

ІВАННА ЗЕЛЬСЬКА

ВІДГОМІН

Іванна Зельська

ВІДГОМІН

Спогади

diasporiana.org.ua

ТОРОНТО — 1989

Iwanna Zelska
R E S O N A N C E

Обкладинка роботи Дарії Даревич.

Iwanna Zelska, 1989 (copy right) ©
Всі права застережені ©

ISBN № 0-920365-56-6

Набрано і надруковано у Видавництві “Новий Шлях”

Published by The New Pathway Publishers Ltd.

297 College St., Toronto, Ontario, M5T 1S2, Canada

І. ЧАСТИНА

У ЛЬВОВІ

(Очима дитини й учениці)

Дитинство

В родині нас було три дівчинки. Я була найстарша, Іруся середуца, Стася наймолодша. Наші батьки були дітьми села. Тато походив із багачької родини в Романові, мама красуня з Германівки — півсирота. Тато закінчив промислову школу на вулиці Снопківській у Львові, та працював конструктором на залізниці. Кожна з нас дівчаток мала свою Няню — сільську дівчину, чужу або своячку котрогось із батьків, яка допомагала моїй мамі займатися нами, малими дітьми. Моя няня називалася Ганя Підлужна, Ірусі не пам'ятаю — може та сама Ганя, а Стасі називалася Маринка Гуль.

В часі епідемії коклюшу, що на неї тоді не знали лікарства, мама виправляла нас з Маринкою поза місто — за колійовий міст при вулиці Листопада, щоб ми перебували на свіжому повітрі, що мало лікувати. Маринка несла кошик з харчуванням і питям на цілий день. Там ми бавилися, збирали польові квітки, плели віночки, тощо.

Деколи мама йшла з нами на горби за місто, де паслися корови пана Матули, підміського господаря в якого ми брали молоко. Корови спокійно скубли траву й у нашій забаві нам не перешкаджали. Часом мама з нами ходила близько залізничної лінії Львів-Станиславів, щоб показати нам ту льокомотиву, що її комин збудував наш тато. Льокомотива та мала вузький рівний комин, замість сильно поширеного вгорі, що були давніше. Ми звичайно до тої льокомотиви махали руками та кричали: "наш поїзд", а машиність нам відмахував, з чого ми були дуже вдоволені.

На недалеких ділянках були наші грядки, де мама плекала для нас свіжу ярину. Раз на малому столику для нас була заставка: свіжа редківця, хліб і масло. Поки

мама ще щось до їди для нас приготувляла, то ми тримаючи в руках ножики, на команду раз, два, три вдарили та розбили тарілку. Мама кожній дала кляпса, що не дуже боліло, але ми плакали й ніколи пізніше таких витівок не практикували.

В той час придбання більшої нової посудини не було легким до набуття. За мого дитинства доволі часто обходили доми в місті дротярі — переважно в селянській одежі, обчіпляні різного кольору звитками дроту, що кликали: “гаркі друтоваць” /горшки дротувати/, та розбиту макітру, горщик великий чи малий по мистецьке спаювали дротом вплітаючи всю посудину в кліточки з дроту, що опісля служила, як нова й не затікала, та була навіть сильніша як нова. При розвиненій індустрії дротярі безслідно зникли.

У садочку

До захоронки /тепер називають садочок/ ім. Бориса Грінченка на вул. Городецькій у Львові мене водили, бо ми тоді мешкали на вул. Листопада, що не була так близько вулиці Городецької і була я зовсім мала, щоб саму мене в великому місті пускати на вулицю. З того часу дещо запам’яталось, і декому може бути цікавим.

Добре тямлю, де приміщувалася Захоронка. Була вона в подвір’ю по лівій стороні входової брами від вулиці Городецької на партері, а на просторому подвір’ї було багато місця для забав і бігання. Також пам’ятаю, що нас харчувала жінка, що називалася Теонця. Вона все була убрана в чорному і білій хустині на голові. Якщо ми малюки випадково зустрілися з нею то питали: “Теонцю! Що на обід?”. Вона все так само відповідала: “Риш, миш і кобиляча голова зі сливками”.

Була заповіджена якась загальна українська урочистість у місті. Ми діти зі садочка стояли чвірками разом недалеко святоюрських забудовань, а наші батьки юрмились на хідниках. Всі діти мали синьо-жовті хоруговки, що ними мали вимахувати. Моя хоруговка була зроблена вдома студентом гімназії, що мешкав у нас, та була більша й блідших кольорів, тому я плакала й мені замінили на таку, як мали всі діти.

Іншим разом ми виступали на сцені, де була імпровізована могила Тараса Шевченка і моя

коротенька одноразова роля була: “Ось позвольте розмарину, що на гріб нехай розкину”, що я впору і добре виголосила й за те мене малу хвалили. Я мусіла бути кмітлива дівчинка.

До народної школи Грінченка я вже не ходила, бо моїй мамі хтось порадив, що є українська школа ближче дому й мама мене туди записала.

Епізоди з листопада

На воєнних фронтах буває всяко. Там позиційні бої, перестрілка, наступ, перемир'я чи переговори чергуються залежно від потреби і приказів ведучих відтинком фронту. У наших визвольних змаганнях вирізняються бої за Львів — столицю Західньої України, де я тоді жила та затимила кілька епізодів — дитячих споминів.

Був пам'ятний українцям 1918 рік. Мої дві сестрички, я та діти сусідів, користаючи з тимчасової тиші на фронті, галасливо бавилися на подвір'ї і в городі великого мешкального дому у Львові. Хованка і лапанка це були наші улюблені забави, що характеризували сміх, рух і крик, такі притаманні й сьогоднішній дитворі. Нараз понад наші голови пронісся свист кулі, що бринів високим сопраном і шипів протяжно “Львів наш”. Це стріляли українці, що стояли на позиційному фронті передмістя Львова — Персенківці. В короткому часі у відповідь загриміло “Львуф здруф” (Львів здоров) — це відстрілювали поляки.

Скоро почалась гураганна перестрілка, що перервала нашу веселу дитячу забаву.

У час воєнних боїв 1918 р. були пошкоджені й виключені водопроводи. Якже жити без води? — Та рада мусіла знайтися. В кінці нашої не дуже довгої вулиці, при приватному домі в городі знайшлася криниця з помпою. До неї по воду в час військової передишки на фронті тяглися мешканці нашої дільниці, змушені суворою дійсністю війни. Треба було ставати в чергу, яка звичайно була дуже довга й могло не всім бажаним вистачити води, коли вода з помпи ледве сльозила.

Наша мама і тато спільно несли воду у великому бляшаному баняку, що в ньому колись виварювали білизну. Тато додатково у вільній руці ніс ще відро, також з водою. Ми, діти — три малі дівчинки 8-7-5 літні мали воду у своїх дзбанках чи пушках, що служили замість теперішніх термосів, яку треба було за всяку ціну донести додому, а вода вихлюпувалася.

Нараз розгорілася перестрілка воюючих сторін і вже не можна було розрізнити хто перемагає — “Львів наш”, чи “Львуф здруф”. Ми скрилися в брамі найближчої кам'яниці, щоб перечекати головну стрілянину, та якось щасливо дістатися до свого мешкання з дорогоцінною водою.

В часі затяжних боїв у Львові мій батько працював на залізниці — на головному двірці. Додому приходив утомлений і поденервований, а з мамою вів притишені розмови. В той час у Львові не лише не було води, але також не вистачало харчів, ярини, овочів.

Одного разу батько приніс додому звичайне яблуко, яке було замерзле. Цим одним яблуком він обділив нас — три малі дівчинки. Яблуко розмерзалось вже в роті кожної з нас, але тоді так смакувало, як найкращий присмак, якого ніколи в житті забути не можна.

Чи повірять у це теперішні наші діти, які виростають у добробуті, а вкусивши яблуко раз-два — викидають його до коша.

Ми жили в тій частині міста Львова, що в боях за володіння містом у 1918 році ніколи не була українською. І це ми відчували. Раз наша мама, тоді молода чепурна жіночка, сказала нам: “Сьогодні покажу вам українського вояка”. У той час це було для нас щось надзвичайного, бо ж ми жили між поляками, що вороже ставились до нас і всіх українців. І це ми знали практично. Наше зацікавлення поглиблювало те, що до нашої хати через вікно влетіла куля з кріса. Вона променисто пробила шибу у вікні, залишила дірку в килимі, що висів при ліжку Михася, який тоді мешкав у нас і ходив до Академічної гімназії, та застрягла в стіні. Михась ту кульку держав як талісман, всім показував приговорюючи, що кулька могла його вбити так, як його старшого брата Федька, що воював при Січових Стрільцях.

Мама одягнула нас у найкращі однакові суkenочки й капелюшки та і сама нарядилася святково — в довгій сукні та капелюсі із струсевим пером і вуалькою, а на ногах скрипучі черевики, високі, на гудзички, які були дуже модні тоді.

Ми рушили в сторону головної пошти по вулиці Сикстуській, де в той час була демаркаційна лінія, де зустрічались стійки обидвох воюючих сторін — українців і поляків. Ми підходили з польської сторони. Різкий вигук “Стуй” (стій) ми добре зрозуміли.

Маму перепитував польській стійковий, наїживши на неї свою зброю, засипуючи її питанням — де, куди, пощо ми йдемо. Мама спокійно оповідала йому якісь видумані ситуації, а ми тим часом уважно приглядалися до українського стійкового, що з крісом на плечі маршував недалеко по тій самій вулиці, лиш у протилежному напрямі від нас.

Стільки й бачила я у той жорстокий воєнний час українського воїна у Львові.

Шкільні роки

В приватній школі СС Василіянок у Львові на вул. Потоцького 95, я почала й кінчила моє навчання, учащуючи до 4 клас вселюдної школи, 3 роки виділової, 4 роки до учительського семінара, та закінчила матурою в 1929 році.

У вселюдній школі вчили мене:

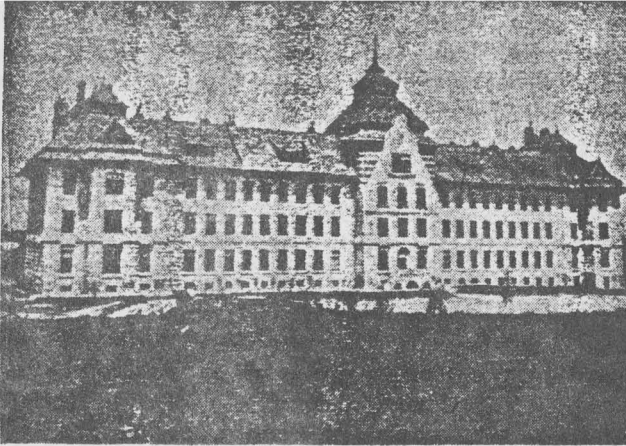
1 кл. м. Йосафата Бень ЧСВВ

2 кл. м. Йосифа Худерска ЧСВВ

3 кл. м. Ігнатія Слободян ЧСВВ

4 кл. м. Надія Журибіда ЧСВВ

Чи релігію вчив о. Демчук монах Василіянського чину, що мешкав в тому будинку напевно не можу сказати. Мабуть він правив лиш ранні Служби Божі. Але мешкав при монастирі старенький священник канонік о. Ізидор Дольницький, якому прислужувала і ним опікувалася старша віком монахиня мати Константина /литовка/, що так дивно говорила по-українськи. Вона залишилася у монастирі з часів війни, як була мед-сестрою Червоного Хреста.

В цьому чудовому будинку, що стояв на горбі при вулиці Потоцького ч. 95 у Львові, був монастир сестер Василіянок та школи, які вони провадили.

В правому крилі дому був клявзуровий монастир сестер. На першому поверсі, посередині дому була каплиця. На партері дому школа вправ і виділівка. На першому поверсі учительський семінар. На другому поверсі інтернат, а на третьому /на стриху/ велика зала, що сповняла різні функції.

В різний час розподіл будинку був інший, тільки монастир був непорушений. Будинок збудований у роках 1906 — 1908. Проектований львівським архітектором українцем О. Лушпинським. При большевиках, головний корпус Львівського лісотехнічного Інституту.

/світлина зі "Світло" — травень 1986 р/

Для каноніка о. Ізидора Дольницького, що ми його популярно всі кликали "Дзядзьо" — недалеко вихідних дверей до внутрішнього городу, було відведено дві кімнати й туди вступ мали лиш деякі особи. В більшій кімнаті Дзядзьо жив і працював, а менша кімната була переділена двер'яною стіною до половини височини з непрозорим склом, де від городу була його приватна каплиця, в якій Дзядзьо щодня правив Службу Божу, а в другій частині була м'яка канапа й вішак, де розбиралися ті священники, що приходили правити Служби Божі до загальної каплиці, що була на першому поверсі й там звичайно висіла реверенда котрогось з отців.

Дядзя ми /дітваки/ рідко бачили, хіба що грівся на платформі сходів до сонця, бо мати Константина і тоді була коло нього, та відганяла нас, щоб ми старенькому не докучали, або картала нас за верески під його вікнами. В своїй робітні Дядзьо був постійно зайнятий і щось писав. Живучи у Миссиссага я випадково довідалася, що він списав "установу відправ" /як священик має поводитися при престолі/ "Гласопіснець", що його тепер у Канаді стисло придержуються у моїй парафії Успення Пресвятої Богородиці при 3625 вулиці Кафтра, та текст і ноти до давніших церковних співів.

Тіло померлого Дядзя було виставлене до почитання в його робочій кімнаті. Тіло було восково жовте, але не штивне, як у померлого. Всі уважали його святим і до його тіла потирали вервички й образки. Похований мабуть у Свято-Юрських криптах у Львові. У похоронах ми організованої участі не брали. Стараннями Дядзя була в городі фундована велика кам'яна статуя Матері Божої з відверненими долонями, в довгій кереї, що на постументі стояла серед кльомбів з квітами. Докладно не пам'ятаю, який був напис, але мусіло там бути: "Пресвятая Бородице спаси нас", бо це була коротка молитва, яка не зходила з уст старенького.

Свою учительку першої кляси ми дуже любили, і досі пам'ятаю той мій рисунок, де я колірними кредками нарисувала папугу на постументі з колірних квадратиків, а вона мені дорисувала великі кольорові плями моїми кредками, щоб побільшити підставу. Далеко пізніше, як я була старша, то спостерігала, як мати Йосафата напевно щось провинилася в монастирі, бо св. Причастя приймала на самому кінці монашої черги при віконці у спільній каплиці. Це був певно рід покути-кари.

В тому самому будинку школи лиш на іншому поверсі початково вчилася жіноча гімназія і її учениця Ірина Павликовська зловила мене на коритарі та понесла до своєї кляси. Мене поставили на катедрі й панночки обступили кругом роздивляючи, чи питаючи. До кляси ввійшов їх професор і всі вони пурхнули пташками на свої місця, залишаючи мене на столі. Я розплакалася, а професор казав мене віднести до моєї кляси.

В другій класі народної школи мати Надія приготувляла нас до першого св. Причастя. На приготування ми приходили кожного дня пообіді, цілий місяць май-травень. Саме в тому часі часто падав дощ і мама дала мені свою кремового кольору парасолу на дуже довгій не закрученій ручці. Врешті була назначена дата і ми мали бути, як велів звичай, у білій одежі. Матеріал роздобути було навіть не можливо в ці тяжкі военні роки. Моя мама цю проблему розв'язала так, як могла найкраще. "Щось" попоролла зі своєї одежі, що було з ясно-кремової тонісенської вовни, шила з неї для мене сукенку пані Ґерушинська — полька, жінка адвоката, що мешкала в тій самій кам'яниці, що ми. Де бракувало матерії там вставляла вузьку блискучу коронку. Сукенка вийшла гарна. Далеко пізніше, бо в час Другої Світової війни історія повторилася, як я шила сукеночку моїй малій донечці Дарці з вовняної синьої блюзки подарованої мені Катрусєю Мальчик — дружиною лікаря і моєю приятелькою у Влоцлавку.

Білі, з мя'кої шкірочки гарні черевики—лодки з кокардкою подарувала зі своєї дочки пані Мрозовська — хрещена мати моєї сестри Ірусі. Білі панчохи були ручно плетені панею Саханек. Обидві пані знали мою маму ще дівчиною яка п. Саханек старушку доглядала і опікувалася нею. Ті білі черевики зганяли спокій моїй мамі і мені, бо вони були завеликі на мою ногу й злітали з ноги, навіть тоді, як під панчохою були грубі скарпитки. До св. Причастя я пішла в моїх шнурованих з кабзлями черевиках, що увіковічене на фото роблене у професійного фотографа, а яке мені подарувала моя сестра Іруся Клос, як я її відвідувала у Льорейн. Фото збереглося в її альбомі.

Мої родичі рішили зробити дарунок моїй учительці другої класи народної школи. Тим дарунком був сільський кошик з половою, якою були пересипані свіжі яйця, що їх тато привіз з Романова, звідки сам походив і де жила його заможна родина. Сьогодні, як про це згадую то самій виглядає смішним такий дарунок, але в тодішніх часах /1917-1918/ воєнної скрути, то був гарний великодний дарунок і скарб для монастиря і сиротинця, що був при ньому. Мені пригадалось, що будучи прогулькою в південно-східній Азії, на базарі я

бачила транспортовані яйця, що кожне обліплене було грубою верствою сухої глини.

Мати Ігнатія була веселої вдачі, життєрадісна, усміхнена й ми, її учні дуже любили, а коли вона залишила школу й ішла в сторону монастиря, що був на тому самому поверсі з написом на дверях “КЛЯВЗУРА”, то все хтось з нас її відпродовжував — відносив книжки. Часто то була я, а потім Генко Цимбалістий учень тої самої кляси. З Генком ми довго дружили, як він учився музики, як концертував зі скрипкою, як відвідував Клосів у Станиславові, як приймав заощаджені нами таборіві харчі в час війни, а мій муж їх йому відносив у наплечнику до автобусової зупинки, бо в нього тоді була пропуклина, я відвідувала його в шпиталі по операції а в дарунку дала пачку цигарок. Ми /я, муж і Дарця/ ночували в Мінхені у господині, в якій він мешкав. Там він і помер 15 травня 1967 року, та похований на німецькому цвинтарі в Мінхені. — “Вальд-фрідгроф”. Він був пестуном моєї мами.

Перебування в четвертій клясі крім нормального навчання для мене, було під знаком здавки до гімназії, бо я дуже хотіла бути лікарем очевидно по закінченні університету. До іспиту ходив зі мною тато і я його здала та раділа приналежністю до жіночої гімназії сестер Василіянок на вул. Длугоша у Львові. Скоро мої сподівання розвіялися, бо польська окупаційна влада, по невдалих визвольних боях українців, арештувала мого тата і посадила в тюрму, пришивши йому закиди грабунку. Мама казала, що під час ревізії у нас, сконфіскували насіння конюшини, яке тато призначив для своєї родини на селі, щоб привезти нам якісь харчі в заміну. Але властивою причиною було його українство. У той час багато українців сиділо в польських тюрмах невинно.

Ми опинилися в крайній нужді, бо мамі не виплачували належної за тата пенсії, ані жадної допомоги на дітей. Вона по геройське змагалася в обороні арештованого мужа /адвокат Герушинський був його правним заступником/, а головно з ви- живленням нас трьох дівчаток: мене, Ірусі і Стасі. “На зорі” вона ходила пішком до поблизьких сіл за молоком і в великих бляшаних баньках згорнутих кілька у

сильній чотирикутній тканині приносила на плечах до міста, щоб його продати та заробити центи на наше утримання. Про якісь заробітки, чи працю, годі було думати. По нашій програній визвольній боротьбі поляки нікого з українців не затруднювали. Так остаточно стала погребана на завжди моя мрія стати лікаркою, що мусіло попереджувати 8 років навчання у гімназії, 4-8 років навчання в університеті враз із лікарською практикою. По вакаціях я вступила до першої виділової класи, щоб стати учителькою і чимскоріше допомагати родині — мамі та молодшим моїм сестрам, пробиватися в житті. Тоді мама змінила також мешкання і ми мешкали в сутеренах — у підвалі великого будинку на вул. Мурарській.

Сестра Йоанна ЧСВВ часто підкидала нам щось із харчів, де ранним ранком, коли ще всі спали, на вхиленому вікні для дітей залишала принесене. Наша мама мусіла знати хто то наслідуює св. Миколая угодника, та підкидає свої дари, але ми малі діти, тоді цього не знали. Багато років пізніше я випадково про це довідався.

По одинадцяти місяцях перебування у в'язниці тато прийшов додому. Певно не було жадного суду над ним, ані покарання, бо він вернувся до своєї праці на головному залізничному двірці у Львові. Польська окупаційна влада в тому часі багатьох українців мужчин і жінок в'язнила, переслідувала, щоб закріпити свою владу на наших теренах.

Після виходу з в'язниці, тато мабуть бажав віддячитися добродіям, що допомагали мамі в час його відсутності. В першій мірі це належалося сестрам Василіянкам, де ми дві ходили до школи. А, що тато був "майстер на всі руки", як називають таких умільців, то він по своїй зарібковій праці допомагав тим монахинням що такої помочі потребували. Сестру Аполонію навчив направляти водопроводи, де капало, або зле в туалетах спускалася вода. Вона на довгі роки стала монтером, готовим на всі послуги потребуючим. Сестрі Емілії, що була головною кухаркою, понаправляв діри в банях, щоб не затикала їх скрученими шматками. Всі розхитані ушка ринок, рондлів, варех також були ним направлені. Кожна сестра, що відповідала за якусь господарську ділянку, просила мужеської допомоги у нього і він

допомагав. Часом була заплата в натурі передавана для дітей — спечені свіжі бухти.

В час літніх вакацій мама з нами виїздила на село. Найчастіше ми їздили до Гаїв коло Львова, де господарив вуйко мами Павло Готь. Він і вуйна нас дуже любили, чекали нашого приїзду та нам вгоджували. Вуйна пильнувала, щоб ми зі своїми горнятками були при доєнню корови, та то тепле прямо від корови молоко випили, бо вірила, що то здорово. Деколи в час літніх вакацій ми їздили до Романова, родинної місцевости тата та затримувалися в винаймленій хаті. Мама була з нами а тато доїздив до нас на кінець тижня. Якась своячка тата, Мариня Когут, брала мою сестру Ірцю зі собою в поле, як несла робітникам полуденок. Вона Ірці приспівувала:

“Пішла наша Ірця в поле,
а там стерня в ноги коле.
Ой, чи коле, чи не коле,
таке Ірця пішла в поле.”

Мариня вчила її ходити босаком по стерні, але я і Стася того “мистецтва” ніколи не навчилася. Обжинкову пісню ми таки підспівували разом із женцями.

“Ішли женці в поле жати, /2/
Тай забули серпи взяти. /2/

Серпи взяли /2/, хліб забули,
Ой, такі то женці були. /2/

В парі з воєнними недостатками прийшла епідемія червінки. Червінка це заразлива хвороба, при сильних болях кишечника, розвільненні та кров'яних відходах. Відходи на селі тоді були за стодолюю або іншим будинком, а стада осінних мух, що там ласували, розповсюджували збудників епідемії. Від епідемії червінки терпіли однаково села і міста.

Багато років пізніше, за урядування міністра Складковського, було зарядження про збудовання при кожному господарстві в селі, осібногo приміщення для випорожнювання. На Волині ті будиночки називали “Славойками”, що деколи були збудовані оподалік господарства. Місцева влада в особах солтиса, чи поліцая пильнувала, щоб там було чисто, та в випадку забрудження, чи не збудовання накладала грошеву

кару, якої наші селяни дуже боялися, з огляду на обмаль гроша.

Першими захворіли на червінку ми, діти. Тато привозив зі Львова червоне вино, мама його переварювала з пахучим корінням і цинамоном, та давала нам пити /певно і діету застосовувала/. Так ми стали реконвалесцентами, але не могли споживати сирих овочів і ярин. Безнадійним був стан, коли наш тато не приїхав до нас, а як мама за кілька днів поїхала до Львова, то застала опечатану хату, а тато був у шпиталі — хворий на червінку. Мама перебувала кілька днів у Львові, відвідувала тата, але полекші не було і він помер 28 серпня 1920 року маючи 37 років життя.

За час свого побуту у Львові мама лиш один раз бачила тата через грубу скляну стіну, як санітарі привели його обезсиленого й підтримували щоб не впав. Тато насилу вибелькотів до мами “пильнуй дітей”. Це був його останній заповіт, на який мама часто покликувалася навіть тоді, як залицяльники до неї безуспішно вздыхали. А вона, молода, гарна і розумна жіночка /хоч не грамотна, як у той час багато жінок/, яка хоч навчилася дещо вже в старшому віці, то весь час жалілася, що не мала змоги навчитися, щоб свobodно читати газети й книжки. Мама, при родині Ірусі залишилась доживати віку.

Нас дітей до Львова привезли на похорон тата, фірою. Тато спочивав на високому катафальку-підвищенні в труні в похоронному заведенні на вулиці Пекарській, що було близько головного шпиталю, де помер. Мама в розпуці голосила і ридала. Ненадійно для всіх присутніх, моя сестра Іруся вискочила на підвищення, та вхопила тата за сурдут на грудях, намагалась підвезти його та зарепетувала: “Вставай! Чуєш, мама плаче!” Попадали свічки з ліхтарями, зелень, а присутні шльохали дуще. В часі відправи на Личаківському цвинтарі, мама влетіла до гробової ями, та ледви чи могло щось потішити тоді, ту молоду жінку з троїма малолітніми діточками. В той час я мала 10 років, Іруся 8, а Стася ще не ходила до школи. Тато похований на 42 полі — недалеко могил Січових Стрільців на Личаківському цвинтарі у Львові.

На міських цвинтарях у Львові гроби перекопували по 10 роках після поховання. Щоб цього не сталося з

гробом тата я заплатила на слідуючих 10 років, потім Іруся, а Стася не вспіла заплатити, бо виникнула Друга світова війна. Потім вона емігрувала на захід і нам нічого не відомо про дальшу долю могили тата на Личаківському цвинтарі.

Будучи у Львові 1971 р. при большевиках, я як туристка, хоч була у Львові, та не була на цвинтарі на гробі тата /правдоподібно повинен був бути перекопаний і на тому місці спочивав хто інший/. Але я не була тому, що відвозила мого покійного мужа до Чернівців на зустріч із його родиною, а коли вернулася, то пізнім вечером боялася і не хотіла сама бути на цвинтарі. Слідуючого дня, раннім ранком ми туристи відлітали літаком на Крим і я більше відставати від групи не могла.

Після смерти мого тата нами заопікувалися сестри Василіянки та примістили в своєму сиротинці. Спонзором того сиротинця був меценат і добродій галицький митрополит граф Андрей Шептицький. Сестри були лиш опікунами й виконавцями його волі. Нас дітей примістили зі сиротами в різних кімнатах за віком. По якомусь часі наша мама дістала там кутик у малій кімнаті недалеко входової фірти до дому. В тій кімнаті вже мешкала бабця Бонівська, що відкривала фірту за потягнення дротом і Зоська з червоними очима, своячка котроїсь із монахинь. Кожна з названих мала свій куток, а в четвертому були входові двері. Майже по середині була кафлева кухня з духовкою, що могла ogrівати приміщення, і на якій можна було варити.

По якомусь часі мама стала працювати на залізниці на головному дворці у Львові. Її праця була чищення особових вагонів, опісля вона їздила на подібній роботі та ще з обслугою поспішним поїздом, що курсував Львів-Варшава й назад. Тоді сестри вимагали від неї доплати за нас. І вона платила, щоб ми могли вчитися, але вона не мала ніякої вигоди для себе, навіть не могла виспатися після нічної зміни на роботі, що чергувалася 12 год. служби — 24 год. вільне. Крім грошевої доплати, сестри забирали увесь збір з поля, що був по татові в Романові. Мама лиш годила спільників, де родина тата все ставила її пререшкоди замість допомогти вдові по братові. Мама часто на них нарікала й плакала, бо вони її не любили вважаючи, що була за бідна для їх брата. Її

оправданий жаль передавався нам тоді, а він і зостався назавжди у мене.

Щоб ми не відчужилися родиною, щоб не визбулися товариських форм, та суспільного спілкування, наша мама раз у місяць брала нас до цукорні на солодке, яке ми самі вибирали й до сходу наїдалися сидячи за особним столиком. Було це переважно в каварні на вул. Сикстуській, десь недалеко склепу Ігнатовича, що славилася смачним печивом.

Один раз мама запропонувала нам якусь кнайпу і казала подати питний мід для нас усіх. Той приємний солодкий напиток ми пили перший раз, весело гуторили, але потім не могли звестися на ноги. Це була реакція на питво.

Мама купила для мене, як найстаршої її дочки, гарний зимовий гранатовий плащ, щоб я добре виглядала, як ітиму до міста. Якось сестри посилали мене за орудкою до міста. Мого плаща не було на звичайному місці, на кілку. Його взяла моя молодша сестра Ірка яка йшла на побачення до духовної семінарії. Ірка хотіла гарно виглядати, лиш шкода, що мене не попередила.

Справжньою сензацією було, як мама купила нам по светрові. Светри були різні за викінченням, а спільний був лиш колір — теракота. Всі товаришки нам заздрили тої покупки.

У тому часі з моєю мамою купила також светер Галя Вирста і сама за нього платила — кажучи, що гроші дістала від її вуйка. Потім її підозрівали, що вона привласнила собі 100 золотих з кишені реверенди о. Юліяна Дзеровича, яка висіла в передсінку кімнати померлого давніше о. Ізидора Дольницького. Галя не признавалася, але переслідувана у відчаю забігла до спальної кімнати наймолодших, що була на третому поверсі і звідтам вискочила з вікна. До цементової балюстради внизу відбилася, не забилася, лиш обірвала собі бік. Амбулянс забрав її до шпиталю. До Інституту ніколи не вернулася.

Опінія моєї сестри Ірусі про Мамцю:

Наша Мамця, то був ангел у людському тілі... То був справжній Ангол. То була мама, яка в нелюдських

умовинах виховала три доні, та вивела їх у люди. А скільки біднятко натерпілася за нас у сестер. В страшнім пониженню, де в малій кухонці мешкало три жінки. Всі вдовині сльози вона біднятко виливала в пивниці під сходами, де на нафтовій кухонці варила для нас їсти.

Ночами тепер не можу спати й то всьо стає перед очима, та страшна дійсність у якій ми жили. Недармо Мамця часто казала: “Я не сподівалася, що мені на старість буде так добре”.

Всі мої діти згадують Дорогу Бабусю!

Призабуте

Після програних наших визвольних змагань, та окупацією поляками Галичини польська академічна молодь чинно хотіла солідаризуватися з новим окупантом і організувала боївки, які ходили групами в рогативках — рогатих шапках або малих академічних шапочках і в білий день могли на вулиці міста побити, плюнути в лице, або викрикувати: “Ти пес з чарним поднебенем” — (ти собака з чорним піднебінням) — за відгомін слів українською мовою. Українське студентство і молодь для відрізнення носило мазепинки — шапка з дашком, що мала розвилений маншет над чолом. Шапка-мазепка належала також до нашої шкільної уніформи.

Із настанням сумерку польські боївки починали вибивати вікна в українських установах, підприємствах, інституціях. Часом вдиралися до середини, демолювали й нищили все, що давалося знищити. Їх сваволі ніхто не перешкаджав, бо адміністрація примикала очі, а поліція зникала. В тому часі ми дівчата і сестри-монахині щоночі повнили охоронну службу нашого будинку. Одні безперервно ходили коритарями, інші пильнували з вікон, щоб боївка не підкрадалася під будинок вибивати шиби в вікнах, чи робити якісь пакості.

* * *

Одних вакацій нас п'ять мало можність поїхати в гори до Підлютого, де сестри Василіянки мали свій відпочинковий дім і каплицю. Їхнім капеляном був

отець Жовтанецький у якого бойкині замовляли Службу Божу, парастас чи панахиду. Тоді на тетраподі лежало три хліби, а верхній мав по середині запечений будз /овечий сир/. Виспівуючи приписані молитви парастасу, ми жадібно споглядали на той бохопець із запеченим сиром, та тішилися якщо він нам попадав за співаний парастас.

* * *

За час мого навчання в учительській семінарії я мала таких вчителів: Директор школи, навіть її засновником була мати Тереса фон Гікке, після неї директором школи був д-р Микола Чубатий, о. Василь Лициняк /крилошанин/. Учитель релігії був о. Юліян Дзерович /потім директор державного III уч. сем./, опісля — о. Микола Галянт із свято-юрської капітули. Вчили:

українську мову

— мати Соломія Цьорох ЧСВВ

— Олена Білик

— Северин Левицький

польську мову

— мати Тереса фон Гікке ЧСВВ

— Вітольд Габданк-Коссовскі

— Францішек Ляцковскі

німецьку мову

— мати Тереса фон Гікке ЧСВВ

— Володимир Калинович

біологію

— Юлія Краківська-Білецька

методика і практика

— Микола Мороз

історію

— Юрій Полянський

— д-р Микола Чубатий

географію

— Софія Кандякова

спів і музику
— Катруся Гладинович

руханку
— Меця Осовска

рисунок
— мати Тереса фон Гікке ЧСВВ

геом. і рахунки
— мати Євгенія Дорош ЧСВВ
— д-р Роман Цегельський

Майже про кожного з наших учителів залишились спомини добрі чи злі, та це не важне, але всі ми учителі й учні старалися, щоб не понизити престижу школи, бо то була українська школа.

Дуже ограничені відомості подавала мати Євгенія, але діставала ще тупіші відповіді від учениць. Як вона приготувлялася до підвищення своїх кваліфікацій, то користалася з допомоги проф. Романа Цегельського, вчорами. Злобні у своїх підозрах дівчата, для пімсти над нею уложили таку пісню:

Сама йде, без людей
А за нею Ромцьо злий
Мати Геню вас кохаю,
Мати Геню обернись,
Мати Івга, я тя знаю,
Мати Івга озовись.

Ми співали поза її плечима з пімсти за недолуге навчання.

* * *

Миш то не погане мале звірятко, зі сивим футерком і цікавими очками. Так про миш можна говорити, як вона намальована на картині, або замкнена у скляній коробці. Той малий гризун, як дістанеться до людського житла, може наробити неабиякої пакости.

На моїй першій учительській праці, як я мешкала в сільській хаті, що ночі непокоїли мене миші й я часто тлумилася по ночах і переривала мій відпочинок. Яюсь ганяючи за мишою я її несвідомо притиснула моєю

дерев'яною касеткою в половині тіла й вона дальше шкребала лапками й хотіла визволитися. Господарів кіт допоміг їй це зробити. Виявилось, що в кімнаті є більше мишей, як лиш одна. Кітну миш принесли зі соломою до мого ліжка й вона там звивши гніздо породила потомство, що гасало по моїй кімнаті. Для kota була смачна пожива, як виловив їх.

В мойому житті пригод з мишами було багато включно з тим, що миш зірвалася з лапки, покровавила підлогу, потім здохла побіч лапки з принадою, але вдруге до лапки не пішла.

На Волині оборіг зі збіжжям обкладали бзиною, щоб мишва його не торкала, бо миші не любили того запаху.

Одного разу наш кіт приніс до хати живу миш, бо мабуть хотів виправдати своє лінивство, та став нею гратися. Він її підкидав, ловив лапками і зубами, завертав і вона вже ледве рухалася. Ніяк не можна було позбутися kota разом з мишею — просто викинути з хати. Чомусь це мені тепер нагадалось при процесі Івана Дем'янюка в Єрусалимі, якого судячи граються, як кіт з мишею.

Сиротинець — Захист

Писати про Сиротинець мені не легко. Пригадуються різні не веселі й не радісні переживання, що виринають із підсвідомости, притрушеної новішими переживаннями. Одначе пишу, для вирівнання немов прогалини, що тут дещо порядкою групами, без опису деталей. Залізна дисципліна Сиротинця тих років залишила у мене п'ятно на все життя, яке несла мені майбутність і я часто підпорядковувалася його жорстокостям. Страху перед побиттям я ніколи не позбулася. Всі мої спомини базуються на справжньому переживанні, схоплені безсторонно, без охоти імпровізувати.

До їх написання спонукав мене зять д-р Юрій і мій унук Данило, що вивчав в університеті історію, знав багато деталей із щоденного життя й цікавився нашими визвольними змаганнями в Галичині. Може він сподівався, що я напишу щось сензаційне, але чого

можна сподіватися від мене 7 - 8 літної дитини, якою я тоді була. В нашому щоденному житті багато змінилося, тому щоби теперішнє покоління могло його зрозуміти, потрібні записки дрібниць, які є в тексті, бо вже губляться в людській пам'яті.

Безжурне моє дитинство минулося зі смертю мого тата. В родині я була найстарша й моя бідна мама часто зі мною радилася, що і як треба робити і я немов передчасно постаріла. Здавалося, що із приміщенням нас у сиротинці мама повинна вільніше дихнути, але то не могло статися, бо життя несло все нові клопоти, які потребували негайної розв'язки. Від коли мама замешкала в куточку кімнати про який я вже згадувала, ми закрадалися до неї зі своїми жалями, бо тяжко звикали до нових для нас порядків у вихованні.

Харчування в Захисті було більше як підле, але ж не легко було прохарчувати в той час 80 чи 90 дівчаток і стільки ж хлопчиків, коли в місті було обмаль харчів. До мами закрадалися ми також, щоб щось поїсти й якась тепла страва, може зупа, все була для нас зварена і тепла в духовці. Бабця Бонівська ніколи на нас не сварила а радше допомагала. Вона для себе щось приварювала до їди, або користала з послуг нашої мами. Мама подарувала їй бамбусову паличку нашого тата зі срібною головкою птаха, яку вона вживала тільки про велике свято, бо на щодень мала свою палицю, що нею підпиралася. Деколи щось для нас мама залишила в малій комірчині під сходами, що була приблизним розміром 4 x 4 кроки, де мама варила на нафтовій машинці, що мала поздовжні ґноти, що горіли давали тепло й не видавали звуку. В тій маленькій комірчині мама мала складені деякі свої речі — не багаті статки привезені з нашого мешкання. В куточку було трошки вугілля, яке мама деколи приносила в своїй торбині, що в ній брала собі їду до праці. Це вугілля вона уживала також, коли для нас щось варила на кухні. Найціннішим для нас скарбом була дерев'яна скриня з квадратною підставою, що до верху поширювалася. Там були яблука ренети пересипані піском, щоб не сохли та держали аромат свіжих яблук. Та комірчина мала двері й замикалася на коподку — можливо, що то мама так її приспособила. Мати Константина ЧСВВ радила мамі, щоб до їди не купувала для нас масла, а

побільше давала нам смальцю, щоб захоронити нас від туберкульози, що тоді збирала своє жниво. Це була мудра рада досвідченої старушки.

Спальні дітей були збірні, густо набиті поодинокими залізними ліжками зі солом'яними сінниками — матрацями, малими подушками і коцами до накривання. В осібних спальнях спали старші діти, осібно молодші. У великій спальні було 40 ліжок. В кімнаті в куточку за параваном /стояча заслона/ було там ліжко сестри (2 хористки чину), що в ночі будила деяких дітей, щоб залагодилися в кльозеті й не мочили під себе. Ті діти в довгій черзі стояли в сорочинках босі на холодному коридорі чекаючи своєї черги. Опалювані були лиш кімнати великими кафлевими печами і то дуже ощадно.

Все життя було регульоване дзвінком. Він будив, кликав на молитву, на Службу Божу, до їдальні, кінець дозвілля, нічну тишу, тощо. В лазничці були вмуровані мушлі до миття зимною водою, де раз на тиждень була тепла вода, а деколи було призначення на купіль у підвалі будинку. Особисте білля міняли щотижня — постільне що два тижні. Діти мали воші в волосю і убраню. Рано, одна або більше сестер /2 хору/ чесали дітей густим гребінцем намочуваним у нафті, щоб вигубити насікомих з голов. Струпи, боляки, вереди, короста і трахома не були рідкими явищами у тому збіговищі різних дітей. Середновічне биття та фізичні покарання були практиковані, як виховний засіб, у майже всіх виховних інституціях того часу. За більші провини, як змочення ліжка, непослух, ліниство, крадіж, зле навчання у школі, карали биттям патином публично, може для постраху, або індивідуально у лазничці, на лавці, де жертву притримували дорослі /так була бита моя сестра Стася, бо змочила ліжко/. На посинячених задках годі було сидіти. Галя, Ліда, Марійка, Катруся, Наталка так були биті, та відділені від гурту, вчилися осібно в куточку, клячучи перед довгою лавкою до сидження відробляли задачі, їли в окремих годинах в рефектарі для дітей. Їх вина була: поміняли якісь дарунки від св. Миколая, що були під подушками дітей. Мене ніби вирізнили, приділили ними верховодити, а я з ними плакала і переживала їхнє горе.

Серед воєнного й повоєнного лихоліття малечі, що потребувала опіки було багато і то не лиш сиріт, півсиріт, загублених і пропавших батьків а також бідноти різних середовищ, що до захисту могли дістатися після приділення о. крилошанином Василем Лициняком. Для всіх дітей Захисту батьком і опікуном був митрополит Андрей Шептицький /граф/, який деколи сам відвідував Сиротинець. Залишався сам-на-сам з дітьми, відсторонивши виховательку сестру, розпитував про всі ситуації, смутки й втіхи, недостачі та подібне. По такій візиті Владики були деякі полекші у твердому регуляміні Захисту — Сиротинця.

Літом ми бавилися в городі, де улюбленою забавою між корчами було: злодії і поліцаї, де ми вереском наповняли повітря, що кінчилося тим, що котрась хвора монахиня, бо була в ліжку, з'являлася у вікні зі заввагою: "Не деріться так", що помагало на короткий час. В час негоди й зимою ми бавилися у великій залі. Це були забави зі співом. Зайчик: Там у ліску малі діти , Котик і мишка, Подоляночка, Хто це знає, або інші.

"Хто це знає, хай покаже, що мале дівчатко робить.

Бавить ляльку /2/, та все обертаєсь.

Хто це знає, хай покаже, що маленький хлопчик робить.

Чистить носик /2/, та все обертаєсь.

Хто це знає, хай покаже, що старенька бабця робить.

П'є кавусю /2/, та все обертаєсь.

Хто це знає, хай покаже, що старий дідуньо робить.

З табакеркі заживає: апціх, апціх, апціх."

Галя Дутко навчила нас таку лічилку:

Раз, два, три, чотири, п'ять,
Пішов зайчик погулять,
В тім охотник вибігає,
Прямо в зайчика стріляє,
Піх, пах, о-йо-йой,
Умирає зайчик мой.

Мабуть я змалку любила бавитися такі забави, як досі пам'ятаю їх. З дітьми я бавилася, як учительювала на Волині. З підопічними школярами я бавилася у школі св.

Софії у Миссисага, та Рідній Школі в Вінніпегу. Може тим я була близькою ментальности дітей і вони дарили мене любов'ю.

Не маю жадної статистики, ані жадних даних, щоб подати тут, як із Захисту-Сиротинця стався Інтернат у тому самому будинку та багатьма членами колишнього Захисту. Прийнято значні полекші у всіх ділянках складного збірного перебування. Приняті нові дівчата платили частинно грішми або натурою. Захист для хлопців перенесено до бурси для хлопців.

Якийсь переходовий період був, як вихователькою була Марія Рудковська ЧСВВ, але великого успіху вона не мала, бо то була "панія", що хоч намагалася засипати прірву жорстокостей, то всетаки її кам'яне серце не знаходило співзвучности з підопічними. Одного разу вона навіть їздила з нами до Винничок до своєї родини, але щойно після неї, наступила помітна зміна. З приходом на пост виховниці мати Єроніми Кахликевич ЧСВВ зникло биття дітей. Прихід мати Тереси фон Гікке зовсім змінив спосіб навчання в школі. Перебування в школі й Інтернаті прибрало нормальне існування.

Мені згадалися беззахесні сироти-загублені діти, що кілька назву: Марійка і Ганя Ткачук, Рузя Українець, Ганя Курочка, Янка Лещук, та хіба всіх можна запам'ятати.

Дозвілля

Провірюючи написане, я завважила, що чомусь пропустила, або дуже мало згадала про час передишки в науці, тобто час вакацій. Той вакаційний час ділю на короткий різдвяний, чи великодній час, а осібно згадаю про літні вакації. Більшість учасниць тих дозвіль виїздила в різні сторони Галичини, до своїх близьких, чи дальших свояків, а залишилися лиш ті, що не мали куди їхати. Я належала до тих останніх. Добрі наші виховники дбали, щоб у вакаційному часі ми навчилися чогось практичного, що додається у майбутньому.

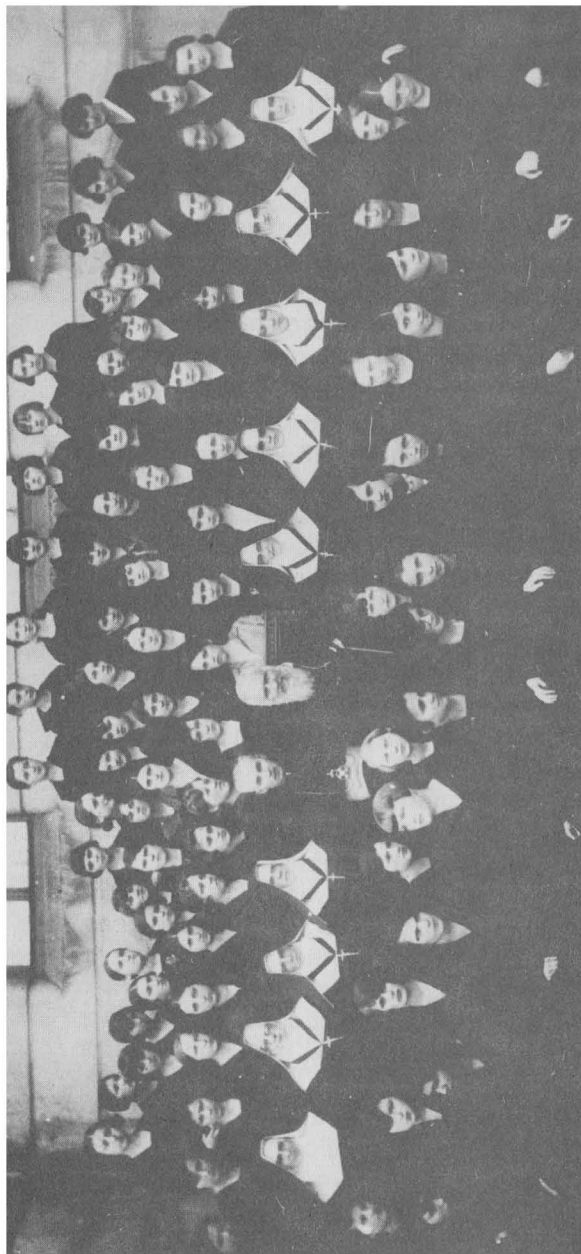
Добре пам'ятаю, як ми в кухні помагали ліпити вареники на Свят-вечір. Ми постили, а кухонні запахи були дуже спокусливі. Тоді набуте вміння ліплення вареників придалося і додається досі, коли

п'ятницями їх ліплю для моїх внуків, які їх дуже люблять.

Одного року наш добрий батько, так всі ми його кликали, галицький митрополит граф Андрей Шептицький, незаповіджено з'явився, щоб зі сиротами бути на Свят-Вечір. Діти саме кінчили вечерю, як Владика став у дверях рефектара. З несподіванки сестра Агнета, що мала хохлею роздавати кожній дитині до її тарілки кутю, схитнула баняком з кутею і все полетіло на підлогу. Ми були раді, бо дістали кутю приготовану для сесетр, що була багато смачніша від нашої, як і вся їда сестер. Владика сам, без асисті обійшов усі столи, при яких сиділи діти, вітаючи нас з надходячими святами Різдва. Сам він приставив собі крісло до одного з причілків стола, та разом з дітьми споживав свят-вечірню кутю. Владика Андрей глибоко цинив народний звичай, символічне поєднання предків цілої родини в той передсвяточний час, та своєю присутністю, багатьом заступив родину.

Це ніжне та глибоке розуміння сирідської малої людини таке характеристичне усій діяльності великого нашого митрополита Андрея Шептицького серед нашого громадянства, що до глибини своєї кишені сягав по датки, та ще сам заступався за нас. Ми всі це глибоко відчули і зрозуміли, як його не стало між нами. Його великодушність у кожній ділянці нашого суспільного, наукового, економічного, культурного життя була до деталей доцільна, тільки на превеликий жаль, досі замало віднотована у джерелах, на які можнаби покликуватися. Скільки нас, що тепер знаходяться поза рідною землею України, а користали зі щедрих дарів його духа віднотували це свідченням для майбутніх наших поколінь? Присипляти свою совість не є ніяким героїзмом, а тимбільше причікувати, що хтось інший це для нас зробить.

Одного року в Різдвяний час, на наше прохання, нам дозволили відвідати наших товаришок, що мешкали в місті. Ми відколядували вже в кількох домах, були й у Нуськи Єднорог, що з нею приятелювали найбільше. В сінях дому, де мешкала Зонка Верещак уже ми готові були починати нашу коляду, як вибігла до нас Зонка, та просила: Не колядуйте! Широко відкрила двері до їх

Інститут на вулиці Потопцького у Львові 1929 р.

1 ряд: М. Петиків, І. Стадник, А. Вальчак, К. Макогон, Е. Клос, Е. Голка, Р. Іватів, Ю. Макаровська, А. Салагуб, С. Яцишинська, С. Волинська.

2 ряд: П. Ро, Е. Бєсарбенко, Х. Рубай, О. Судомора, Е. Годунько, І. Макогон, О. Чабан, О. Говда, С. Додинка, І. Божик.

3 ряд: Монахині ЧСВВ Марта Юрчук, Єроніма Кахнікевич, Єлена Сосновська, Марія Рудковська, Віра Слободян — ігумення, Митрополит Андрій граф Шептицький, о. кан. Василь Лициняк, Йовхима Філевич, Йосифа Худерська, Вероніка Артимович, Ірина Мармаш.

4 ряд: І. Олгарник, О. Цєбровська, М. Іванишин, І. Білобрам, С. Жєнчур, Н. Гредчук, С. Туркало, С. Бобко, І. Голка, Е. Стасина, С. Кондратюк, М. Жидачек, С. Пелєнська, О. Демків, О. Мединська, О. Турко, І. Пілюс, С. Вак, С. Решетилевич, А. Свірська.

5 ряд: Д. Михайлів, І. Плєшкєвич, О. Михайлів, О. Маркєвич, З. Коржан, А. Гризулєч, Л. Парашук, А. Плющ, С. Ухач, О. Горбова, М. Дурбак, С. Кузьмин, А. Сенік, С. Ганушак, М. Сайкевич, О. Кобзар, О. Русь, Н. Сайкевич, М. Мєльник.

6 ряд: М. Говда, О. Говда, І. Голка, М. Косович, С. Іватів, Е. Туркало, О. Лушляк, Н. Розумівана, І. Ілевич, А. Кміцкевич, П. Ковтун, М. Ковальська, С. Кєрницька, С. Каратницька.

7 ряд: В. Ілевич, А. Мацєвич, К. Яцишин, К. Валуєк, О. Крїп, А. Кєвилюєк, Л. Дємбїцка.

З ПРАВА:

мешкання і ми побачили на катафальку мерця. Це був її тато. Нікому більше тоді ми не колядували.

Це прикре переживання переслідує мене досі, коли шлю святочні картки на яких уже надруковано "Веселих Свят". Чи справді вони можуть бути веселі для всіх?

Тепер відвідини колядників, дещо змінилися. Їм потрібні гроші на якусь ціль. Безприбутково колядують лиш по хатах або збірних родинх і церквах.

По хатах колядують увесь різдвняний час до Йордану. На Волині у цей період, то кожний вечір, святий вечір і тяжко працювати не можна. В Канаді декорують світлами будинки, виставові вітрини, вулиці та придорожні дерева або ялинки. Такий тут звичай зустрічати Різдво. Від того часу, як я хворіла на голосові струни й перестала говорити на 6 тижнів, то хоч голос я відзискала, але не співаю і не колядую.

З приходом мати Тереси між дітей, був використаний великий склад волічок, що їх прислав Американський Червоний Хрест зараз після Першої світової війни. Сестри чомусь його не використовували, може не знали, як і з чого починати, а може не вміли плести. Мати Тереса енергійно взялася для використання цього скарбу. Постарала дроти різної грубости й якости, навчила нас роздвоювати грубу волічку, плести панчохи на 4 дроти, спускання очок, роблення п'яти, викінчення на пальцях, роблення рукавичок з 5 пальцями, а з найстаршими грубим гачком виплітала светри до форми. Святий Миколай був щедрий того року, бо обдарував всіх теплою одежою, чи додатками. Так використовувала вона з нами одну довшу передишку в навчанні.

В час літних вакацій процвітало інтролігаторство, де під керівництвом мати Любови Яримович, ми направляли старі часослови, або зшивали річники зовсім нових видань, фарбували папір до оправи книжок, та викінчували новими обкладинками папером, полотном або на рогах шкірою. Це не була легка робота, але цікава, а зроблене видним, хоч вимагала зручності й терпеливості.

Під керівництвом тої самої мати Любови, працювала теж мистецька майстерня дерев'яних пам'яток, де ми виробляли таци, вішаки, рамки та інші дрібні речі з дерева. Дошку з ясеня або грушки ми купували, столярським способом приготувлювали на варстатах, апаратом з платиновою голівкою випалювали прикраси, та по розмальованні полірували шеляком до полиску. Найкращі речі були даровані різним добродіям. Праця була різноманітна в обох майстернях.

До цікавих умінь можна ще зачислити курс крою і шиття, що його провадила делегована з державного патронату п. Яніцка /полька/. Під її умілим проводом проходив курс крою білля, а потім шиття сукенок з матерій. Курс організовано для тих, які не могли дальше вчитися. На цей курс і я ходила, бо мусіла павзувати один рік, тому що не мала закінчених 18 років життя, щоб здавати семінарійну матуру, як вимагали тодішні приписи.

При монастирі сестер Василіянок на Потоцького вулиці у Львові була робітня сестер, де вишивали на замовлення для церков у Галичині. Часто замовлювані були вишивані фелони, або інші частини церковної одежі для священників, чи церкви. Саме тоді була такби сказати мода вишивками прикрашувати церкви. Я маю 14 знімок з вишиваних різних церковних речей там вишиваних, що мені передали сестри, як я відвідувала їх в Україні при большевиках в 1971 році. Робітнею управляла мати Вероніка Артимович, якій не бракувало фантазії у приміненні взорів, а також адміністраційного хисту до ведення. Пізніше, як стало напливати багато замовлень і сестри не давали ради з вишиванням, то мати Вероніка пропонувала сиротам, щоб вишивали менші частини великих замовлень, а для заохоти платила дівчаткам якусь мінімальну суму грошей. Приміром п'ять золотих за вишиття пошивки на велику подушку, то не було багато, але дівчатка розбирали таку роботу, бо можна було заробити кілька центів на

Зразок вишиваного одягу для диякона — дальматик і орар, виконані в робітні сестер Василянок у Львові

необхідні свої видатки. Тепер у Бразилії в Інтернаті св. Ольги є практикований подібний спосіб.

В тій робітні, що потім була в нашому Інтернаті, де шили для дітей одержу, шила чорну суконку моїй мамі сестра Татіяна, а ми вишиванням сплачували довг. Мундунок обов'язував всіх учениць семінарії сестер Василянок у Львові. А він так виглядав: гранатова плісована спідничка, також гранатова підкидвана на гумку блюзка з маринарським ковніром обшитим 3 рядами темно гранатвою тасьмою. Мундунок була обов'язкова приписана уніформа. Крім мундука можна було мати лиш одну суконку. Щоб фалди мундука трималися, то треба було їх часто прасувати, але найчастіше ми спідничку клали в ліжку під простирано на якому в ночі спали. Електричних прасок тоді ще не було. Сестра Татіяна, що все була в швальні присутна, чудово справлялася з шиттям і вишиванням. Вона знала багато вишивкових стібів і вміла вишивати коленою або завертаною низинкою.

Готовий комплет-фелон з додатками відсилали порученою поштою до місця призначення, така робота цінилась 700 - 800 золотих. То були на той час великі гроші. Зразу мати Вероніка сама, або котрась із сестер це полагоджувала на пошти. Пізніше це доручувано мені робити, бо була опінія, що я з тим блискуче справляюся. До поштового уряду відвозив мене тоді кінний фірман Іван монастирським фіякром. Коли було більше пачок, то я діставала помічницю.

Щоб ми виховувалися не зовсім ізольовані від світських проблем, була в церковних громадах кличка, щоб розвідати скільки громада може взяти на час літніх вакацій дітей-учениць, тоді там посилали відповідну скількість сиріт.

Мене приділено до групи, що їхала до Денисова — Тернопільського повіту. Поїздом і фірами нас привезли до якогось будинку, може школи, читальні чи церковної залі, а прихожі мешканці села нас розбирали поміж себе, /як живий товар/. Мене вибрала собі сестра імості, що управляла цілим господарством жонатого священника о. Романовича, в якого домі крім ще одної сестри, імості, було двоє дітей: хлопчик розбишака

Віктор і дівчинка приблизно мого віку. Ми разом бавилися, пустували, дещо помагали в господарстві, а перед сном на стриху в сорочках вилонювали блохи, бо літом на селах було їх багато. При кінці побуту господарі справляли дарунок кожній дитині, купуючи матерію на суконку, на добру згадку про побут у них.

На слідуєчі вакації до о. Онуцького /коло Обертину/ приїхала я і Юзя Пливак. З колійової стації ми мали дістатися до села ярмарковою фірою, за якою мали шукати. Обидвоє Онуцькі, то були люди старшого віку, що до них деколи приїздили внуки здалека з Бучача. Отець займався господаркою обмолотом з поля, їмость опасла мало рухалася, старша наймичка варила для них і для служби, окремо для кожних. До столу подавала наймичка та, що варила, а їмость ділила кожному на тарілку. Курку так ділила: лапки для отця, бо йому треба багато ходити, їмості груднину, мені і Юзі по крильцеві, бо ми дівчатка, то нам треба бути легкими, наймичці шийка. По такому розподілі ми обидві дівчинки були страшенно голодні, тому залізли під фортепіано, де прохолоджувався гарячий житний хліб для челяді, та виїдали в ньому діри, де були виприски. Ганька /наймичка/ ніколи нас не зрадила.

Побут в Онуцьких був цікавий для мене тим, що їмость уміла лікувати зелями, природною медициною, тому приходство стало хтось відвідував, що потребував її лікарської поради. Деколи на фірі привозили хворих навіть з віддалених сіл. Їмость навчилася того "мистецтва" від своєї мами також попаді. Спосіб лікування мене дуже цікавив і я все асистувала при таких сеансах. Цікавило це мене змалку, тому й хотіла бути лікарем. Наведу кілька примірів такого лічення зелями.

Початкову катаракту-більмо на оці їмость успішно лікувала, вкладеним зерном василька під повіку, яке автоматично рухаючися з повікою, вбирало в себе болонку, що наростала. Свіже на твердо варене яйце, присипане цукровою пудрою також помагало на очі. На рани і для дезинфекції замість йодину уживала арніки моченої в алькоголі. Та найбільших чудес доконувала масть зварена на маслі з порошком з плоскірних конопель, де час варення числився — три Богородице Діво /годинники в той час були рідкістю/. Тією

зеленкавого кольору мастю, та теплим виваром зі щавника вилікувала вона розрубану сокирою рану на носі сільського музики, що за три дні міг взути черевик і грати на скрипці на весіллі в селі, де кожне весілля переминювалося в загальне торжество, навіть “народне гуляння”.

Після випадку, як Оля Любінець /семінаристка/ з вакацій була в тяжі, припинилося висилання сиріт по родин на села. Незаступимий наш опікун і батько сиріт, митрополит Андрей граф Шептицький, закупив у Станіславівщині більшу посідлість з лісом, левадою і потічком названу Посіч. Лісничим там був інж. Нападієвич, що з родиною мешкав на лісничівці. Яких три кілометри від нього де була хата гайового, побудовано бараки для невеликої скількості вакаційників і туди спрямовувано сиріт у час вакаційного дозвілля. Там і я була два рази. Там справжній був відпочинок, де ми купалися в загаченому потічку, збирали гриби і суниці в лісі та розкішними співами наповняли цілу околицю. Наша мама клопоталася, щоб ми попадали в ті списки на виїзд до Посіча.

Відпочинковий дім для монахинь був на Кам'янці, побіч Підлютого, що в бойківських Карпатах. Щоб дістатися туди зі Львова, то одна пересідка /зди залізницею/ була в Стрию, а друга в Брошневі на вузкоторівку, що була приватною лінією тартаку в Брошневі, де вагонетками звозили до тартаку сировину з лісів приватної власности митрополита Андрея графа Шептицького. До відпочинкового дому сестер доїзд був трудний, але їх харчуванням клопотався матірний дім на Потоцького. Моя мама мала знижку на переїзд поїздами, так звану “Режій карту” і тому сестри це часто використовували, та нею посиляли поживу до Підлютого для тих, що там перебували. Як моя мама справлялася на пересідках з тим багажем, то мені сьогодні тяжко сказати, але то мусіло її коштувати не лиш здоров'я, але також “хабарі залізничникам”. Вона ніколи не відмовляла сестрам від тої послуги, де я один раз начислила 16 не малих клунків у тому кілька двоушних кошів. Вона себе посвячувала для нас троїх її

дітей, щоб ми могли з допомогою добрих людей і поміччю Божою, кінчити навчання та пробиватися у майбутньому. Посвяту нашої мами для нас, ми оцінили далеко пізніше, як самі стали матерями.

В Захисті чи потім в Інституті все були пів-сироти, що рекрутувалися переважно з священничих домів. По померлому священникові все залишалося багато незабезпечених дітей, а вдови по священниках ніяк не могли запевнити науку в школі для своїх дітей. Вони знаходили приміщення та навчання в школі в добродійних інституціях графа Андрея Шептицького для дівчат і для хлопців. В особних бурсах були хлопці. Ті діти ніколи не користали з вакаційних приміщень для сиріт, бо в них були різні посвоячення.

Далекій Спомин

Мати Тереса ЧСВВ.

Мати Тереса фон Гікке, була з роду німкою і графінею. Вона вступила до монастиря сестер Феліціянок /польок/ у Жовкві. Там вона вчила до своєї емеритури. До монастиря Василиянок перейшла будучи вже на емеритурі. Сподіюсь, що то отці Василияни зі Жовкви а може і з Крехова допомогли їй перенестися до іншого монастиря і чину — до українського монастиря сестер Василиянок у Львові.

В монастирі на Потоцького ми скоро її замітили, бо вона відразу була в габіті (монаша суконка чину), але без порамана, який монахині діставали при зложеному першому монашому обіті. Вона скоро включилася в дитячу громаду, та її старанням поширювалась наша школа. Зразу було додано по одній, три виділові кляси, а потім ще чотири роки учительської семінарії, що кожного року прибувало по одній клясі. Вона вчила і рівночасно була директоркою школи. Це спонукувало також інших монахинь учитися та доучуватися, щоб могли нас учити. Сподіюсь, що мусіли здавати також якісь приписані іспити, але мені про це не відомо нічого, крім здогадів.

Після приходу на префекту до сиротинця мати Єроніми Кахникевич, а до школи мати Тереси, загально повіяло новим духом у захисті і школі. Зміни проходили

систематично й поволі. Найзамітнішим було те, що зникли фізичні кари. Лиш примарою залишилася постать мати Софії Букшованої, товсто-грубої монахині, що патик носила в рукаві широкого монашого рукава та часто ним послуговувалася. Виконавцями її заряджень, що били дітей на лавці в лазничці, були другохористки-сестри того монашого чину.

Мати Тереса патика, ані скрученого в кільце ремінця не носила. Вона впровадила інші методи виховання. Як була потреба, уставляла нас гусаком або парами на довгому коридорі й заповідала, поучувала, заохочувала, що було успішнішим виховним засобом, як фізичні кари. Ми слухали її заряджень, бо були для нас новиною, хоч декого ще переслідував страх фізичної кари.

Наші шкільні імпрези дістали цілком інше забарвлення. До стиспо католицьких досі, втискався національний елемент. Вона вчила нас співати нові пісні церковні і світські. Церковні пісні ми співали зі співаників виданих в друкарні отців Василіян у Жовкві, що їх кожна з нас дістала від святого отця Миколая. В світських піснях були згадки про волю України, гетьманів, січовиків, як: "Січ іде", "За рідний край", "Огні горять" і інші. Маршем також впроваджувала нас на сцену, а зібрана публіка вітала нас довгими оплесками.

Співу вчила нас мати Тереса так: Сідала до фісгармонії, була це мабуть її власна або нею закуплена, та грала мелодію. Ми обступали її кругом і співали за нею по кілька разів, поки не вивчили задовільно. При співі зі співаників, що були з нотами, поучувала, як їх відчитувати. Приготовляючи нас до виступів, не рахувалася з приписаним часом а протягала самовільно, вкорочуючи тим час призначений на вивчення інших предметів, а що була директоркою школи, то її це безкарно проходило.

В часі лекцій рисунків мати Тереса ішла з нами поза власність монастиря у вільний простір "на горби", щоб навчити нас бачити неперевершену красу пригоди, що її Господь дав людям для користування, даючи скупі пояснення так дуже потрібні до зарисовування при такому своєрідному трактуванні предмету. В той час сухого схолястичного навчання, це було також новістю, що ми по своєму сприймали, та дещо причинялося, до

швидкого розвитку нашої школи. Вміла вона також помистецькому каліграфічно з закрутасами писати, а ми приглядалися до небаченого мистецтва.

Польську літературу з мати Тересою ми вивчали лиш зі скорочень друкованих і виданих для пригадки, тому наше знання польської літератури було радше ніяке. Це і спостеріг візитатор, тому в слідуючих роках нас навчали польської літератури професори поляки: Вітольд Габданк-Косовські, бувший військовий старшина, і професор Францішек Ляцковські, якого ми поважали за його знання предмету.

Як я була в першій виділовій класі, мати Тереса приготувляла з нами одно-актівку “Пан суддя”, що може навіть її сама написала. Мені припала головна роль пана судді й я прекрасно з неї вив’язалася, та ще довго після вистави за мною кликали “пан суддя” свої шкільноклясники і з інших шкіл. Мені зразу це навіть подобалося, але потім надокучило. Як я була в третій виділовій класі то мати Тереса знову запропонувала мені ту саму роль повторити.

За тих два роки, я трохи змудріла і не захотіла дурачитися і відмовилася від тої ролі. Мати Тереса мене гірко покарала, бо завернула мене до класи 6-ої в надії, що я прийму роль. Ролі я не прийняла, залишилась у класі 6-ій, яку я закінчила останнього року мабуть не з поганими оцінками. Виглядало, що страчу рік, але я була також уперта й ролі не приймала. Року я не стратила, бо по закінченні вдруге 6-ої класи я була на першому році учительської семінарії в нашій школі, що була розвоєвою і кожного року прибувала нова класа. В розвою школи моя класа була другою від започаткування. Хто причинився до переведення мене зі 6-ої класи до учительського семінара я не цікавилася і досі не знаю, та фактом залишилося, що зі 6-ої класи виділової я попала до семінарії без ніякого іспитування, проскочивши один щабель — третю виділову класу, або сьому якби рахувати від початкового навчання. Це лиш наочний доказ, як мати Тереса самовільно поводитася як директорка школи й навіть не тактовно. Одначе її добрі прикмети переважали.

Одною з додатніх її рис був індивідуальний підхід до нас усіх. Якщо вона завважила якісь виїмкові здібності в котроїсь з нас, то виявляла спеціальну опіку

навіть не все оправдану. Це були вакації і я нікуди не виїздила та залишилася в Захисті й таких нас було більше. В вакаційному часі були для нас полекші в усталеному порядку такої інституції — більше часу на забаву й розривки.

Одного разу мати Тереса приликала мене до осібної кляси. Дала велику картку рисункового паперу, водні фарби на гузичках марки Карманські, пензлі, а передімною поставила великого розміру /такого, як моя рисункова картка паперу/ образ із зображенням Ісуса Христа. Дала якісь інструкції, які я навіть не слухала і казала мені малювати. Сама вона встала і вийшла з приміщення, але двері замкнула на ключ. Я зовсім не хотіла малювати, але що двері були замкнені-заключені, то я також не могла вийти з кімнати й прилучитися до забави з товаришками, тому з тугою дивилася через вікно, що виходило на грище. Мати Тереса довго не приходила й мені було скучно й я зі злости щось набазграла. Подібна процедура повторювалася в наступних днях і за кожним разом мати Тереса мене хвалила.

Тепер розкажу, як це мені в житті придалося. Учителькою на Волині мене перенесено службово “для добра служби” до села Батьків у Дубенському повіті в місяці лютому. Мені припала перша кляса, де ніяких допоміжних матеріалів не було, заледве кілька літер було дітям знайоме, бо попередна учителька — українка, тільки сиділа з ними в клясі, бо сама хвора була й померла на туберкульозу. Їй конечно були потрібні гроші, бо опікувалася молодшими членами родини. Ситуація для мене розпучлива й навіть нікому пожалітись, бо нас українців учителів на Волині так мало, тому треба було самій щось придумати.

Щоб зацікавити дітей навчанням я стала копіювати картини з букваря з літерами, щоб пригадували в потребі тим, що забували їх і рядком чіпала ті картини на стіні. Так з'явилася картина діда з вусами й великими очима та підписом “ус”. Дід з рисунку дивився на кожного в клясі.

Під кінець шкільного року до школи приїхав інспектор на візитацію. Зайшов до моєї кляси, провірював уміння, сам розпитував дітей і мені здавалося що був цікавий, як я собі порадила з

труднощами, та щоб знайти зачіпку для мого звільнення, що вже тим вславився раніше. Залишаючи класу сказав мені: "Той дід 'ус' вас усіх тут пильнує, він пильнував і мене". І вийшов. У своєму звіті про мене написав самі суперлятиви.

Будучи директоркою школи у мати Тереси було багато різних справ, що вимагали полагоджування в шкільній кураторії, чи міністерстві освіти. Кожна монахиня, що виходила за брами монастиря мусіла мати когось до товариства. Дуже часто я була тою товаришкою мати Тересі. Коли вона входила до будинку кураторії, то возний її низько кланявся, цілував у руку і майже все вона полагоджувала позитивно без причікування в черзі. Входячи до канцелярії куратора чи іншого достойника, вона низько кланялася королівським уклоном і доти не випрямилася поки пан куратор не встав зі свого крісла, вийшов їй на зустріч і так само перед нею не схилився в низькому поклоні. Сьогодні коли про це згадую мені самій виглядає дещо комічним, але вона це виконувала з такою грацією, що спонукувала до пошани. Коли деколи я її виручувала відносячи документи, то мене все скоро полагоджували, без причікування.

В час мого перебування в учительській семінарії 2 роки директором школи була мати Тереса. Опісля той пост займали д-р Микола Чубатий, потім о. Василь Лициняк святоюрський канонік і крилошанин, а по переміні на лицей д-р Надія Литвиненко жінка відомого скульптора.

Осілля, щороку монахині їздили по наших селах на "хвесту", щоб придбати дещо продуктів на зиму. Приїздило звичайно кілька фір соломи до сінників, бараболі, капусти та іншої ярини, що родилася на селянському полі. На "хвесту" по селах мати Тереса ніколи не їздила, але вона їздила за границю до Відня, де діставала кілька пар черевиків, тощо. Та пізніше і то занехала, але постійно згадувала, що у Відні в підземці вона забула якісь пачки з новими черевиками, та їй їх віддали в бюрі загублених речей і ніхто собі не привласнив чужих речей. Нам це виглядало байкою, бо в той час у Польщі чужа власність не була шанована, а теперішня ситуація при большевиках ще гірша.

Мати Тереса вже не була директоркою школи й уже не вчила ніяких предметів у семінарії, ані рисунків, ані співу, ані польської літератури, ані німецької мови. Ми дізналися, що вона хвора, бо вже більше не “скрипала” черевиками по довгих коритарах. Був Свят-Вечір — спокій і святочний настрій вітав усюди. Ми згадали, що наша недавня учителька мати Тереса хвора. Тихцем дібралися до клявзурових дверей, де була її кімната, відкрили їх і заспівали коляду, що її нераз вона з нами співала по німецькому. “Штіле нахт, гайліге нахт” — тиха ніч, свята ніч і т.д... обидві стрічки. В коритарі темно, але постать у білому до нас поволі зближається. Як побачила, що ми її співаємо й їй не причулося, то кинулася нас цілувати, дякувати, плакати. Ми плакали також з радости, що могли її так зворушити.

Може ми навіть дещо віддячилися їй за те, що виклопотала для школи повернення права прилюдности, після того, як ми його втратили, коли організовано пішли на похорон Ольги Басараб, рідної сестри нашого професора Северина Левицького, та його другої сестри Марії, що вчила в школі вправ при нашій семінарії.

Після останнього мого року навчання, коли моя мама майже безпомічна лежала хвора на запалення ставів у вогкій комірчині домику в саді, та цілого циклю приготувань і самої матури я нарешті могла відпочивати в посілости в Станіславщині, що її митрополит Андрей граф Шептицький купив на відпочинок сиротам, у Посічі. Там ми під опікою могли відпочивати, купатися, збирати гриби й синиці в лісі. Мене викликано телефоном до лісничого інж. Нападєвича, щоб сейчас приїхала до Львова. Викликала мати Тереса, та наказала мені скласти подання про надання мені учительської праці на Волині. В реакції моя мама п'яментувала, нащо я послухала мати Тересу, та ж поляки нікому з українців не дають ніякої посади, то й я її не дістану. Де? На Волині? Шкода заходу. Мама мене не пустить... Потім, ще мене відвезла до Дубна.

А воно було так: мати Тереса поїхала до Трускавця на мінеральні купелі. Там стрінула жінку пана куратора шкільництва з Волині і з нею заприятлилася, а також звірилася їй, що її учениці учительської семінарії поздавали приписану матуру та жадна не може дістати

праці по фаху, бо Польща українців не затруднює. Кураторова ніби здивувалася, та казала прислати подання на її руки із заповненням, що особисто вставиться, щоб заінтересовані дістали працю. Мати Тересі вдалося дістати лиш 9 подань від дівчат, (бо інші порозїздилися) і вона їх післала на руки пані кураторової.

В короткому часі всі 9 подань були позитивно полагоджені, хоч у різних повітах розлогової Волинської кураторії. Мій приділ був до Підложець повіту Дубно. До року нас залишилося лиш три при праці, інших звільнено з благих причин, або підставлених ситуацій.

Серед нових змінених обставин та трудностей на Волині, я майже не зустрічалася з мати Тересою; але коли я мала вінчатися з управителем Школи Спеціальної у Влоцлавку, Іваном Зельським, то вона доклала багато старань, щоб виклопотати дозвіл на вінчання в часі передріздвяного посту, вінчання в монастирській каплиці, та авдієнції у митрополита Андрея графа Шептицького, що попередила тайну супружества. Людські розчислення минулися з плянами Всевишнього, який призначив мені пробивати стежки Господні в світському стані, хоч були сподівання бачити мене в монастирі.

Своє страдальне й повне пригод життя монахині в двох різних монастирях, Мати Тереса закінчила в монастирі сестер Василіянок у Львові. В старості не було з боку сестер Василіянок для неї признання. По нагороду вона пішла до Всевишнього, щоб дальше опікуватися нами.

II. ЧАСТИНА

СТЕЖКАМИ ЖИТТЯ

(На Волині і поза нею)

На Волині

Моя бувша директорка школи, монахиня Василіянка, мати Тереса фон Гікке в час вакацій поїхала до Трускавця чи до Криниці купатися у мінеральних-лікувальних водах. Там вона зустрілася і заприятимилася з жінкою Куратора Шкіл на Волині, та за її посередництвом дев'ять дівчат дістали визвання на працю, в різних повітах розлогої Волинської Кураторії. Я була між тими вибраними і дістала працю з приділом до Підложець недалеко Луцька, в Дубенському повіті. До року "державна мітла" руками інспекторів, війтів, поліцаїв причинилась до звільнення багатьох, але нас три таки залишилось, перебувши всякі випробовування. Це Йоанна Гопка в Дубенському повіті, Остапа в Горохівському повіті та Стефа в Володимир-Волинському повіті.

В Дубенському повіті дістала також працю учительки, тою самою дорогою що і я, Зоня Пеленська. Якось ми себе відшукали й відвідували, бо мали спільні турботи з пристосованням до нових обставин.

Зоні попала гарна школа в селі й мешкання при школі. Вона почала в школі нормальне навчання, тоді як моя була в стадії організації (на хуторах), де ніколи перед тим школи не було. Там розбивали стіну до сіней, щоб побільшити приміщення на класу, столлярі робили лавки, таблиці і інше.

Зоня гарно співала й грала на скрипці, та скоро дітей навчила співати пісень. Зближався день державного свята Незалежності — 11 листопада. В її школі був заповіджений концерт. На концерт приїхав війт зі збірної гміни, місцевий солтис і комендант поліції — (неабияке начальство). Діти пописувалися деклямаціями й гарно співали, тоді війт запропонував, може ще щось заспіваєте. "Повстаньте гнані й голодні" (большевицький гімн) котресь з дітей вигукнуло. На те

Зоня сказала: “Ні, ні, то ні”, й за це її звільнили з праці, бо мабуть постороннім виглядало, що то вона навчила співати. В тій скомунізованій окрузі всі знали слова революційного большевицького гимну й охоче його співали. Опісля Зоня страшенно бідувала. Про своє звільнення вона сама мені це оповідала.

Візвання на працю

На мойому повідомленні було виразно написано, що маю явитися в місті Дубно в шкільному інспектораті, для обговорення та одержання zatrudнення учительки. Не пам'ятаю, чи я тішилася, та можливо ні, бо це переривало мої вакації в Посічі. Багато мені завидували, бо в тому часі в Польщі лиш декому з українців вдавалося приміститися на державну роботу між своїми. Та найбільший мені спротив — просто лямент зчинила моя мама. Вона ніяк не годилася, щоб я десь їхала на Волинь. Їй мабуть здавалося, що то їзда на кінець світу. Вкінці мама погодилася з тим, що відвезе мене.

До Дубна “ізвозчик” привіз нас зі стації до центру міста (3 км) і ми примістилися над ранком в якомусь дешевому, жидівському готелику. Того дня інспектора не було в бюрі, треба було чекати до наступного дня, на авдієнцію. Моя мама вернулася до Львова, до праці. Мені пригадалося, що в Дубні живе Оля Слюзинська — шкільна товаришка моєї молодшої сестри, і я її відшукала на передмісті Сурмиці.

У панства Слюзинських був великий будинок у городі. Все тут було запусрене, бо суддя, пан Слюзинський їдучи колись на перше своє призначення зі залізничої стації Рудня Почаївська до Берестечка простудився, хворів, опісля був спараліжований і його ніколи не бачила. Пані Слюзинська хоч жила в крайнім убожестві, то все була дамою у поведінці. У них було дві доні Оля і Зоя, та колишня їх служниця, яку всі кликали Няня. Пані Слюзинська мені заявила, що я маю перенестись з готелю до них, а Оля має мені допомогти. Я радо погодилася на пропозицію, бо мені було багато зручніше бути в них, як сидіти в готелі. Ще перед забранням моїх речей з готелю Оля запропонувала, щоб ми вступили до книгарні, що її властителем був

українець Павлюк. Книгарня була в середмісті, де сходилися всі свідомі українці зі сіл з цілої Дубенщини й то не лише купити книжку чи газету, а просто поговорити, побачитися і т.п.

В книгарні Оля запізнала мене з Павлюком і професором Щудлюком, дуже рухливим і підприємчивим старшим парубком — учителем гімназії, що товаришував зі шкільним інспектором, та часто їздив з ним на полювання.

Другого дня інспектор Стефаняк (очевидно поляк), що походив із корінної Польщі, прийняв мене сердечно, повчив як заїхати на місце праці, де зголоситися до вїйта і солтиса, та як мені там у Підложцях братися до започаткування школи. Його цінні вказівки були мені недосвідченому мішухові дуже помічні. І так я зразу стала учителькою з державними правами й платнею.

До Підложець

До Підложець було моє скеровання на працю. Відвозила мене Оля і професор Щудлюк винаймленим, конвертебел автом. Професор сам був за водія авта. Для мене все було нове: товариство, дорога, околиця і я широко відкритими очима сприймала всі вражіння. В Городниці була гміна і там я зголосилася у пана вїйта, який втішився і обіцяв в усьому допомагати. Звідтам ми подались до містечка Торговиця, а дальше лукою понад ріку Стир до Підложець. Під дуже стрімку гору, авто не хотіло їхати, тому я і Оля залишилися в авті, а професор сам пішов пішком. По якомусь часі вернувся, та не сам, а зі солтисом, та вже вспів полагодити для мене мешкання, доставу молока на снідання, та ще якісь дурниці, як мені тоді здавалося. Заопікувався, як батько дитиною і я вдячна йому за те, що виручив мене тоді, та що це заощадило мені недосвідченій багато прикрих розчарувань самостійного життя.

Приготування до навчання

Тепер мені треба дати пояснення до деяких слів, що їх уживали для адміністрації лише на Волині і які я мусіла засвоїти, щоб могла порозумітися з адміністрацією, та з місцевими українцями, які про себе казали — **ми тутешні**. Вїйт гміни був той урядник

державної служби, що управляв **гміною** — округою, до якої належало кілька сіл, чи кілька хуторів. А **хутір** то не село, це поодинокі господарства розкинені по своєму полі, на десятинах. **Десятина** це міра землі приблизно два акри. Галицькі морги неznані. **Солтис** це старшина громади, що поряdkував у селі, на хуторі, на **присілках**. **Постерунковий** то поліцай. Поліцаєм міг бути лише поляк і його боялися, бо він міг у звіті написати всяку брехню. Священик то **батьошка** або **поп**, склеп — **лавка**, нафта — **карасіна**, тузин — **дюжин**, збори — **сходка**, й інші.

Як тільки почалося навчання в школі, то побільшилися проблеми зі словником. І так: олівець — **карандаш**, зшиток — **тетраць**, папір — **бумага**, таблиця — **дошка**, клякни — **стань на коліна**, звідти — **стаміци** й усього не перелічити.

По двох тижнях приготувань для відкриття школи, вибрана кімната все ще не була готова, бо в тій частині, що раніш була сіньми, не було підлоги, тільки втовчена глина. Були запевнення солтиса і дядьків, що скоро вставлять той кусок підлоги, щоб у слотні дні не було там болота. За моєї присутності там не вставили тої підлоги, що потім було причиною перенесення мене на інше місце.

Спираючись на обіцянки урочисто відкриваємо шкільний рік. Зійшлося багато батьків і дітей різного віку, хочуть вчитися. Виринала потреба встановити вік учнів, тобто конечно завести шкільну метрику. Я рукою розписала щось в роді запитника роздала дітям, щоб батьки виповнили. Крім дати народження там було ще місце народження. З відповідями де родився я дістала: **в біженцях на возі, як наші за Стир утікали** і подібне. Я вживала різних метод, щоб приблизно хоч устійнити дату і місце народження, бо ж це виготовлявся документ, що в пізнішому віці був потрібний для покликання до війська, чи для вінчання. Навіть приблизна фантазія була виключена й це було тяжке завдання для мене.

Одного разу розлогим лугом понад ріку Стир, що десь у далині плив, я ішла стежною до поблизького містечка Торговиці на пошту. Кругом мене краса зеленого лугу й тишина, в якій чути лиш гудіння комашні. Це правдою є, що в тому часі я не любила

спокою і тиші, бо досі жила серед гамору великого міста.

Нараз з котроїсь загороди-подвір'я вибіг великий ланцюговий пес, що гавкаючи зближався до мене. З несподіванки й страху я аж перестала дихати. Кругом нікого-нікогоського хто б мене порятував. Тоді я до пса крикнула "марш", а він агресивно вперед... Я тут не могла порозумітися навіть з собакою. Щойно пізніше я дізналася, що до пса треба казати: "пашол вон", щоб він зрозумів. А моє "марш" пес зрозумів, як маєш і підходив. В Галичині до собаки ми говорили по-польськи, щоб зрозумів, а на Волині треба говорити російським діалектом. Це іронія!

Багато інших цікавих пригод я переживала на Волині, та в сумі в моїй свідомості формувалося поняття, що мені треба вивчати слова й звороти місцевого вжитку, якщо я хочу успішно провадити освітню працю серед місцевого населення та їхніх діток. І я вивчала.

Сьогодні, пересічно майже ніхто з нас не може уявити, які несамовиті труднощі нестиме спілкування в Самостійній Українській Державі, серед українців, що виростили в різних культурах наших агресивних сусідів не лише в московській культурі а й в советській дійсності з насильним накинням русифікації, та сусідів України поляків і румунів із їх агресивністю та претенсіями про вищість їхньої культури.

По Першій світовій війні й програній українців, Польща немов відгородила Волинь від впливів Галичини т.зв. сокальським кордоном, щоб відроджена свідомість Галичан не мала впливу на людність Волині.

Початки навчання

Сказати правду, перші дні в школі, то не було ніяке навчання, це радше можна схарактеризувати, як потреба навести шкільну дисципліну, щоб сходилися коли треба, щоб сиділи в лавках і не міняли самочинно своїх місць, щоб мили свої руки й ноги та не забували за вуха, щоб уживали хустинок до носа, а не рукав своєї одежі, та вкінці, щоб питали дозволу, як комусь конечно потрібно вийти за потребою, та щоб свої потреби залагоджували в призначені на це місця, а не довкруги будинку школи і т.п.

Там, де вже раніше існувала школа, то те все вже було засвоєне й передавалося самими дітьми, але в нашому випадку, то була конечність дня і радше витрата часу, бо ж треба було починати від примітивних початків гуртового перебування, а не навчання.

З усіма супротивностями я змагалася навіть героїськи та з молодечим запалом поборювала супротивності здаючи собі справу, що то українські діти, які мають бути корисні своїй спільноті, навіть під гнітом польської шовіністичної адміністрації всюди на наших землях, а тим більше тут у тій збаламученій комунізмом громаді, та комуни якої я найбільше боялася. Яюсь мої нерви розгулялися і я ніяк не могла себе заспокоїти і втишитись від плачу, як побачила на своїй чорній суконці велику одежеву вош, що її я принесла зі школи.

Десь у половині жовтня затягнулося сіриною небо й став накрапати дощ, що віщувало осінню слоту. Мені до школи не було близько (може навіть кільометер, чи більше) і я ішла одинокою дорогою, очевидно пільною не брукованою по якій уже стояли калюжі менші й більші, та які я старалася минати. Та яюсь мій кальош застряг в липкому волинському болоті і поки я спам'яталася та хотіла його витягти, то він уже був повний болота-води й я його там залишила, замість вовтузитися з ним і пішла до школи. Під кінець навчання один дядько приніс мій залишений кальош вимитий і додому мене відвіз своїм возом. Після тої пригоди прийшли до мене до хати два дяді і швець, щоб взяти міру з моєї ноги, та замовити мені чоботи з холявами, щоб я на будуче не пропадала в болоті осінню, а в снігах зимою. Тішилися, що мають українську учительку, а їх діти школу.

Початок листопада 1, 2, 3, — це задушні дні і вільні від навчання. На ту коротку передишку в навчанні всі чекали. Я рішилась, що поїду до Львова, бо дуже тужила за мамою і моїми сестрами. У Львові товаришки мені завидували, бо сиділи без праці. Я уважно прислухалася до всего, що могло мені придатися на Волині. Про мої переживання нікому не звірялася, головно, щоб не журити моєї мами.

Вертаючи зі Львова на Волинь, я вступила до Інспекторату і там дізналася від заступника інспектора

пана Ольшанського, що маю в місті чекати на інспектора Стефаняка, бо він для мене має інше місце, тому можу поїхати до Підложець, щоб забрати мої речі. Так я і зробила, але мала труднощі з підшуканням підводи на поворотну дорогу до Дубна, бо дядьки змовилися, щоб мене затримати, як свою учительку й не дати мені підводи, щоб я виїхала. За підводу я платила, але законом було забезпечено зворот коштів перенесення.

Моя розмова з інспектором була коротка. Він мені сказав, що до Підложець більше не поїду вчити і він мені пропонує залишитись у Дубні. Дубна я лякалася, бо там був професор Щудлюк і я завважила його залицяння, хоч початково мені виглядало, що то належить Олі С., тому я призадумалась, що відповісти інспекторові поки дати йому відповідь. Він мене випередив пропонуючи додатково вчити вечорами рекрутів у поворотному анальфабетизмі, та що коні з військового полку по мене приїдуть і відвезуть домів. Це остаточно допомогло мені рішитись і я відмовилася від тої блискучої перспективи вчити в школі та вчити рекрутів, хоч і в повітовому місті. Тоді він мені запропонував Козин, де йому треба дати три нові етати. Я погодилася на Козин. Це перший раз у моєму житті я вирішувала мою майбутність і це було для мене не легкою справою.

Шкільництво в Польщі

Мої спостереження про шкільництво на Волині базуються того часу, як я там учительувала 1929-1937 року, та загально це були здобутки польської учительської організації, а на Волині воно прибирало інший характер, через шовіністичне наставлення. Та говоритиму загально.

У цій молодій відновленій Польщі учительська організація добилася значних успіхів. Учителів забезпечувано авторитетом і піддержкою місцевої адміністрації, поважної на той час платні з державних фондів, забезпечення приміщенням або грошевою дотацією в заміну, оплачуванням звороту коштів за перенесення, зниженою медичною оплатою, знижковим переїздом поїздами другої класи і то не були

малі успіхи. В заміну від учителів вимагалось солідного виконання обов'язків у школі, допомога організаціям, піддержку в державних проєктах (перепис населення) та співпрацю з партією, що при владі. Виглядало б це на зовсім нормальну річ, якби не тенденція стосувати ці вимоги лиш у корінній Польщі. На наші землі пропихали слабші учительські сили, яким забезпечувано більші права вмішування у не свої справи. На керівному становищі міг бути тільки поляк, приймалося на працю бувших пілсудчиків, допоміжний військовий персонал, які щойно пізніше курсами доповняли свою освіту, на наших теренах розпаношувалися, уважаючи себе вищою вклясою, трактуючи й називаючи українців робоче бидло.

В Галичині поступенно усувано старших кваліфікованих учителів, або їх перенешено “для добра служби” на терени, де не можлива була їх громадська діяльність, або перенешено в корінну Польщу, а на їх місце приходили польські учительські сили, що ворожо ставилися до наших людей, але мали піддержку адміністрації. Чим дальше на схід держави, на Волині а також на Поліссі, то в деяких округах доходило до безправ'я попираного всякими доносами й цькуванням мало вартісного й некваліфікованого польського шумовиння, що було спрямовуване “на креси всходне” — на границі сходу держави. Жандарм, осадник, чи будьякий урядник поляк був авторитетом у всіх спірних справах. Пропхатися нашим вкваліфікованим силам на державну роботу вдавалося лиш одиницям і то за великою протекцією. Ця поневірка наших людей у великій мірі причинилася головно на наших теренах Західної України до зросту оживленого руху самовистачальности в економічному і громадському секторі. Ця тема варта глибошого опрацювання і тут її зовсім не місце.

Моє затруднення на Волині було протекційне і про те я писала на самому початку. Те, що я вдержалася, то моя особиста заслуга, моїх здібностей, а також мої багатогранні зацікавлення того часу, які успішно можна було використовувати в шкільництві. На кожному місці моєї учительської праці я гордо заявляла, що я українка, не ставлячи себе у будьяку нищість від учителів поляків і в моїй присутності ніколи між учителями поляками не

було балачки зі злим наставленням до українців, навіть у час пацифікації в Галичині, бо мене треба було респектувати за мою працю для школи.

В Козині

Козин — це містечко Дубенського повіту, що в ньому перевага жидів, як у всіх містечках і деяких містах Галичини й Волині. Школа семиклясова-розвоєва зі сімома учителями, що до неї приналежні околиці зі сільським українським населенням. Крім сімох учительських сил, було ще 2-3 учителі закону Божого: це батюшка Благодинний Борецький, що вчив релігії православних, Шойхет учитель жидівського закону, а для кількох поляків раз у місяць приїздив з Рудні Почаївської, а може з Верби римо-католицький священник поляк. Не пам'ятаю скільки було дітей у школі, але були також паралельні відділи А і Б. Шкільні класи були: три в будинку школи, дві винайвлені через дорогу та дві винайвлені поодинокі в містечку. Запобігання додатково було на три учительські сили, а прийшла лише я одна, та доручення директорів школи пану Київському получить два паралельні відділи разом, а один етат (40 годин) скреслити з програми в усіх класах. В той спосіб заощаджено два учительські етати.

Управителем школи був Константин Київський, Яніна Київська його дружина, Таля Татувна старша за мене панна і самітники Станіслав Моравські резервовий старшина — поручник, Марцін Птасіньські бувший учень інспектора, Стах Пшидатецький бувший учень інспектора й Йоанна Гопкувна. Ми вчили на дві зміни з віконцями та ще вечірні курси з неграмотними дорослими, що були вечером у будинку нашої школи. В ярмарковий день (раз у тижні) дороги були так розбиті приїзжими возами, що без чобіт не можливо було дістатися до винаймлених класів, бо дорогою плила ріка болота. Чоботи мені позичав хтось з учнів, поки я не купила високих гумаків.

До винаймленої на ринку класи, в ярмарковий день до шкільної кімнати часто ввалювався п'яний дядько з батогом у руці, а довкола будинку, пуделочком від сирників міряли двоє і виривали собі, з рук взаємно,

батлинку з горілкою. Самі виховні засоби для школярів. Правда?

Нас п'ятеро учителів-самітників харчувала вдова пані Єдліцка й "спасибі" їй все мала для нас теплу страву, хоч ми приходили їсти в різний час. Там я навчилася їсти сирі помідори, бо цілу осінь вона давала їх нам, як ярину.

До учительського збору в Козині я прибула остання, тому мені приділили злучені два відділи кляси третьої з 57 дітьми разом на одну зміну. Мені приділили найбільшу кімнату набиту довгими на 5-6 учнів кожна лавка, типу церковно-приходських шкіл, що були колись на тих теренах. Лавки ті стояли в п'ять рядів поперек довгої кляси. Було незмірно тяжко вчити в такій клясі, бо стоячи по середині мене не чули на обидвох крилах. Я собі порадила в той спосіб, що звичайно стояла в розі. Провірювати завдане було майже виключене, тому щодня я провіряла інший ряд, всі мусіли мати відроблену задачу, бо ніколи ніхто не знав кого буду провірювати. Тут я ще повинна згадати, що на одній довгій стіні були в нашій клясі, як зрештою у всіх шкільних клясах, набиті дерев'яні кілки, на яких висіла одіж дітей. Ми - учителі розбиралися в учительській кімнаті, де також перечікували "віконця" в навчанні.

Зимовою порою ми кінчили навчання при світлі великої висячої, з круглим гнотом нафтовій лампі. Одного разу ввійшов до кляси управитель, щоб засвітити нам лампу. Згасло кілька сірників і він лампи не міг засвітити, бо в клясі не було кисня (зате був добрий сморід, бо парували намоклі дитячі ватянки). А як ми вчилися і дихали?

Це лиш один примір з численних, у яких умовинах ми вчили на Волині. Чи можна чим небудь прирівняти теперішні школи в Канаді (Америці) до тих, що ми мали на Волині? Ледви, чи багато тут вміє оцінити школу в гарних, просторих будинках, що з великими вікнами, та вільним простором кругом неї. Рівень навчання в європейських школах був набагато вищий, як у теперішніх школах у Канаді. За те школи тут випосажені люксусовими приміщеннями.

Кілька епізодів: На дворі сіріло, як закінчилося навчання в школі. Діти з присілка Завале йшли разом додому. На краю містечка їх напали жидики-школярі й обкидали їх камінням. Одну з дівчаток камінь поцілів у голову. Кров потекла цюрком, бо зранена голова обильно кровавить. Її привели знов до школи. Управитель викликав “ізвощика” і ми обидвоє відвезли дівчинку до лікаря. Рана не була велика, але ми з подібними бійками мали багато прикростей.

Раз на тиждень ми перевіряли білля дітей. Я ствердила, що всі були завошивлені. З тим повідомленням я прийшла до канцелярії і то чув учитель жид. Разом з управителем прийшов до моєї класи на перевірку. Питав всіх жидинят. Питаючи брата посадника: “ти мялесь вши?” він відповів: “тільки еднов”.. (ти мав воші? — тільки одну.)

З часу мого побуту в Козині у спільному мешканні з Талею, мені запам’ятався цікавий епізод, що його тут наведу. Рано наш сніданок ми приготувляли спільно та поспішали до школи. Таля попросила нашу господиню, щоб з комори принесла наше масло. Нараз ми почули страшний вереск господині. Що сталося? Прибіг також господар, що був на подвір’ю, а наша господиня все ще верещала, та як побачила свого мужа кричала до нього: ріж зі сорочкою. Щось тримала згрібаного зі сорочкою. Він скоро зорієнтувався і розв’язав її спідницю. Випала нежива миш, що попала в широкий рукав господині, та вганяла по верхній частині її тіла.

В куховарстві я була цілковитим анальфаетом. Пів дня шукала в куховарській книжці, чи бараболю до варення наливати зимною чи теплою водою. І не знайшла!

Одного разу моя господиня заставила мене закип’ятити молоко, бо сама хвилево була перешкоджена. Молоко було для мене. Я помітила, що горня з молоком не накрите, тому накрила його покришкою, а сама відійшла від плити. Скоро молоко

закипіло зсунувши покришку й увесь кожушок з молока збігав на розпечену плиту. Навіть добре вітріння не допомогло. Довго в кімнаті пахло згореним. Я пізніше довідалась, що молока до варення не треба накривати.

Іншим разом я забажала пекти медівник. Вистарала перепис із запевненням що добрий, докладно все вимірювала, та після хліба вставила до печі. Медівник в печі гарно кипів, а як зашкорупився, то я його вийняла. Був суцільний закалець, але смакував знаменито. Чи я могла догадуватися, що треба більше муки? Це дещо залежне, чи мука з ярої, чи з озимої пшениці. Пекла ж його зі запевненням "знаменитого перепису".

Чи в теперішніх наших куховарських книжках зазначено, що до тіста на вареники треба брати муку "unbleached" — не вибілювану? Це недоліки наших "знаменитих" переписів. Або інший примір: "замісити, як на пироги". Що дає таке окреслення?

Після 15 місяців мого побуту в Козині, мене перенесли в часі шкільного року в місяці лютому "для добра служби" до триклясової школи в Батькові, бо там померла учителька-українка на сухоти, що до кінця свого відходу держалася праці, щоб брати платню. Ще не було 2 роки, як я почала вчити, а то вже було мое третє місце й кожне ліпше одно від другого.

Батьків

Зі залізничої стації Радивилів, що при большевиках перезвана на Червоноармійськ, лиш чотири кілометри до Батькова. Радивилів це перша зупинка після Бродів у сторону Рівного. З Козина до Батькова я їхала винаймленим возом-саньми, бо то був лютий із добрими морозами, та закутавши мене в бараницю, дядько відвозив мене парою гарних коней разом із моїм скромним багажем.

В присадкуватому будинку школи, що майже валилася і пам'ятала ще церковно-приходську школу, мала нещільні вікна і двері. Там було крім мешкання управителя, що складалося з двох кімнат і кухні, ще дві кімнати для школи. А нас учителів було троє, то одна кімната була винаймлена у віддалі може пів кілометра, де в тому самому будинку була також сільська кооператива. В тій наймленій кімнаті вчилися найстарші учні школи, три відділи разом, кожний з іншою програмою навчання.

Шкільний будинок у Батькові був зимою жахливо холодний і аж дивно, що в ньому була школа, та що його не замінили іншим. На входових дверях ганку, зі середини була груба верства леду-снігу, бо температура в клясі була низька, що пара йшла з уст. Діти сиділи в ватянках, а я в кожушку і валянках. Ми тільки вчилися і сподівалися на майбутнє тепло.

Десь під кінець шкільного року до школи приїхав на візитацію інспектор, щоб перевірити стан навчання. Був і в моїй клясі, бо йому було навіть цікаво дізнатися, що ми успіли за не цілого півроку навчитися. Я провадила мою лекцію, а потім інспектор сам питав дітей і з ними дискутував, а я була певна, що йому треба до чогось причіпитися, щоб мене звільнити, як цього він успів доконати з кількома початкуючими учителями, яких легко можна було позбутися поки здадуть відповідний іспит-кваліфіку і їх устabilізують. А кваліфіку можна було здавати аж по трьох роках практики в школі.

При відхідному інспектор вказав на картину на стіні, що її я нарисувала й що була разом з іншими для пригадки дітям браної нової літери. На вказаній картині було лице діда з вусами й великими очима, що водили поглядом за кожним. Під рисунком був напис "ус". Той дід ус водив за мною очима і я вам дякую, що працюєте з дітьми", сказав інспектор на відхідному. Заслуга була не лише моя, але також дітей і їх батьків, що мені сприяли й допомагали в усім, з чим я до них зверталася. Тішилися, що мають учительку, що трудиться з їх дітьми.

Другого шкільного року мого побуту в Батькові на візитацію школи приїхав новий інспектор у слотний день, а сам він був хворий, що ледви тримався на ногах, сльозавив і смаркав. Десь бідолаха простудився в

терені, який об'їздив. По поверховній візитації я йому запропонувала, щоб не їхав далі, а залишився у нас і я відступлю йому свою кімнату. Він радо погодився і я побігла додому, щоб приготувати кімнату. Скоро під ключ поховала друковане українське слово й усе мною написане, перебрала постіль, поручила моїм господарям добре напалити в печі "бугаю", де нагрівалась ціла стіна моєї кімнати, хоч палили цілі поліна кладені з їх кімнати, та щоб інспектор дістав тепле молоко. Я сама тієї ночі перемучилася на старій каналі в домі управителів.

Слідуючого дня прийшов наш інспектор здоровий, вдоволений і вихваляв моїх господарів, що напалили так, що він боявся, щоб не затлівся мій килим, що висів на теплій стіні, при ліжку.

Кожного року осінню порою поширювалася епідемія червінки, якої носіями були мухи, що жирували на відпадках людей і звірят. Всі були зобов'язані дотримуватись гігієнічних приписів міністерства здоров'я, щоб льокалізувати епідемію, бо хворіли дорослі і діти, а деякі помирали. Жертвою епідемії впав один з моїх учнів. Ціла наша класа взяла участь у похоронах. На цвинтарі справляли по ньому тризну з випивкою, а дітей пригощали коливом (риж з медом), але я відмовилася разом з моїми учнями споживати, лякаючись поширення смертних випадків між дітьми, за яких я тоді відповідала. Мою відповідь не всі наші селяни схвалювали — за відмову повинуватися звичаєві села. Та це була конечність.

З Батькова на Волині, в погідний весняний день було видно дзвіницю і церкву Почаївської Лаври, що до сонця, на обрїю виблискувала золотими банями. Селом, попри школу, церкву, парафіяльний дім, можна було деколи спостерігати невеликі валки людей, що запорошені, замучені довгою дорогою "красним ходом" з хрестом і 2-3 хоругвами, або і без них, прямували до Почаєва на прощу і йдучи співали побожних пісень. Нераз вони йшли з далеких сторін пішком відбуваючи прощу. Нашу прощу ми відбули фірою запряженою парою добрих коней у товаристві дочки православного священика.

В Почаєві пробиваючись між багатолюдним натовпом, що був у близькості Почаївської Лаври, ми

скерували свої кроки, де був бічний вхід до великої церкви — Успенського собору Почаївської Лаври, в якій відправляли Службу Божу з участю кременецького архієпископа Алексія. Пропхатися до середини святині було виключене, тому по деякому часі, ми скерувались до високої кілька-поверхової дзвіниці.

В дзвіниці, ступаючи по хитких і бракуючих дерев'яних сходах ми спиналися вгору, щоб побачити той дзвін, що його легендарний могутий голос чули довколишні села й розповіді про нього ширились скрізь. Дзвін був великих розмірів, що міг ледви зміститися в малій кімнаті. Він був нерухомий, бо прикріплений до грубих бальків, а його металеве серце було більше, як голова дитини. Довелось побачити перший раз у житті такого дзвона-великана. Можливо, що дзвін Кирило при Волоській церкві у Львові, а може і святоюрський найстарший дзвін у Галичині з 1341 р. могли б рівнятися з ним, але я їх ніколи не бачила, лиш чула, як один раз у році, на Великдень, святоюрським дзвонили. Досі всі дзвони, що їх я бачила, були рухомі, що серце дзвона вдаряло в крису дзвона в дві сторони. Почаївський дзвін-великан вдаряв металевим серцем в одну сторону дзвона за потягненням грубого мотуза, що його урухомлював сильний мужчина. Між численними деталями про той дзвін, дзвонар розповів цікаву історію, з якою ділюся.

Було то під кінець Першої світової війни. З царської канцелярії прийшов указ здати всі дзвони і церковні також, на відлиття нових арматних дул. Ніяких полекш не передбачувалося, бо війну треба було виграти. Почаївський дзвін не міг бути виїмком, його треба було дарувати державі. Це було надзвичайною подією, що зібрала кілька тисяч народу, щоб попрацати дзвін. Підпиляно грубі бальки, до яких був прикріплений дзвін, щоб він знайшовся на землі, навіть щоб розбився на куски та облеглив транспортацію. Дзвін падаючи з висоти кількох поверхів, легко осів на землю (стиснувши повітря не розбився) і то вважалось чудом. Відправи богослужб і моління продовжувалось у час будови сильного підвоззя, вантаження та повільної їзди дзвона в далеку дорогу, задержуючись при зустрічних польових хрестах, фігурах і церквах. Численними красними ходами супроводили дзвін більше трьох

тижнів і не перступили Волинської землі, бо війна закінчилася, а дзвін повернувся, звідкіль прибув. Скільки у цій казковій розповіді правди, я ніколи не провірювала.

Нараз дзвонар енергійно скомандував: “збігайте чим скорше вниз, бо поглухнете, я дзвоню”. Він дзвонив у час співання Вірую під час богослужби в церкві, а могутній звук дзвону ще довго дрижав у довкіллі. Ми вспіли зійти вниз лиш два поверхи. Не поглухли, але деякий час, розхитане повітря у дзвіниці не доносило нашого взаємного голосу порозуміння, що наповнило нас страхом. Коли успокоїлося розхитане повітря, звуку нашого голосу ожили.

Залишились незабутні спомини на все життя.

Після трьох років учителювання я приготувлялася до кваліфіки, щоб не висів надо мною вічний страх перенесення або звільнення з праці. Мимо моїх зусиль і бездоганної постави учительки я тенденційно перепаала, так як і другий учитель українець Кость Кузик з іншої школи, пізніший помічник редактора Українського календаря у Кракові. Ми обидвоє були свідомі, що нам заваджало лиш українство, бо перепадали лиш українці. Слідуючого року ми обидвоє здали кваліфіку й устabilізувалися, хоч то була лиш формальність.

Заповіджена комісія для кваліфіки мала бути в моїй школі на 12 годину дня. Минула година 1,2,3-тя, а їх нема. Дітей годі втримати, бо вертяться — голодні. Я післала до моїх господарів по велику буханку хліба й ніж, та обділювала дітей байдами хліба, крайного великим господарським ножем, а діти зі смаком заїдали — заспокоюючи голод. Так нас застали приїзші панове — комісія, не згадуючи, чому так спізнилися. Може тенденційно?

Приїзша комісія поводилась свобідно, навіть хіхоталися, що мені перешкаджало вести лекцію, тому я грізно подивилася в їх сторону. Вони на коротко втихли, та підійшов інспектор і відкликав мене на бік розказуючи той жарт, що вони з нього сміялися.

В парку на лавочці сидів дідусь і грівся до сонця. Внук бавився недалеко і час-до-часу приносив кістку з черешні, та просив діда її розгризти. Дідусь це сповняв декілька разів, а тоді запитав, де ти їх береш? Там у

корчах є їх багато. Мушу тут пояснити, щоб зрозуміти сенс жарту. Дехто споживав черешні з кістками, а в корчах їх багато, бо там випорожнювалися. Смачного, дідусю!

Одного разу, учителька тої самої школи Берта Хлендовска городами прийшла до мене, до мого мешкання, щоб мене повідомити, щоб я не важилася вчити вечірні курси для неграмотних, бо жінка нашого управителя школи (налогового пияка), сказала їй довірочно, що вона лиш один раз дасть мені по голові й я більше не встану. Вона мала охоту вечером засісти коло входової фіртки, де ніхто не побачить і не зможе свідчити. Різних провокацій було чимало й майже кожний день приносив нові переживання, про які не варто згадувати.

Після пацифікації у Галичині, валенні православних церков на Холмщині, політичних процесах, розстрілах і повішенні у львівських Бригідках Біласа і Данилишина, ми українські учителі на Волині зазнавали також дошкульних переслідувань усіляких людей непокликаних нами надмірно цікавитися. На вимогу державних чинників я мусіла здержати доставу часописів і журналів друкованих українською мовою. Залишилось скупе листування. Всякі підозрілі типи, поліцаї чи їх підпоєні друзі, що хоробливо нас слідили, не цуралися різних доносів до влади, безпідставних пашквілів і очернювань.

Оце, один із численних примірів.

Поповій дочці Саші я звертала горнятко, в якому вона принесла мені сметану. Горщик я загорнула в кусок старої газети та малим хлопцем, синком моїх господарів відіслала. По дорозі хлопця зустрів мій управитель школи пан Філіпецькі. Забрав у хлопця газету, що нею було обгорнене горнятко, а на мене написав донос до поліції, що я агітую в селі за створення Рідної Школи, а то державний злочин гідний покарання. Переслухували селян, переслухували й мене, та наклеп виявився брехнею.

Я не могла більше зносити шикан і підозр, так були розхитані мої нерви й я внесла подання про перенесення мене з Батькова.

Велькополянка

Тепер я в двоклясовій школі в Велькополянці в чисто польській школі, де управителем є п. Буцевіч — бувший Пілсудчик (військовик). Велькополянка то мазурська колонія коло Дубна, що з'явилася там після застрілення там через вікно властительки великих дібр, графині Шувалової. Її добра забрала держава та насаджувала польських колоністів. Так переказували собі місцеві селяни, що недолюбливали осадників у своєму сусідстві.

В бувшому дворі мешкав полковник, а 13 колишніх вояків були приміщені на своїх приділах землі — на десятинах, що дістали даром за свої військові заслуги. Школа була в колишньому двірському “чвораку”, де колись жила двірська служба й була близько садиби полковника. Присадкуватий великий будинок школи ділив коритар на дві нерівні частини, що по одній його частині було мешкання управителя, а по другій дві шкільні кімнати. Я мешкала далеко під лісом в осадника Червіка — коваля, якому даром дали не лише земельний приділ, але також добре вивіновану кузню, але ковальством він не займався.

В той час вечорами після відбутих курсів для неграмотних я все носила в кишені відбезпечений револьвер, бо мусіла минати долинку, в якій — казали — кінь тупав ногою. Мені ніколи не тупав. Револьвер позичив мені резервовий старшина Станіслав Моравскі, що деколи мене відвідував. Ніхто з українців не міг легально посідати ніякої пальної зброї.

Хоч у Велькополянці я була лише один рік, але хочу навести той цікавий епізод, де “світ дошками забитий” у відсталому поселенні Волині. Я вирішила, що повинна дітям показати дещо більше світу, як їх садиба. При допомозі учнів і батьків їдемо прогулькою до Крем'янця. Їдемо двома возами. Переїжджаючи залізно-дорожні рейки Кам'яниця-Дубно, я спинила вози, щоб діти власними руками могли діткнути залізні шини й зачекати, щоб бачили, як по них їде поїзд. Якби ви хоч могли уявити, яке вражіння це справило на дітей, що перший раз у своєму житті бачили поїзд у русі. Поширена була легенда, що то нечиста сила попихає вагонетки.

Мені пригадалося, що мама мого мужа ніколи не їхала поїздом. Вона, як і багато наших людей у тодішній час, хрестилися, як бачили поїзд в русі, та твердили, що то чорт пхає вагони. Її їзда обмежувалася до відвідин родини, чи знайомих у поблизьких селах. Вона звикла їздити волами або кіньми запряженими до воза. Вона не була неграмотна затуркана селянка. То була шляхтянка, якої чоловік був будівничим кількох сільських церков у повіті.

По смерті мого батька, моя мама працювала на залізниці у Львові, та їздила службово поспішним поїздом, що курсував Львів-Варшава. Вона також один раз сиділа в літаку й їздила з внуком Юрком Клосом понад Клівленд (ЗША) на прогульку.

Я подорожувала по світі тільки літаком і то джетом, щоб скоріше...Кілька разів я була в Америці (ЗША), а також в Україні, Франції, Швейцарії, Німеччині, Угорщині, Югославії, Греції, Португалії, Італії, Єгипті, Перу, Аргентині, Бразилії, Гаваях і два рази у Святій Землі. Можливо, що більше не подорожуватиму, бо трачу рівновагу і погано ходжу. Сподіюсь, що мої внуки готові їздити ракетами, якщо техніка робитиме такий поступ, як досі.

В Крем'янці ми замешкали в Ліцею, та до втоми оглядали гору Бону, Ліцей, Православну церкву, місто й інші цікаві об'єкти-особливості цілий день, щоб слідуючого ранку вертатися до Велькополянки. Це була перша прогулька тої школи. Навіть в околиці ніхто не чув, щоб шкільні діти їздили на прогульку. А ми зважилися...модернізуючи схолястичне навчання.

Мій колишній знайомий з Козина, поляк, поштовий урядник — тепер начальник пошти в Дубні, попередив мене, що є наказ все моє листування перечитувати, тому він мене попереджував, щоб я була свідома і відповідно себе вела. Мій небесний Покровителю будь моїм оборонцем, заступником і опікуном у складних, непередбачених проблемах мого життя.

Я ішла лісом, щоб відвідати сестру моєї товаришки, що вчителювала у М'ятині, в селі, що за лісом. Мені дорогу загородив один з осадників. Ми поздоровились і він став розпитувати куди і чого іду сама лісом, а вкінці заявив: я раджу вам вернутися і зустрітись в Дубні у каварні, чи деінде, бо ми маємо наказ за вами слідити, а

нас тут 13. І я завернулась. Замість мене пильнувати, він мене перестерігав. Мені ніяк не хотілося стягати за дурницю на себе небажаного підозріння, тому приходилось добре передумувати кожний крок, що міг би причинитися до виточення мені дисциплінарки і звільнення з праці. А пан Буцевіч був здібний на все.

Я була молода, повна енергії й оригінальних задумів, та не брала трагічно частого мною пересування по різних запущених школах, а в кожному новому місці наново оживала моя енергія і я продовжувала мою роботу зі школярами, з якими я все була в близьких і дружніх відносинах. Про прикрі переживання, що їх годі було минути, не згадую, доцільно, бо їх і так не можна відтворити по стільки пережитих роках і з такою силою, з якою вони тоді ділали на нервову систему.

В місцевостях, де я вчила і в інспектораті всі знали, що я українка. І мене респектували. Як припадали наші свята й я святкувала три дні, а не два дозволені, то я вступала до Інспекторату на продовження третього святкового дня. Інспектор не чекаючи, що я йому скажу, заявляв польською приповідкою: “Гуляй Ясю тши дні сьвійонт” — (гуляй Іванку три дні свят).

Після року перебування між осадниками мене перенесено до 5 класової школи в Мирогощі, що при залізниці Львів -Броди-Рівне.

Мирогоща

При залізничній лінії Дубно-Здолбунів була станція (перша по Дубно), що мала назву Мирогоща, а недалечко стації поселення тої самої назви. Велике, заможне і свідоме село ділив невеличкий потік на дві Мирогощі. З одної сторони потока була Руска Мирогоща з православною церквою для обидвох, а її парохом був старенький священик о. Фйодор Шумовський, а по другій стороні того ж потока Ческа Мирогоща з гарним будинком школи для обидвох Мирогощ.

В поверховому будинку школи, з великими вікнами було 5 клас, канцелярія управителя і його мешкання, як і для всіх управителів школи призначених дві кімнати й кухня, учительська шкільна кімната, 2 мешкальні кімнати для учителів і мешкання однокімнатне для сторожа школи. Довкола школи був город і кожна класа могла мати свою грядку, а також було велике грище для дітей на забави й заняття. Школа була типу утравістична (польсько-руско-ческо мовна) з рускою (читай українською) і чеською мовою навчання. Такого типу шкіл у цілій Рівенській кураторії було небагато, а на цілу ґміну (округу) 2-3 українці, що були учителями. Моє приділення до тої школи завдячую виключно тодішньому інспекторові М. Кнопові, що там мені зробив місце.

Учителювали там: Альойзи Крук — управитель, поляк; Альбіна Роґовска — учителька, полька; Ярко Лішка — учитель, чех; Йоанна Гопка — учителька, потім Зельська, українка; Галіна Пеховіч — безплатна практикантка, полька; о. Фйодор Шумовський, або його наймолодший чин о. Юрій Шумовський — учителі закону Божого.

В будинку школи крім мешкання управителя одну кімнату з великою кухнею із цементовою підлогою незамешканою займала Альбіна, що мала зі собою сина школяра, що називався Здішек, одна кімната припадала мені, яку я відступила для безплатної практикантки Галіни. Я мешкала зразу у кравця Прошка, а пізніше в Литвина й обидва були чехами, бо ґміна мені “щось” звертала за винайм мешкання, а практикантці ні. Ярко Лішка також мешкав поза школою разом з молоденькою своєю дружиною. Альбіна, Галіна і я харчувалися в пиварні, що був ніби рестораном у чешки пані Собол. Вона мала одного сина Женю, що студіював медицину й лиш деколи приїздив додому.

Я вчила української мови у всіх класах до сьомої включно, а учитель Лішка вчив чеської мови, так як і я, та крім того ми мали свої класи й інші години навчання до повного навантаження 40 годин тижнево. До мойого приходу Альбіна вчила ручних робіт дівчат, а Лішка — хлопців. В той час я готовилася до вищих учительських курсів з ручних робіт і мені треба було віддати роботи з дівчатами, але тому, що Альбіні дуже

залежало на тому, щоб вона дальше провадила навчання робіт з дівчатами, то я не хотіла мати її ворогом і зголосила, що буду вести ручні роботи з хлопцями. Хлопці до моїх умілостей навчили мене плетіння з житної соломи й різьблення звичайним ножиком.

Очевидно, що я хотіла хлопців навчити щось такого, щоб їм це імпонувало, зацікавило, навіть викликало почуття своєрідної гордості, що вони “щось” уміють такого, що його не вміють інші. З вишневих гілок хлопці мали вистругані “кручки” і ними завзято плели рукавиці з одним палюхом. Ужитковість їх придалася, як на “коньках” іншим мерзли руки, але не їм, бо мали своєї роботи рукавиці. Навіть своїм батькам деякі повиплітали рукавиці до тяжкої роботи при дереві в лісі. Під кінець шкільного року ми влаштували виставу ручних робіт, яку відвідували батьки і гості з Дубна.

Крім навчання у школі я зорганізувала для школярів склепик-кооперативу, щоб діти купували все потрібне для шкільного навчання, як зшитки, олівці, кредки та книжки, а рівночасно приучувалися продавати, розцінювати товар, провадити рахунковість і подібне. Початково ми містилися в шуфляді стола, опісля розжились і закупили шафу, купили машинку до стриження волосся для хлопців, великий вовняний килим на стіну до канцелярії, що також служив на декорацію наших вистав. Одначе найбільшим здобутком і навіть атракцією був куплений правдивий великий шкіряний м'яч з душею і помпою, що ним хлопці і дівчата пристрасно грали відбиванку, два огні та інші гри. М'яч був їх дорогоцінним “божком”, а якщо в гру деколи включалися я і Лішка, то діти божеволіли з радості.

В школі було двоє дітей півсиріт жебрака Харчуна і вони рахувалися неможливими, хоч їх батько мав 3 десятини землі, власну хату, кілька курок, але щодня ходив з торбою по селах жебрати, тому вони з кооперативи шкільної діставали все потрібне даром, а також хлопчика стригли даром, бо інші платили 5 а може 10 грошів. Це приблизна тодішня ціна вартости одного яйця, що на селі не було ніякою трудністю його мати. Яець ми не приймали але їх грошевив, за нашим

домовленням чеський склеп, що був побіч школи. Мати свою машинку до стриження волосся, то була велика вигода для вигляду школярів. Усі три роки мого там побуту, стрижем був учень Шлегер, який ту функцію виконував знаменито.

Цікавим проектом школи було вишивання на всі 23 вікна будинку школи горішних фіранок із ручно в'язаними тороками. Матеріал — доморобне льняне полотно купив нам директор школи, а нитки до вишивання купувала шкільна кооператива. Кожна кляса вибирала за моєю допомогою взір, що був для кожної кімнати інший, що тоді називався волинський, бо не можна було вживати слова український. До інших приміщень крім кляс вишивали охотники. Ту роботу я проектувала й доглядала на всіх перервах і поза школою також.

Ту декорацію школи побачив у час візитації шкільний інспектор і так собі сподобав, що дав зарядження до всіх учителів нашої гміни приїхати до нашої школи на конференцію учителів, щоб наочно показати, як можна успішно примістити народну вмілість. Наші учні самі провадили показові сходи шкільної кооперативи і каси ощадностей, що її провадила з дітьми учителька Альбіна, яка також приготувала шкільні представлення та імпрези.

В Мирогощі наші діти багато вишивали не лише для себе але також на заробітки. Зимовою порою вечорами деякі дівчатка приходили до мене зі своїми робітками і то називалося "ідуть до учительки на вечорниці". Засідали зі своїми роботами за стіл, я світила велику лампу з круглим ґнотом, щоб усім було видно. Час минав нам на балацці різних тем, на жартах, а частіше на читанні цікавих оповідань, які я їм підсувала.

На нашій шкільній грядці на осінь залишилася лише ріпа, яку ми використали в спосіб не практикований у тодішньому схолястичному навчанні й не практикованому в школах. Ми приготували все потрібне, щоб ту ріпу приправити для споживання зі сметаною. Ціла кляса споживала з принесеним на перекуску своїм хлібом. Запрошено також управителя і всіх учителів. То була неперевершена радість для всіх, а мені нагода продемонструвати, як накривати стіл, їсти правильно й інше.

Прогулька до Рівного на Світову Виставу була вже за нами і там ми купували кілька звоїв полотна на фіранки до школи, рахуючи по півтори метра на кожну фіранку. Цим разом їдемо шкільною прогулькою до Мізоца оглянути цукроварню, та продукцію цукру з буряка. Їхали всі учителі, бо з пересіданням потрібний був збільшений догляд за дітьми. Сирий цукровий буряк був знаний дітям, бо в селі варили з нього сируп, але продукція цукру то вже не домашній промисл а справжня фабрика і рівночасно переміна в думанні і понятті дітей.

В школі було незначне число римо-католицьких дітей і раз на місяць приїздив на релігію їхнього обряду римо-католицький священик. Діти православні мали релігію щотижня по одній годині. Для всіх шкіл це було реґульоване міністерством віровизнання. Православний єпископ Дионізій у Варшаві зголосив дні святкувань і того придержувалася адміністрація. Деколи це суперечило звичаям села і з того приводу були неприємності. Був зголошений лиш один день святкування Йордану, а село святкувало 2 дні, тому не всі діти приходили до школи. Учителі й управитель школи був зобов'язаний щомісяця робити виказ тих, що пропустили навчання. Тоді гміна накладала грошєву кару на батьків. Приходилось лявірувати, щоб не наживати ворогів у селі, бо грошей у батьків було мало. Подібних випадків було більше.

На всі православні зобов'язання школярів, як Великодна сповідь, Причастя, Водохреща на річці і подібні я перша зголошувала мій дижур випереджуючи поляків, якщо навіть треба було приїхати зі Львова один день скоріше, щоб бути з дітьми. Перед Великодною сповіддю до моєї кімнати вбігали діти поодинці або по кілька, кажучи: "простіть мене". "Хай Бог простить тебе" я відповідала, та ще цілувала в голову, що дітям дуже сподобалося. Це гарний звичай перепросьби перед сповіддю.

Щедрували під вікнами лиш дівчата і по закінченню належало відчинити "кватирку" (мале віконечко") й обдарувати. Моє вікно (хату) лиш один раз минула якась група й мені це було дуже прикро, але потім виявилось, що то були "відданиці". Мені довго брєнів

їхній рефрен "... їдять кутю ложечками, Щедрий вечір, добрий вечір ..."

Осінною порою на дорогах стояли великі калюжі болота, там де були вибої. Деколи лиш малою смужкою твердого ґрунту можна було їх минути. На обід ми йшли гусаком. Альбіна перша. Напроти йшло кілька парубків. Один з них струтив Альбіну в болото, інші нам уступилися. Ми йшли на обід, бо була неділя. В інші дні котрийсь з домовлених учнів приносив нам їду у наших минажках додому, за що був осібно винагороджуваний.

На візитацію школи приїхав інспектор і управитель мені переказав, що він хоче бути в мене на навчанні польської мови. На поділі годин я мала руханку. Я затримала в класі дітей і читала з ними "Пломичек" польський найновіший журналик, бо польську мову ми вже мали того дня. Інспектор ніби здивувався, що ми читаємо замість рухатися, але сів у лавку та став прислухатися. Між читаним був вірш "Пончки" (пампушки). Ми перемінилися в грудку тіста під лавкою, тісто росло і ми росли вище і вище аж поставали на лавки, потім ходили кругом кляси співаючи щось до маршу по-польському та стали бавитися і співати по-українському, Соловієчку пташку, Подоляночку, Гарбуза й інші забави, які ми часто бавилися і діти їх дуже любили. В класі був зорганізований рух і гамір. Інспекторові і управителєві подобалося, що діти свobodно поводитись і це був наш успіх. Ми змодернізували навчання, яке мало признання і нічого не можна було нам закинути.

Чи дивним виглядає, що всі учні мене між собою називали "наша пані"? Я на це мало звертала уваги, але воно не подобалося Альбіні й управителєві та колись на нашому засіданні мені це випігнули, то я відгризлася, кажучи: дайте зарядження дітям, щоб так про мене не говорили, бо я їм так не казала себе називати. Але я знала, що діти мене люблять.

Ініціатива, як провести нам учителям дозвілля все була в моїх руках і я все "щось" вигадувала й наше товариство спільно проводило час, але ніколи не політикувало. Ми були разом на проходах, близьких прогулянках, часом у гостях на приходстві, або деінде.

Перед навчанням одна з моїх вишивальниць забігла до мене, щоб розказати про це, що в неділю у столodі

вони грали п'єсу з підручника, що я його привезла зі Львова. На цій виставі було багато людей і під кінець вмшалася поліція та заповідався клопіт і мені і моїм учням. Я дала не лиш п'єсу, але також мою довгу нічну сорочку для русалки. Тенденційно я дещо розповіла управителі скоріше поки прийшов рапорт поліції та зазначила, що ми повинні використати зацікавлення даючи шкільні вистави для публіки навіть за вступами. Цим вдалося притемнити подію, що могла мати прикрі наслідки.

Тільки розумна постава управителя школи пана Каспра Крука допомогла в цьому та в інших складних ситуаціях, позитивно працювати для розвитку школи та української громади на Волині. Розумних і ідейних поляків на Волині було так мало, що зло перемагало.

У вакаційному часі на Волині шкільна кураторія влаштувала в більших міських осередках вишкільні курси для учителів. Головною причиною існування таких курсів було слідкувати за програмами і новими методами, та поділитися з практики успіхами і невдачами. Частину годин призначено також на прогульки й дозвілля. Побут на таких курсах у Луцьку, Дубні, Львові, Кремянці, Рівному це вже минувшина. Про курс в Острозі згадую. Головним викладачем був пан Вось. Він пропонував, щоб коломийковий ритм і мелодію примінювати до віршів, що є в читанках (польських) і давав приміри. Моя пропозиція, щоб учителі самі пробували komponувати мелодію та ділитися з товаришами своїми творчими осягами, всім більше припала до вподоби, як користати з готових чужих у тому випадку українських зразків, що не стимулювали до розвитку музичної композиторської творчости між учителями.

При нагоді таких курсів, було багато нагод дискретно пропагувати, чи обороняти нашу культуру, та залякане нечисленне українське учительство мало з цього користало і переважно не брало участі в таких курсах.

В Учительській Оселі у Ворохті в вакаційному часі 1934 року я познайомилася з управителем Школи Спеціальної у Влоцлавку Іваном Зельським, що мав у Варшаві закінчені студії для навчання дітей умово відсталих. По якомусь часі ми рішились завершити

наше знайомство церковним шлюбом. Наше тихе вінчання відбулося 29 грудня 1936 року у Львові. Документ вінчання виставлено з канцелярії парафії святого Юра.

Одружившись з Іваном Зельським ми деякий час жили окремо. Він на Куявах, я на Волині. Шкільна рада не хотіла його перенести, як учителя ближче Волині, ані до Люблина, ані до Рівного, де були такі школи, щоб скоротити 800 кілометрову віддаль між сусудами, тому дорогою заміни з Наталкою Жолкевич (дружиною українського католицького священника) я перенеслася на Куяви. У Влоцлавку (повітовому місті) я вчила ще два роки, тобто до виникнення Другої світової війни.

У Влоцлавку

За посередництвом мого мужа Івана Зельського, що після своєї праці в школі добровільно і безплатно допомагав ув адміністрації Шкільного Інспекторату у Влоцлавку, я опинилася учителькою у Влоцлавку, та навіть не бачила місця праці пані Наталки Жолкевич, з якою я мінялася з моїм місцем на Волині. В шкільному році 1937/1938 я стала учителькою школи число 3 в середмісті з 18 учительськими силами, що приміщувалася в двох будинках, на різних вулицях. Я працювала в школі, що приміщувалася на вулиці Бжеській, де були нижчі кляси, по кілька паралельних А.Б.Ц. зі селективними учнями. Мені призначили кл. III Б.

Тут хочу зазначити, що мій муж перед одруженням допомагав в Інспектораті не ізза матеріальної користи, а тому що з того місця міг точно знати, де приміщені наші українські учителі, знайомитись з ними, а в потребі допомогти. На неділю він часто виїздив до котрогось із названих, або хтось приїздив до нього. І в той спосіб він удержував контакт з усіма т.зв. заточенцями того повіту.

До призначеної мені кляси 3.Б. я мусіла зовсім змінити мій підхід до навчання і поведінки дітей. На Волині я мала приблизно однорідний — селянський елемент, а тут мішаний міщансько-робітничий а навіть шумовиння, що вимагав від мене вивчення середовища найперше. На моє будьяке зарядження в школі

наспівала відповідь учня “кто мі каже?” — (хто мені каже). Тільки великим тактом і спокоем можна було опанувати клясу, головно тих, що мешкали “на Гживні” — убога дільниця, щось немов “слам” звідки рекрутувалися ті зухвальці.

Ближче мого мешкання на вулиці Хмельній, була школа ч. 7, але там покищо не потрібно було нової учительської сили, ані не можна було рушити з місця котроїсь із жінок капітанів-військових старшин, що обсіли ту школу, тому я залишилася при школі ч.3. через слідуючі два роки, тобто до виникнення Другої світової війни. Я також ніяк не погоджувалася вчити “матолків”, де управителем школи був мій муж. Його учителі мене перемовляли включитися в їх колектив, але я не погоджувалася вчити умовонедорозвинених дітей і навіть не любила того будинку, де приміщувалася та школа. Моїй вдачі відповідала праця з нормальними дітьми. Товариські зносини ми вдержували лиш з одною родиною зі Школи Спеціальної. То було подружство Яронь, обидвоє ідейні учителі.

В місті було декілька родин українців, що з ними ми дружили. Капітан Буджило — колишній петлюрівець — тепер у чинній службі, жонатий з полькою, інженер Юрчинський з дружиною і одним синком, що мешкали недалеко нас, а також інж. Юзьвяк з родиною. В повіті було також кількоро українців, які все вдержували контакт з моїм мужем. Це Володимир Осередчук з дружиною, Оля Олійник (потім Вербенець), д-р Данило Мальчик і його дружина учителька Катруся, подружство учителів Пірус, Іван і Анна Білоус обидвоє учителі та Стоцький жонатий з полькою учителькою. В час війни нас стало більше, бо прийшло підкріплення з Варшави й околиць її. Це полковник Йосиф Мандзенко і Марія його дружина, майор Кость Мандзенко й Анна його дружина — колишні Петлюрівці, подружство Філініські — родина Юрчинських, самітник Рубаха, подружство Винників (Іванка маляр і скульптор), численна родина Євтушенків та інші, яких прізвищ годі пригадати. Деякі місцеві жителі, що приспособились до поляків почали з початку тихцем признаватися до українства.

Зараз після приїзду до Влоцлавка, ми замешкали на один місяць в одній кімнаті на 3 поверсі будинку моєї

школи, бо новозбудована кам'яниця на вулиці Хмельна ще не була готова для замешкання. Снідання і вечері ми готували в комірчині, що була побіч, а обіди ми їли в харчівні сестер-монахинь, де і раніше харчувався мій муж. З того часу пам'ятаю, що тільки ми з'являлися а це було по годині четвертій, бо в 4-ій я кінчила навчання в школі, то сестра зараз приносила гарячу зупу, яку мій муж скоро й бистро її з'їдав, а я його майже постійно просила їсти поволі, щоб дещо припізнити принесення решти страв, бо сестра все орієнтувалася на темпо їди мого мужа, а не мое.

Після переходу на наше постійне мешкання, що складалося з двох кімнат — спальні, вітальні, балькону, кухні, лазнички, спіжарні, як і більшість пересічних мешкань того часу, та влаштуванням його, ми завели господарство, що його провадида "госпося", що варила смачні зупи, та раз у тиждень ходила на покупку свіжих продуктів, що був лиш той один раз на ринку. Деколи я її товаришила, щоб ближче пізнати життя, а було це можливе, бо мій розподіл годин праці був від години 10-4 по обіді. Як ми приходили до хати, то наша господиня видавала обід, кінчила в нас роботу, та брала зі собою "щось" на вечерю.

До громадської роботи ані в школі, ані поза школою я не мішалася, додаткових годин школі не присвячувала й не потребувала займатися влаштуванням імпрез, бо до того вже були вправні учителі тої школи — давніші спеціалісти. Моє втручання було лишнім, тимбільше, що я з Волині привезла слабі голосові струни, то часто захрипала, а було то вже після того, як я перестала говорити на шість тижнів і щойно на виразне скеровання лікаря поїхала в гори, де я третього дня мого там побуту промовила на короткий час, а потім знова захрипала, але зчасом то унормувалося і я говорила, але ніколи вже не співала, хоч слух дописував.

Перед початком Другої світової війни ми були на вакаціях у Львові в моєї мами, де навіть у сусідів нашої мами панства Голубів ми купили їх хатину та не викинчену хату з городом, що межувало до посілости моєї мами. Вже тоді "пахло" війною, то заплачені Голубам гроші придалися їм, щоб на початку війни не терпіти голоду. З приходом до Галичини большевики все приватне майно зденационалізували, а Голуби

могли мешкати даліше в своїй хатині. Нам залишився папірець посідання. Будучи в 1971 р. на відвідинах у Львові я пропонувала сестрам Василіянкам, щоб скористали з моєї даровизни того документу, але вони відмовилися, так що папірець посідання даліше мій документ.

Телеграмою зі шкільного інспекторату мужа викликано скоріше з вакацій приїхати до Влоцлавка. З нами поїхала наша мама, щоб доглядати нашу піврічну донечку Дарцю народжену 12 лютого 1939 року у Влоцлавку, а хрещену у Львові в парафії св. Юра в часі вакацій. У Влоцлавку на передодні війни, був більш нервовий неспокій, як у Львові, де він позначався лиш збільшеною конфіскацією статей і сторінок у часописах. У Влоцлавку панувала немилосердна психоза “шпег”, де товпа, на вулиці міста гналася й не відомо за ким гналася, але всі кричали “шпег”. Про початок шкільного року нічого не було відомо, але учителям виплатили платні за чотири місяці наперед, тобто до кінця календарного року на закуплення харчів. Ми і справді заходились хоч дещо придбати з харчів. Постарали мішок муки, трохи цукру, товщу, каші, фасолі, гороху і то було все, що можна було придбати. Консерви м'ясні й яринні були рідкісні до набуття, бо то був продукт ізза границі, а в той час уже “зник” із прилавків у склепах.

В одному малому жидівському склепику мені пощастило купити одного банана (за фантастичну ціну), бо заплатила одного золотого, а то не були малі гроші — рівновартість 1 кілограма цукру. Того банана я дала дитині — Дарці, що терпеливо сиділа в своєму візочку поруч. Я думала, що зможу зберегти кусок того банана ще на другий день, але Дарці той банан так смакував, що вона ніяк не хотіла його віддати зі своїх рук і зі смаком з'їла цілий. Це був одинокий банан, якого вона їла за час тривання цілої війни та таборового перебування.

Ще за часів спокою від деякого часу нас відвідував все той самий “тайняк” ніби ненароком, але все провірював мужа льояльність, з ким листується і інше. Це пахло навіть Березою Картуською — щось ніби концентраком, куди Польща запроторювала невігідних їй осіб. Там перебували ненадійні посли,

багато наших інтелігентів з Галичини та мій швагер Ромко Клос директор Маслосоюзу в Луцьку на Волині.

Одного неспокійного передвоєнного дня навідався до нашого дому-мешкання управитель школи ч. 7. п. Стасьо на ім'я, та викликав мого мужа до сходової клітки. А що муж довго не вертався, то я вийшла з мешкання і довідалася, що він намовляє мужа кудисьтам іти. Я скоро вкоротила всяку розмову і муж розповів нам про прихід несподіваного гостя, що намовляв його залишити нас задля якоїсь збірки патріотів.

Тимчасом, події випереджували сподівання і виповіджено війну, та фронт наближався. Німці виповіли війну своєму союзникові Совецькому Союзові.

Жах налетів німецьких бобардувальників давався дошкульно відчувати, гроза фронту приближалася, а відступаюче в неладі голодне раніш бундючне тепер запущене польське військо спричинялося до побільшення паніки, бо властиво були лиш здогади про неповідження на фронті. В один такий ранок я пішла до пекарні по хліб, що була на нашій вулиці та ще не далеко нашого дому. Я сама бачила, як відступає в неладі військо та один жовнір почувши запах свіжого хліба відлучився від кольони, просив хліба і плакав, бо вже три дні відступають і він нічого не їв, бо польових кухонь навіть не видно. Я відступила йому мою буханку хліба і він на бігу жуваючи доганяв свою частину. Бундючне і зарозуміле польське військо відступало в неладі.

Між бомбовими налетами я якось на силу впросила міського лікаря, щоб оглянув мою маму, бо в високій гарячці жалілася, що болить її вухо. Лиш лікар її оглянув і ствердив, що то запалення середущого уха, як роздався гук сирен, що попереджали перед черговим бомбовим налетом, а доктор до дверей, бо відповідав за здоров'я міста. Я собою загородила йому дорогу, щоб примусити записати лікарство, що він і зробив. Сама тепер дивуюся своїй очайдушності.

Муж на вуглю і патиках вирівнав у пивниці лігво для мами, бо жартів із бомбленням не було і ми довгі години там перебували, де мама з болю стогнала, а Дарця невпинно плакала, бо ніяк не хотіла бути в пивниці, хоч налети ставали щораз частіші та до нового дому (де ми

мешкали) позбігалися численні сусіди з інших вулиць, тому в пивниці був стиск і несамовитий сморід. Всі вікна нашого дому та інших будинків були замкнені, ущільнені та обліплені паперовими пасками для безпеки тріщин, а долішні ще привалені мішками з піском також для безпеки.

Якось над вечір близький і сильний удар сколихнув цілим будинком. Висипалися всі шиби в пивниці не допомгло забезпечення вікон ззовні мішками з піском. Дим і порох наповнили пивницю, а коли трохи успокоїлося муж ствердив, що в нашому помешканні, що на першому поверсі в другому крилі дому, світиться. Хто з нас залишив світло? Коли все мусіло бути затемнене, це грозило карою. Над ранком ми ствердили, що зовнішня стіна, де була наша кухня, впала, а через вікно видно небо. Кругом страшна руїна, ще відриваються куски шкла і муру та непокоять бренькотом.

Наш кухонний креденс стояв над безоднею. Кухнею майже не можна було користуватися. Матеріально ми не були пошкодовані, тільки годинник — кінь перестав ходити. Великою невигодою було те, що полотняних пеленок не було де прати й де сушити, бо таких паперових як є тепер, то ще не було зовсім. Пеленки я сушила на поруччі сходів. По двох тижнях нам дозволили зайняти інше мешкання в тому самому домі, де власники втекли до Варшави.

Окупація

По упадку Варшави — столиці країни, німці заняли Влоцлавек, що був давно замкнений великим колом. Твердою германською рукою закріплювали окупацію. Строго дальше перестерігали затемнення всіх вікон, а також поліційної години. Закрили всі школи а радше не дозволили їх відкривати. Припинили всі видавництва, конфіскували всі радієві апарати. Арештували всіх мужчин учителів, інтелігентів, професіоналістів та вивезли з міста. Спалили передмістя Гживно, а мешканців пов'язали шнурами, щоб не втікали та під конвоєм вивезли до губернаторства. Жиди забрані були до гета, а ті що ходили, могли ходити лиш серединою вулиці —ізнею. Облавами вилловлювали молодих

людей та вивозили їх на роботи до Німеччини. Харчі були видавані лиш на картки. Ресторани, кіно були лиш для німців. Всякий непослух був караний розстрілами. Всі поляки відчували тиск окупації на своїй землі, дарма що українці відчували польський гніт на своїй території в час періоду між обома світовими війнами, від поляків.

Українці й інші чужинці реєструвалися та діставали виказки. Мали також деякі полекші в харчових приділах, задержанні радієвих апаратів і інше. Користаючи з полекші та поки німці закріплювали свій стан посідання у Влоцлавку, ми українці сходилися по хатах та спільно обмірковували, що і як нам дальше робити. Ловленими передачами Радіо Львів ми ділилися відомостями. Заклики до повороту й відбудови рідних земель не сходили з нашої уваги. Вкінці вирішено післати делегацію до консуля, чи якогось представника УССР в Гданьську для остаточного рішення. В делегації їхав мій муж, Осередчук і Рубаха. — Той їм порадив, “щоб наперед їхали холостяки, а ті родинні нехай підждуть”. Так і сталося. Поїхав Осередчук до Дрогобича до жінки, що осталася там у родини та скоро вернувся назад. Ніхто більше тоді не пробував їхати до Галичини, тому почали розглядатися за працею на місці.

Мій муж добре знав німецьку мову в слові й письмі та німцям такий був дуже потрібний і його zatrudнили в уряді праці, де конечний був посередник для перекладання. Муж приняв ту працю ще і тому, що з того місця можна було багатьом допомагати і він це залюбки робив.

Із налагодженням адміністрації стали до українства признаватися люди, що вдавали поляків. Гурток українців поширювався і ми дістали 3 кімнатне помешкання на домівку. “Закасавши рукави”, взялися до організування культурної праці. Дітей і молодь ми включили до школи. Старших вчили грамоти, або запрягали їх до культурної праці при театральних виставах, рефератах тощо. Щовечора в домівці “щось” відбувалося. Я вчила в школі 4 вечорі в тижні, а вчили там і інші. Мій муж і І. Білоус звичайно полагоджували трудні справи з представниками влади. Четверо Мандзенків — то театральники, пильно трудилися, а Кость з пам'яті відтворював різні п'єси, куплети тощо.

На сцені йшла п'еса, де ролю пана грав Кость Мандзенко, а мій муж слуги-льока в уніформі. В моменті, як пан сварив слугу, та хотів його вдарити — то мала 3-4 літна Дарця, що сиділа в першому ряді, зірвалася з крісла, підбігла до сцени з криком “не бий мого тата!” На св. Миколая всі діти дістали дарунки з яблук і солодоців. З колядою ми відвідали всі родини, а потім спільно святкували.

У міжчасі ми дістали вістку, що моя сестра Іруся, її муж Ромко і син Юрко є в переходовому лагері з німцями, що приїхали з Волині. Щоб добути їх з лагелу зі мною до Кутна поїхала молода німка власниця ґалантерійної крамниці, де зразу муж, а потім я вели книговедення. В лагері ми рідних уже не застали, але стрінули на залізничій стації, бо вже їхали до нас. Десять літній Юрко, мій похресник, приїхав із запаленим горлом — ангіна. Ми їм відпустили одну кімнату, а самі примістилися разом з дитиною і мамою в другій. Скоро у сестри вродилася дівчинка Сяня, що померла пізніше на дифтерит, як мала 4 рочки життя. Клоси мешкали з нами більше року, а Ромкові вистарав муж місце в олійрні, що було надзвичайно корисним для нас усіх, бо він деколи діставав олій додому, а в час війни то було більше, як плинне золото. Після того як родина Клосів поїхала до Катовиць, де збиралися бувші маслосоюзники, то з ними поїхала моя мама, щоб допомогти сестрі з малою дитиною.

Йдучи раз містом я побачила заплакану мою бувшу ученицю Ірку Засадзінску. Питаю, чого плачеш? Мене висилають до Німеччини на роботу. Тут моя мама хвора, а брат малий і не хочу їхати. Я взяла її до себе, як няню для моєї донечки Дарці. З допомогою мужа її зареєстрували, а я сама взяла вести в хаті книговедення в ґалантерійному склепі німців. Ірка була чудова няня і вдячна нам, що залишилася у Влоцлавку. Ірка потім одружилася та по війні з родиною переїхала на “земе одзискане”. Мій контакт з нею увірвався.

По виїзді від нас родини Клосів, до тої кімнати ми прийняли двох хлопців, що ходили до ґімназії у Влоцлавку, а їх родичі мешкали де інде, одного в містечку, а другого в селі, бо були давніше учителями. Хлопці називалися Богдан Стоцький і Любко Панчоха, що платили нам харчами: Богдан набілом, а Любко

м'ясивом, бо його родичі провадили в містечку м'ясарню. Навчання в школі було 6 днів у тижні а на неділю хлопці їхали до своїх домів. Як летунський алярм був перед північчу, то хлопці другого дня мусіли йти до школи, а якщо він був по півночі не йшли до школи. Такі розпорядження були в школі тоді загально прийняті.

В часі нічного летунського алярму муж мусів іти до бюро праці, бо йому найближче було там дістатися і це також рахувалося йому, як праця. Я залишалася з дитиною і хлопцями вдома. Спішу будити хлопців, тоді вбрати дитину. Захопивши заздалегідь приготовану торбу з конечними речами і дитину, кличу хлопців, а вони сплять, аж хроплять. Принаглюю до поспіху, бо вже падуть розривні бомби. Горє з чужими дітьми й відвічальність велика, але поміч була потрібна і нам їм. Одного разу мати Богдана ночувала в нас і то в час налету. Вона зі страху зімліла. То був для нас усіх пам'ятний випадок.

Скупий харчовий приділ, аж ніяк не вистачав для доростаючих юнаків і юначки Ірки, що весь день була з нами, а на ніч ішла до своєї родини. Я користала з усякої нагоди, як можна було докупити дещо з харчів, бо поляки потаємно між собою торгували. З тайно вбитого теляти на селі мали мені доставити замовлену чвертку залізницею, але доставити її до хати, то вже моя голова. Ніким тут виручитися. На себе я вбрала дощеву пелерину, та ранесенько, як з'їздилися робітники до праці вийшла до поїзду. Замовлена задня чвертка була з колінцем і дуже тяжка, бо мабуть теля не було мале. Чвертку я заховала під пелериною, держачи обома руками колінце на грудях (могло виглядати, що я в тяжі) і пустилася в поворотну дорогу додому. Ніяк не можна було минути станиці чуйного гестапо, попри яку я мусіла йти. Невпинно шепочучи молитву до Пречистої Діви Марії, щоб допомогла мені принести додатковий харч моїм підросткам, які з'їдали гори харчів і все були голодні, я щасливо його донесла, хоч була докраю змучена. З моєї сторони це був учинок рівний героїству з нараженням життя, бо якби мене пролапали — то лиш німецька куля в лоб, на місці.

Ще кілька відірваних деталей з того часу. Я виростила чудову пальму, що мала 22 листки, що з них

декілька мали 180 см довжини. Цю пальму я заміняла за 2 кілограми вовни, яку треба було ще прясти, щоб з неї виплести пультер для мужа та светрик для Дарусі. Катруся Мальчик дала мені свою синю вовняну блюзку і я пошила з неї суконочку для Дарці, бо дитина росла і потребувала вбрання.

Мені дали знати, що недалеко продається м'ясо. Я хутенько прибула, та там уже дізналася, що продають баранину. Хтось мене навчив, як спекти, щоб не пахло бараном і я принесла додому гарний кусок м'яса на печеню. При обіді всім смакувало і навіть мама дуже хвалила, що м'якеньке. На вечерю я пригріла залишки з обіду та виговорилася, що м'ясо — то баранина. Мама грізно подивилася на мене, (бо я знала, що баранини вона не їсть). Вона встала від стола й пішла до лазнички надіючись, що з'їджена на обід баранина схоче відригнутися.

Я ввійшла до кабінету лікаря — з балтійських німців, з яким можна було краще порозумітися. А він мені на привітання випрямившись та ще салютує і гукає: "Гайль Україне" — замість прийнятого привіту "Гайль Гітлер!", що не поляки там, могли також уживати. Я здурніла й шибнуло в голову може провокація і я відповіла "Гайль!" Чи тим я зріклася живучости України?

Після відступлення большевиків з Галичини, ми стали шукати можливості повороту на рідні землі України. Німці, товариші праці мужа зразу нас відмовляли, а потім навіть допомагали здійснити наші задушевні бажання повороту на Батьківщину. Місцева українська громада нас щиро прашала вечіркою, а Леся Конопка, тоді може 12 літна учениця нашої школи склала навіть віршовані рядки, які збереглись у мене.

Леся Конопка

Весняне сонце засвітило
У рідній хаті, в ріднім краю.
Зацвіли сині незабудьки
У стрісі гніздечка чекають.

Поїзд помчиться стрілою,
А в нім сидітиме матуся,
Тулити буде до грудей
Дівчатко, що зветься Даруся.

А батько з радістю в очах
Глядить у далекий схід,
Там рідна хата й поля
Сповнилась мрія літ!

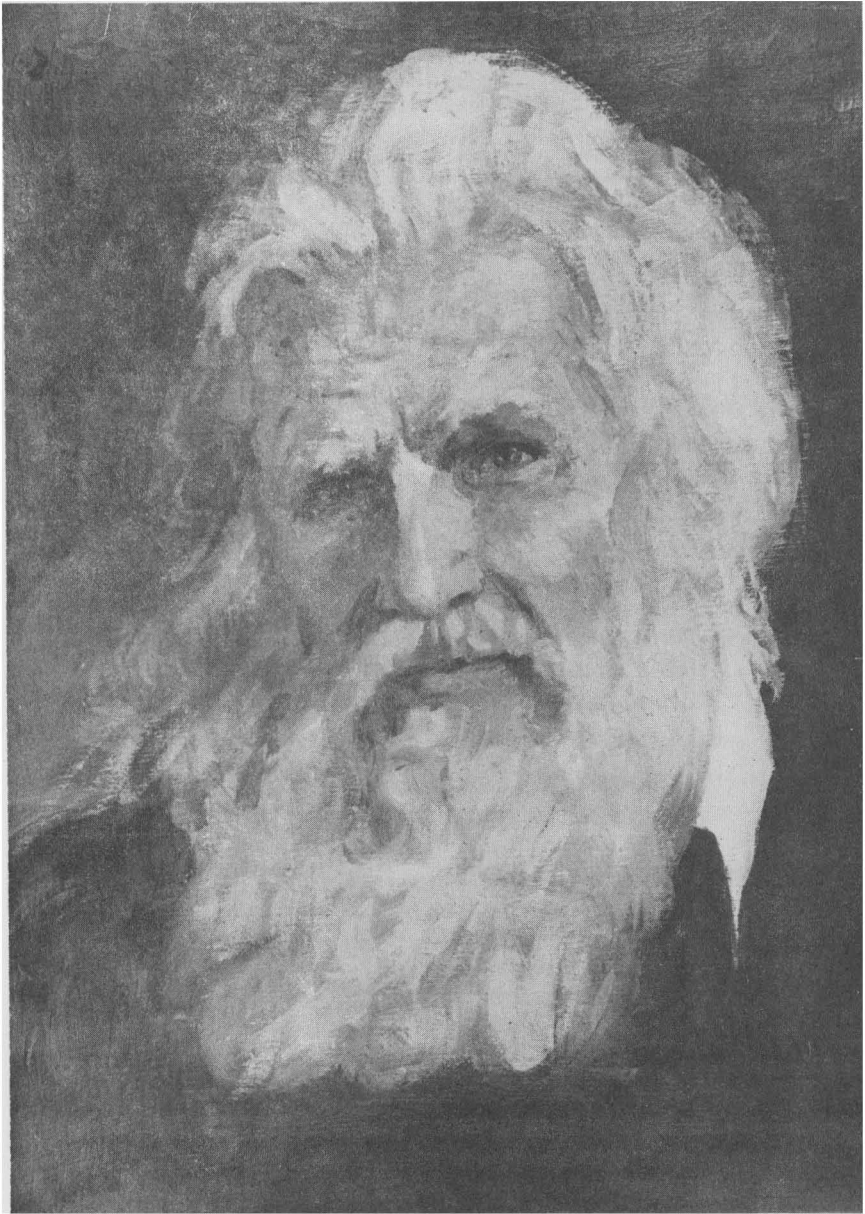
Летять ключами журавлі
Шмарагди листя шелестять,
З вірею у рідні гнізда
Ластівоньки спішать, спішать.

Співає пісеньки чудові
Соловейко в кущах калини,
А все те, все те в ріднім краю,
А все те там, де рідні ниви!

Поїзд помчиться стрілою,
А в нім сидітиме матуся
Тулити буде до грудей
Дівчатко, що зветься Даруся.

Леслав, 2 липня 1943

*Леслав це Влоцлавек, що його перезвали в час
німецької окупації.*

Митрополит Андрей граф Шептицький

Малював Євген Вербицький.

Поворот у рідні сторони

З Влоцлавка (Лесляв) їдучи поїздом до Галичини, ми мали зі собою валізки, а з допомогою німців приятелів мужа ми дістали товаровий вагон на наші меблі. У Варшаві ми мали пересідку і чекання там кілька годин. Зладувавши наші валізки і нас у почекальні, муж зник на кілька годин — може оглядав руїни по невдалому повстанні та інші знані йому місця з часу студій, а може шукав знайомих. Ми обидві тимчасом сиділи в душній почекальні і не було кого просити, щоб глядів за нашими валізками, а злодійчуків крутилося чимало й я не могла піти з дитиною до лазнички (з потребою) та не могли дочекатися повороту мужа. Вкінці муж з'явився коротко перед від'їздом потягу.

Перерву їзди у Львові ми використали на відвідини родини К. Мандзєнка, що був тоді командантом поліційного відтинку, а пані Ганна гостила нас смаженою на товщі бараболею, що дуже нам смакувала, але Даруся не хотіла нічого їсти тільки пити, маючи підвищену температуру, тому марудила... Пізніше показалося, що з дороги привезла кір. Це було дуже прикро для нас усіх, бо в моїх сестер були свої діти й ми не мали де подітися з хворою дитиною. Обидві сестрінки Сяня і Мотря змалку звикли до себе, та третій зразу не приймали, а навіть поштурховували її. Моя мама - бабця, їх поєднувала.

В Станиславові ми заїхали до моєї мами, що була з Клосами і там ми харчувалися, а спали в другій моєї сестри Стасі Мацілінської, що мешкала поруч на тому самому поверсі. Наші речі були зложені в магазині. Муж старав для нас мешкання і працю для себе. Обидва мої шваґри Роман Клос і Кость Мацілінський працювали в Маслосоюзі, де Р. Клос був начальником. Всі позиції там були обсажені й муж шукав іншої праці.

Приділене нам мешкання було в старій кам'яниці, на партері, три кімнатне, кухня і лазничка без ванни. Муж дістав працю у військовій управі, бо саме тоді формувалася Дивізія. Я і Дарця ходили пішком до Маслосоюзу по худе молоко від Костя, а масло діставали від мами через Ромка. Була велика заморока з паливом і ми опалювали лиш одну кімнату і то торфом,

що не хотів горіти. Там з-під листви приходила миш, що сподобала собі ліжечко ляльки й залишала там свої сліди. По кількох днях ми вислідили її, та виполохали забивши щілину куском дерева.

Деколи ми діставали від Клосів квитки до театру й їх використовували. На сцені театру грали п'єсу "Облога Батурина", де часто вибухали гарматні постріли. Дарця першу дію відсиділа під кріслом, мабуть пам'ятала бомбардування у Влоцлавку, тому я її відпровадила до бабці, що було недалеко. Загальний настрій у час німецької окупації наших земель був нервово підсичуваний різними несподіванками не лише з боку німецької адміністрації, але часто свої вирівнували порахунки, от хочби смерть Ромка Наконечного, що був підступно застрілений. Розстріл німцями 10 закладників під стінами театру ми переживали трагічно. В тому часі нас відвідував Славко Казанівський — офіцер Дивізії, що песимістично глядів на події на рідних землях. Приїздив також брат мужа Осип на пораду, що йому робити, та ми не могли заохочувати його залишати рідний край.

Нас три сестри з дітьми й мамою наші мужчини вивезли до Сянока — подальше від фронту, що наближався. В нашому мешканні з нашими меблями, що було напроти жидівського гета, а в той час вже було порожне, поселилися знайомі панство з Крем'янця.

В Сяноці і дальше на захід

В Сяноці ми обидві (я і Даруся) замешкали в малій кімнатці вдови по священникові пані Лехіцкої. Стася з Мотрійкою на поверсі у великій кімнаті, а поруч її братова Христя з двома синами. Іруся з Юрком і Сянею та моя мама в дімку побіч, де мешкали батьки Костя. На кінець тижня приїздили зі Станиславова наші чоловіки. Для Дарусі я діставала козяче молоко від жінки, якій я дещо шила й решту доплачувала грішми. Всі ми разом ходили щодня на Маївку до церкви. Ми молилися, а діти збиткували кругом церкви. Богдан дещо старший був, але бавився разом з нашими дітьми кругом церкви.

Перед жахиттям фронту що наближався, до Сянока прибуло багато видніших громадян, що так як і ми причікували рішень на фронті. При кожночасних

зустрічах темою розмов було, коли вернемося на покинені місця рідної землі, та віддалювали можливість заняття теперішніх теренів большевиками.

Дійсність була жорстока для наших міркувань. Із наближенням фронтової лінії прийшлося покидати землі Сяніччини. Швагрові Клосові вдалося підплатити і дістав 1/2 товарового вагону. Ми стиснулися всі разом одинадцять осіб і багаж, де вже другу половину зайняли інші, раніше. З нами їхали лиш найконечніші речі, решта залишилася в Сяноці. Мужчини радились в домику, а ми мали за той час спакуватися. Як мій муж прийшов з тої фамілійної наради, то я нічого не спакувала, тільки плакала що покидаємо рідну землю, та ті "лахи" без яких, здавалось тоді не зможемо існувати. Він сам "щось" скидав до валізки і старався мене заспокоїти.

В Катовицях ми мали чекати декілька годин, тому Клоси і Мацілінські пішли відвідувати своїх давніших знайомих, а ми з мамою залишилися у вагоні. Там нас відвідала моя колишня товаришка Зоня Рогожа та принесла нам смажені картопляні плячки, що здавалися нечуваним присмаком. Її родину відвідували Мацілінські, але ніхто з нашої родини не залишився і ми подавалися дальше фронту на захід. Опісля ми задержались у селі Зноймо, що під саміською чеською границею.

Родина Зельських і Мацілінських примістилися у великій кімнаті у родини Тринків, у яких було своїх 10 дітей. Родина Клосів і мама осібно. З нашого короткого там побуту мені добре запам'ятався деталь. Ми жінки з дітьми ішли полями на покупку до міста. Раптом наша мама відійшла набік та стала бігти полем, бо побачила, що ростуть там буряки, що добрі на борщ. Маму не можна було завернути, мабуть вона лиш тямала, що наварить борщу і його потім наварила. Добре, що тої виправи не бачив ніхто з німців, бо могло закінчитися трагічно —розстрілом на місці за придбання додаткового харчу.

Короткий там наш побут лиш передишка, бо їдемо знов всі разом і цим разом під Відень, виминаючи застави, що вилуплювали втікачів приміщуючи їх у збірному таборі Штрасгоф. Поки ми рушилися з місця муж їздив на обзорини. Йому було найзручніше, бо він добре володів німецькою мовою. Цим разом

задержуємося у Містельбах, де є велика молочарня й була надія там приміститися на роботу. Ми скромно замешкали в поблизькому селі Пасдорф, де були великі винярні, що давніше калями (великі бочки) доставляли вино до Відня. Увесь час їдемо поміж бомбовими налетами американських з'єднань.

На тяжкі воєнні переживання можна рахувати, що нам щастило. Якось вдалося оминати “пекло Штрасгофу”, нікого з нашої родини не бракувало, та ніхто не був ранений, хоч бомби падали густо. Було очевидним, що Божа опіка чуває над нами й мама безперервно шепоче молитви. Живучи на селі нам також було легше з харчами, бо від місцевих німців все щось можна було дістати їстивного і ми це використовували допомагаючи іншим. Що два тижні приїздив до Клосів з Відня колишній директор Маслосоюзу Андрій, що для нього ми призибували капусту, моркву та іншу ярину а також фасоллю і горох. Він наладувавши повний наплечник від'їздив поїздом везучи позаприділові харчі для своєї родини, а головню для дочки Ніни, яка з дитинства хворіла цукрицею, та мусіла придержуватись строгої дієти.

Юрко Клос був уже школярем і в Пасдорфі ходив до школи. Через нього директорка школи переказала, що наші дівчатка Сяня, Мотря і Дарця мають на визначений час явитися в школі. Ми, мами і бабця трухліли і сподівалися найгіршого, включно з тим, що німці можуть нам забрати дітей. Якже ми здивувалися, як кожне з них таскало додому велику повну торбу дрібного печива-солодошів. Господині села зносили до школи свої присмаки, щоб перед Різдом обділити наших дітей. Це розчулюючий, добросердечний жест справді був ясным промінням у нашому скитальчому житті, та незаперечним доказом Всемогучої Божої опіки над нами.

В Пасдорфі місцевий емеритований учитель і його дружина відступили для Зельських кімнату в домику, що був незамешканий, бо узнаний, що валиться і там були зложені старі меблі. Господарі їх втиснули до іншої кімнати того домику. Хатка зі залізними ґратами на вікні була в городі, помпа на воду була недалеко в городі, кльозет в коридорі осібно, що не мав сполучення з нашим мешканням. Через браму був вхід

на подвір'я і до нашого мешкання. Раз на тиждень пані господиня приносила для нас півлітрове горнятко кожушків з пареного молока, яких вони не їли. Там внадився до нас котик, який дуже любив пісну картоплю навіть в лушпині й зимну. Дарця ним тішилася. Часті бомбові налети американців на Відень попереджував кукук і тоді ми забігали сховатися до великих пивниць-винарень. В більшості спостерігали, як бомби падали на Відень. Якщо Дарця не поснідала раніше, то по кукук (сигнал з Відня, що зближається бомбовий налет), вона не могла нічого проковтнути, через нервовий стиск горла.

Тільки ми добре розгосподарились в Пасдорфі, як у Клосів померла чотирилітня донечка, Оксанка, на дифтерит. Німецькі діти були щіплені проти тої хвороби й переходили легке хворіння. Наші діти тої щіплянки не мали, тому Сяня впала жертвою. Ми всі були приголомшені тим припадком. Сяня похована в Пасдорфі і тета Ірка досі шле гроші тим, що опікуються її гробом. Дарці діти відшукали гріб Сяні й ми були перші, що з родини навідались. В 1985 році відвідав гріб її брат Юрко.

Події на фронті йшли змінним щастям і большевицькі війська наступали, бо тоді вже існували два фронти. Німці розпучливо оборонялися і мужа забрали копати протипанцирні окопи поза Віднем. Він приїхав на Різдво, та знов від'їхав, щоб скоро повернутися із запаленням легенів. До нього приїздив німецький лікар з Містельбаху. Весною ми знова дальше від фронту втікали та цим разом прилучилися до транспорту, що його провадив інженір Станислав Берегулька і він про це описує у своїй довшій статті, що друкowana в Альманаху УНС — 1986 рік на сторінці 51. "Одного дня, коли наш поїзд зупинився на якійсь чеській станції, а я поспішав до станційного уряду, зупинила мене молода і дуже гарна жінка. Вона запитала, чи є якісь можливості виїзду далі на захід. Я відразу пізнав, що говорить до мене українка, і ми перейшли на українську мову. Однак, ще далі поспішаючи, я коротко порадив їй, щоб вона пішла в такому-то напрямі, а там є багато наших людей. По короткому часі, коли я вже повертався до своїх людей, знову зустрів ту саму жінку, а тепер вона вже просила,

щоб забрати їхню велику родину. Виявилось, що ця жінка — це Іванна Зельська (тепер у Вінніпегу), вона сказала, що їх є три сестри з чоловіками і дітьми, та їхня мати. Це були Зельські, Клоси і Мацілінські, разом, здається мені, було одинадцять осіб. Не могло бути іншої мови про те, що робити: очевидно, треба було допомогти. Я сказав пані Зельській: “Приведіть скоро свою родину та впихайтеся, як можете, до вагонів, а наші люди допоможуть.”

Ми так і зробили примістившись в одному вагоні, де було знаряддя і менше людей, та ділили з цілим транспортом їзду до Боденверу.

З транспортом ми розлучилися на залізничній стації Боденвер. Там ми пересілися на вузкаторівку, що їхала на південь до місцевості Нітенав. Цілий перший день наші чоловіки ходили по німецьких хатах, шукаючи для нас приміщення і його не знайшли, бо німці не хотіли мати між собою чужинців (авслендерів). Цілий день ми з нашими дітьми просиділи на залізнодорожній станції, а як прийшла ніч, то всім нам дозволив стаційний начальник заночувати в колійових вагонах. Пізніше ми дізналися, що ніхто з наших супутників, що висіли в Боденвері не міг дістати того дня ніякого приміщення між німцями. Частина наших людей ночувала в поблизькому лісі.

Цієї пам’ятної ночі американські літаки збомбили залізничний вузол Швандорф, до якого ми не доїхали. Там у Швандорфі в час бомблення творилося пекло від розривних і запальних бомб. Багато було жертв у людях, бо це була вузлова зупинка, на якій у вагонах було німецьке постачання, що прямувало на фронт. Зазнавши передсмаку війни, перелякані німці втікали подальше від того місця, переважно попихаючи перед собою малі візки з урятованим добром.

В часі слідуючого дня всі ми “біженці” познаходили собі приміщення між місцевими німцями. Ми три родини примістилися в Берггамі. Клоси і мама у бувшого бюргермайстра, Мацілінські і ми в осібних господарів. Живучи на піддахах, ми часто виходили до поблизького лісу на ягоди, по гриби, але головно тому, щоб наші діти мали більше свободи, щоб вибігалися й викричалися в лісі. Дехто з наших родин ходив до

місцевої фабрики, що перерабляла ярину й овочі, бо там роздавали товар даром. Від нас ходив лиш мій муж.

Дещо пізніше ми перенеслися до поблизького містечка Нітенав, де муж був посередником між німцями та вивезеними на працю хлопцями і дівчатами та допомагав їм у всяких дрібних адміністраційних справах. Докладніше про це в моїй залученій дописі з того часу, друкованій в Новому Шляху 1983 року в січні.

Різдво у Нітенав

(Баварія, Німеччина)

Силою воєнних подій ми опинилися в Нітенав. Ми не плянували, а було це мабуть у Божих плянах, щоб ми там опинились під кінець війни й програної Німеччини. З-поза 30 літньої давности виринуло в пам'яті це особливе Різдво. Воно ж було наше Різдво, вперше на волі, в розбитій Німеччині, де в довколишніх баворів-фармерів працювало багато наших молодих дівчат і хлопців, що їх німці повивозили з наших земель. Мій муж — Іван Зельський — добре знав німецьку мову і допомагав їм у всяких справах, які вимагали інтервенції усної чи на письмі. І так став він зразу неофіційним представником українців у тій околиці, а опісля офіційним, як відпоручник допомогового Комітету.

Моя родина, родина моїх двох сестер і моя мама пригадувалися, де і як будемо святкувати наше Різдво по т.зв. старому стилі. Крім нашої близької родини (в той час 10 осіб) треба погостити й тих наших самітників, що працювали в баворів-фармерів. Жадна наша хата не могла помістити цілої нашої родини, а вже про сторонніх, то нема що й згадувати відносно місця й сусідів, які скрізь стежили за "остами". Постановили ми, що будемо святкувати в "ґастгаві" у Нітенав, що було найближчим містечком в околиці.

Команду над варенням обняла наша мама. Картковий приділ харчів був дуже скупий, тому вирішено, щоб усі охочі спільно святкували Свят-Вечір постарались заздалегідь про все потрібне до спільного святкування. Хто купив, хто випросив, а хто "зорганізував" і почали з'являтися — то цибулина, грудка товщу, жменя круп, пшениці, маку, чи 2-3 бараболини,

жменя-дві муки тощо. Василь комунікувався з усіма, бо жив і працював у "бірґермайстра"-посадника, то користувався деякою свободою рухів. До Свят-Вечора знесено все потрібне до пісних страв, великі баняки позичив винаймлений "ґастгавз".

Мама і її три доні (Іванка, Іруся і Стася) вранці взялися до роботи, щоб досить наробити вареників, голубців, борщу та куті для всіх, що літами не мали можливості споживати традиційних українських страв. Коло обіду почали приходити помічниці-дівчата, а опісля хлопці. Ставало веселіше, всі допомагали без принуки, більш святково накривалися столи та заставлялися посудом.

Із сумерком все було готове. За столи сідали, як кому було до вподоби, разом близько 50 осіб.

Колядою "Бог предвічний" починали. На звук коляди у присутніх виступили сльози, потім ломилися голоси й насилу докінчили співати першу стрічку. Не сила була запанувати над зворушенням, кожний пригадав родинну хату, своїх рідних, що думками звіддали шукають себе.

Найбільш "тверезим" був шваґер Ромко Клос — оповів принагідний веселий дотеп і обличчя випогодились, розсміялись, поправився настрої, вернувся блаженний спокій. Вечеряли обмінюючись споминами й переживаннями. Моя сестра Стася проказала Б. Лепкого вірш "Смеркається, ослизлий день..." Колядували всі знані коляди, потім хтось затягнув свою місцеву колядку. Жартували й пізно вніч розійшлися, зачерпнувши в спільному святкуванні сили змагатись з новими, досі незнаними обставинами на чужій землі. Ми переконалися, що нас у гурті багато, ми відчули силу в зорганізуванні, віднайшовши заляканих з-поміж нас. І цей пам'ятний Свят-Вечір нас з'єднав.

Вирішено "голодну кутю", що перед Йорданом відсвяткувати, подібно з відправою Служби Божої та Водосвяттям. Службу Божу приїхав відслужити нам о. Теофіль Гурко, в винаймленій римокатолицькій церкві в Боденвері, бо там близько був став, де ми хотіли святити воду. Хлопці на льоду прорізували полонку, поставили льодяного хреста, цей прикрасили буряковим соком, збудували престол і по Службі Божій

процесійний хід з костьола разом зі священником і вірними перейшов на лід. Довколишні німці збігалися звідусіль та затримувалися оподалік, приглядаючись до нашого чудового обряду, бо ніколи такого не бачили й не сподівалися, що у тих зненавиджених наймитах є інша релігія, інший обряд, інша культура. Це відчули наші хлопці й дівчата, вернувшись по відправі до своїх господарів, бо їх німкені закидували питаннями й це була добра нагода для пропаганди про Україну та її вікову культуру.

На ту Йорданську відправу до Боденверу з Нітенав ми приїхали винаймленим тягаровим автом, організованим транспортом і до подібного пересування ми користали з нього в майбутньому не раз.

Я повинна тут згадати про те, що діялося перед відправою Служби Божої. Було багато охочих висповідатися, бо із-за тяжкої воєнної дійсности, на чужині наші наймити позакохувалися, жили інтимним життям з дівчатами й аж тепер роблячи іспит совісти перед сповіддю, це треба було з'ясувати. Сповідались напевно щиро, переживали, каялись громовими ударами в груди б'ючись зі сльозами в очах від зворушення. Рівночасно дякували Всевишньому, що могли пережити пекло Другої світової війни, з непохитними постановами на майбутнє, бо в недовгому часі відбулося кілька вінчань, але хрестин ще не було. До святого Причастя я клякнула коло Андрія — добряги, ведмежої будови тіла, що весь дрижав з переживання, що по стільки літах поневіряння може знову стати гідним чоловіком, навіть одружитися з Катериною і планувати майбутність.

Місійна праця о. Теофіля і інших священників-душпастирів у той повоєнний час була повна небезпек, невигоди подорожування, поневірки в неогрітих приміщеннях і виставлена на тяжку пробу життя, яка оформлювала наших малосвідомих вигнанців у свідому націю людей, що зорганізовано тяжіли до єдності й виглядали сонця-волі для цілого народу.

Після зорганізування табору для "втікачів" у Боденвері ми переселилися туди, де були вже наші знайомі з дороги, а також для збільшеної оборони перед репатріяцією, де большевицькі агенти в товаристві німецької поліції вганяли за поворотцями "на

родину". Нам приділили маленьку кімнатку, в якій був збірник з теплою водою, тому досі не занятою. Там Даруся почала ходити до школи. Мені доручено функцію "таборової мами", де я щодня на велику перерву в школі приносила дітям теплу свіжо-зварена чокладу. Я словняла також культ-освітню роботу влаштовуючи імпрези і інше. По 2-3 місяцях цей табір піквідовано й нас перенесено до Регенсбургу до великого шість тисячного табору, в якому лиш мала часточка була чужинців, а подавляюча більшість українців з їх управою й адміністрацією, в якому процвітало українське життя, культурної праці.

Регенсбург

В Регенсбургу нам приділили більшу кімнату, а пані Чуловська з її дочкою Іркою мешкали в меншій. В кухні було ліжко для о. Гурка Теофіля, але він мешкав в місті, лиш для нього тут були призначені харчові приділи. В Регенсбурзі муж дістав працю поза табором у д-ра Комаринського, що працював з рамени УНРА-ІРО, а я включилася до обласної управи ОУЖ займаючи пости суспільної опіки, скарбника, члена контрольної комісії. Головою організації була Стефанія Нагірна. Коли стало актуальним приспособлення до нових обставин еміграції, я ходила на курс шпитальняної помічниці в шпиталі за Дунаєм, щодня через шість тижнів у ранніх годинах, а рівночасно ввечорі я учащала на курс мед-сестер у місцевому шпиталі, де викладали наші лікарі.

Докладніше про те є в книжці Регенсбург у моїй статті "Вишкіл і праця", сторона 526, яку залучую.

Вишкіл і праця

Табір ДіПі Ганггоферзідльонг — Оселя в Регенсбурзі була немов би невелика держава, в якій усе суспільне життя було наладнане як слід. Наші протектори удосконалювали лише наше перебування в ньому, а також застановлялися над тим, як допомогти людям пристосуватися до заморської далекої еміграції, щоб на нових місцях поселення ми зразу були корисними одиницями. У зв'язку з цим були

зорганізовані для нас курси англійської мови кількох рівнів, та курси інших практичних потреб.

І так, започатковано було курс медсестер. Одним з таких курсів був шістьтижневий курс у шпиталі за Дунаєм, де директором шпиталю був д-р Віктор Андрієвський. Іспити були частинно німецькою мовою, тому що були курсантки різних національностей. Тут можна було набути кваліфікації медсестри-помічниці (нурсес ейд). В оселі був дев'ятимісячний курс, що обіймав знання трирічної медсестерської школи, який після п'ятимісячної практики в шпиталі та амбуляторії кінчився іспитом українською мовою перед іспитовою комісією Санітарно-Харитативної Служби. Я успішно закінчила обидва згадані курси, що були в той самий період, лиш з тою різницею, що курс за Дунаєм був вдень, а курс на Оселі ввечорі. На вечірньому курсі в Оселі викладали місцеві лікарі, які жили в таборі. Викладали на ньому такі дисципліни: анатомія, фізіологія, бактеріологія, фармакологія, внутрішні хвороби, інфекційні хвороби, загальна хірургія та перша допомога, гінекологія і положництво, дитячі хвороби і плекання немовлят, скірні і венеричні хвороби, догляд хворих, гігієна, суспільні недуги. Разом 17 предметів.

Дипльом підписали — управа курсів: д-р О. Любчак і д-р О. Плітас. Іспитова комісія: проф. д-р В. Андрієвський, д-р І. Жовнірович, д-р Флюнт. Іспит здали 33 курсантки й місцева таборова преса вітала нас від імени управи філії Об'єднання Українських Жінок (ОУЖ) у Регенсбурзі в місцевому випуску "Український Вісник", що був таборовою газетою.

Нові медсестри відбували практику в різних місцях у лікарні й поза нею. Деякий час я заступала покійну вже Олю Німелович у дитячому відділі з д-р І. Жовніровичем у проводі. Опісля я працювала як "літаюча сестра" на Оселі. З того часу запам'ятався мені деталь, про який розкажу. Маленьке кількамісячне дитя кількакратно завертали до шпиталю, бо мало сильне розвільнення. Було підозріння, що з приготуванням дитячої їди вдома є якась неправильність. Дискусії з матір'ю були безуспішні. В шпиталі дитинку підлікують, а за кілька днів дитя знову хворе. Мені доручено цей період перебування дитини вдома прослідити. Це не

легке завдання, я прийняла в надії, що зможу допомогти маляті і матері. Я посвятила не мало часу, щоб це прослідити, незбуджуючи ніякого підозріння у матері. Напевно вам теж цікаво дізнатися, що це таке було? Перед кормленням маляти, мати давала дитині в ротик крихту (з пів ложечки) свіжого масла. Робила це, напевно, в добрій вірі, бо ж масло в той час повоєнний було незвичайним здобутком, не всім навіть воно було доступне, а мати, мабуть, думала, що тою крихтою масла прискорить малій дитині ріст.

Наступним етапом моєї праці медсестри був літний відпочинковий табір для дівчат у Мосгамі. З рамени ІМКА - ІВКА цей табір для дітей зорганізував і ним опікувався керівник світової ІМКА - ІВКА в Регенсбурзі лотиш Александер Зеленой. Він був прекрасною, добросердечною людиною, опікуном працюючих, люблячим батьком дітей. Якесь відношення до того табору мав також проф. Микола Нагірний, що був головою таборової української ІМКА - ІВКА, яка насправді організувала літні табори для дітей Оселі, між ними й у Мосгам.

Відпочинковий табір в Мосгам був розташований у прекрасному, плеканому баварському лісі, що радісним шепотом вітав дітей. Шатра для дітей були колом уставлені на горбочку, на галявині. Осібно були шатра кухні, їдальні, трохи далше кухонного персоналу. Зовсім на боці, в лісі, були два шатра медичної обслуги — доктора і медсестри. Таборовим лікарем був д-р Константин Бризгун, а медсестрою Іванна Зельська, яка додатково пильнувала у таборі гігієни, що було конечно потрібне для незвичного перебування в лісі багатьох учасників.

Табір існував виключно в час вакацій, тобто в липні і серпні. Що два тижні присилали нам певну скількість дітей шкільного віку з різних ДіПі таборів, що належали до тої самої округи ІРО. Особовий склад персоналу не мінявся. Діти за двотижневий побут у лісі, при легкій виховній програмі й доброму харчуванні, набиралися нової охоти й завяття до чергових зайнять і навчання, що чекало на них у шкільному році. Коменданткою табору була молода енергійна дівчина — Олена Бучацька. Головною виховницею цілого штабу співробітниць була Леся Бризгун. Осібне таборове

звено (незвичайно потрібне) становила кухарка з її співробітниками, до яких включався постачальник товарів, відомий під кличкою “сапляй”.

Добре запам'ятався мені спомин з того часу, як дівтора провадила вечірні години при вогнищі. Деякі вогники були незвичайно цікаві, головню у видуманих скечах зі щоденного життя. Увазі дітей підпадало все замічене й не часто бажане згадувати. Це одначе було творче й веселе, що віддзеркалювало свободу, якою користувалася молодь. Вечірний огник часто закінчувався (ніби молитвою до Магомета) хитанням і поклоном до землі з багато доробленими стрічками-видумками, що співались, а рефрен “джім бала-бала” повторювався. Деколи додавалось “О сапляй, чоколяди ти нам дай” і діставали чоколяду або інші солодощі, чи овочі. Одного вечора було інше закінчення. Діти хором закликали: “О, сапляй, шкірку з хліба ти нам дай” — мабуть були голодні, бо того дня в дорозі зіпсувалося тягарове авто, що везло харчі до табору й ми його очікували ввесь день випорожнюючи всі харчові запаси. Ще в повітрі пізньої вечірної години бриніла просьба дітей, як на обрію показалися світла нашого тягарового авта, що везло харчі. Дівтора самочинно з вереском кинулась до воріт, автові на зустріч і там же дістала булки і чоколяду, щоб опісля вернутись до спільної молитви і своїх шатер.

Праця медсестри, лікаря і виховників не була легкою у такому таборі. Там день і ніч “щось діялося” й на стійці послуг треба було бути готовим 24 години на добу. З малими недомаганнями ми — медичний пункт — справлялися в таборі самі, та коли під вечір у пацієнта підскакувала температура, то не було вибору, або з хворим сидіти цілу ніч, або відвезти до найближчої лікарні, що ми звичайно практикували, а ще тому, бо не хотіли брати на свою відвічальність евентуального розвою комплікацій захворювання.

В кінці тижня, під неділю, до нашого табору все прибували гості з Оселі чи інших таборів. Всі гості харчувалися разом з діворою, та разом стояли в черзі по снідання, обіди, вечері й митя посуду за собою. Отець Пантелеймон Шпилька щонеділі доїзджав з Оселі, щоб у таборі правити Службу Божу.

Відвідину

Родина Клосів і Мацілінських перенеслася до табору ДіПі у Берхтесгадені, бо там збиралися їхні давні приятелі. Ми відвідували їх звичайно в час рокових свят Різдва або Великодня, щоб з мамою і Родиною бути разом. Їзда поїздом була в той час дуже утяжлива з огляду великої метушні пасажирів і невігоди в неогрітих і переповнених вагонах. Якщо траплялося сидіти місце у вагоні, то було резервоване молодими німками лиш для мужчини.

Недоїзджаючи до зупинки Берхтесгаден з поїзду ми завважили на пероні багато військових, що стійками замкнули всі виходи — це облава. Німці відбирали у приїзших усе їстивне, що жителі табору перед святами виміняли за харчі в німецьких баворів (селян), щоб додати до скупого приділу.

Висідаючи з вагону разом, ми розлучилися. Муж пішов прямо до виходу разом із усіма приїзшими. Я в одну руку взяла тяжку торбу з привезеним харчем, в другу за ручку дитину й подалася прямо до бічного виходу-фіртки. Стоячі там жовніри розтупилися перед нами і ми обидві вільно перейшли. За закрутом вулиці причекали на мого мужа, щоб разом прибути до Родини.

Чиє заступництво і цей раз мені допомогло? Це одно з новітних чудес, що мене неодноразово супроводило в житті. Згадую про те, щоб засвідчити повсякчасну опіку Божої Матері над нашою родиною.

III. ЧАСТИНА

В КАНАДІ

(фрагменти)

Виїзд за океан

Я з Дарцею були в Марієнталі, де ми приготувляли слідууючий відпочинковий табір ІВКА для дітей з Ді-Пі таборів, на тих самих умовинах, що минулого року, з тією різницею, що до медичної обслуги тепер було два різні табори. Хлоп'ячий табір був на одному горбі, а дівочий на другому. Медичні шатра були в дівочому таборі. Приготування йшли повною парою і роботи було чимало.

В таборі Регенсбург-Оселя були в той час захворінна на нову хворобу полійо, з якою ще не вміла медицина справлятися і табір Регенсбург замкнули карантанною, а тимчасом нас Зельських викликали до комісії в Амбергу на виїзд до Канади.

Мій муж, що мешкав на Оселі Регенсбург під'їздив джіпом до Марієнталю, наймав німецьке човно для переправи на другий берег ріки мене і Дарці, тоді вже разом ми їхали до комісії. При якомусь зголошенні муж запам'ятав адресу своєї краянки, "піне рівер ман канада" і таку подав, що мала бути адресою Зоні і Михайла Ситників. Еміграційна Служба відшукала тих людей, що там уже не мешкали і нас викликали на присланий афідавіт, що його прислав брат Зоні, Мирослав Кривецький і який підписав фармер Галай — тато його жінки Павліни Кривецької. Комісія нас приняла й чекаємо транспорту до Канади, що викликала нас скоріше. хоч ми давніше вже зложили також приписані документи до Америки (США).

Перед самим нашим від'їздом мій бувший наставник над відпочинковими таборами лотиш Зеленой, привіз мені до Амбергу зароблені в таборі гроші і цигарки, чим дуже владував мене й я за них

купила золотий хрестик з ланцюжком на шию, що ношу його досі, ніколи з ним не розлучаюся і він мені охороною у складних обставинах нового поселення.

Їдемо до Канади

Після перевірки в Амбергу, та всіх формальностей, кораблем СЦИТІЯ, що свіжо перероблений і мальований їдемо до Канади. Їзда була довга (два тижні) і я щодня після сніданку сідала на найвищому поверсі у фотель і вишивала яворівкою скатерть. Даруся з їдальні виносила в широкому рукаві плаща булку для хлопця, що лежав на покладі, бо хворів морською хворобою, а муж співав у хорі зорганізованому Василем Кардашем. Ніхто з моєї родини не хворів морською хворобою.

Причал корабля був у Галіфаксі, а тоді поїздом через Вінніпег до Пайн Ривер, де тоді жили Кривецькі. Ми мешкали в цюці Бурчицької, тобто там спали, а харчувала нас Павліна Кривецька, що жила в сусідстві. На фермі Галая ми були лиш з візитою. По тижневому відпочинку у Пайн Ривер муж поїхав до Давфину роздивитись за можливістю праці. За мною і Дарцею до Пайн Ривер своїм автом приїхала Ганка Романчич і ми замешкали в Зоні Ситник, бо її муж Михайло учителював деінде і приїздив лиш на кінець тижня.

В Давфині муж дістав роботу при будові, при виливанню цементу на пивницю, але скоро її покинув, бо не мав сили до тої праці. З допомогою судді Арсенича дістав працю в інтролігаторні Стовел-Едвокейт у Вінніпезі. Я з дитиною залишилася у Зоні, поки він піднайде якесь для нас мешкання. Тимчасом Дарця почала у Давфині ходити до школи з приділом до третьої класи. Сніговими тунелями, по кучогурах снігу вона стала пробиватися до школи в Канаді. З того часу я запам'ятала, як Дарця що ще не знала міста, ішла до школи разом зі сусідською дівчиною, яка мала її також зі школи взяти зі собою додому. Дівчатисько зі шкільного подвір'я пішла в противну сторону на кінець містечка, та залишила Дарцю серед дороги. Дарця мала проблему як вернутися додому, бо не вміла ще говорити по-англійськи. Я і Зоня хвилювалися, як не було її на

Ми приїхали до Канади

час. За посередництвом судді Арсенича я вишивала білий великий обрус для професора Симсона, від КУК дарунок. Мені за нього заплатили \$100.00, що було великою полекшою на початках нашого загосподарювання.

В Давфині на вулиці, якесь дівчатко сказало в переході біля мене "гай". Мені не вірилося, що то до мене й я оглянулася, чи не йде хто побіч. Я не могла повірити, що то привіт і очевидно нічого не відповіла.

В Давфині я заробила перші гроші в жидівському склепі з одежою, де я на електричній машині (перший раз у житті таку бачила), але стебнула ватянки один святковий день. За перші зароблені гроші я купила Дарці велику галузку білого винограду, яким вона дуже втішилася, бо ми нераз лакомо споглядали на овочі через виставову шибу. Обидвоє Ситники мене ганьбили за непрактичність, бо на їхню думку я повинна була щось іншого купувати дитині, а не овочі. Потім Михась нераз давав Дарці по одній мандаринці, коли сам їх їв.

На сам Йордан у тріскучий мороз ми переїздили жити у Вінніпег. Початки були дуже тяжкі — головно через великі морози, бо наша одежа була "вітром підшита", а ноги замерзали в обуві. Тета Бурчицька дала мені свій плащ імітація футерка, бо вже його не носила.

Ми замешкали у Поворозників у фронтівій кімнаті, а я варила у спільній кухні. Як Марія Поворозник приходила з роботи, то ми вступалися з кухні, щоб її не заваджати. Харчувалися ми дуже скромно. Муж тоді заробляв \$100.00 на місяць, то не було можливости розганятися. З того я ще заощаджувала місячно \$10.00, як то кажуть на "чорну годину". Пізніше ті гроші придалися, як ми почали старати свої меблі. Кухонну плиту на дрова-вугілля з котелком на теплу воду дешево продала мені Люїза-німка, що ми разом працювали у фабриці.

В короткому часі Марія Поворозник прийняла до ще одної вільної маленької кімнати Славцю Шпильку — дочку священика, яку ми взяли зі шпиталю, та дещо їй допомагали. Дарцю в школі перевели до четвертої класи, бо її учителька твердила, що їй нічого робити з третяками. Муж інтервінював, але без успіху. На нічній зміні муж порізав палець і якийсь час був дома. Він ще тоді не міг користати з ніякої грошевої допомоги.

З весною ми перейшли на інше мешкання, більше, де була одна кімната і кухня, тільки кухня була прибудівкою і зимою не можливо було її опалити. Вдова Холоднюк була владителькою і мішалася до всего зі своїми поученнями. Вона вчила мужа, як уживати воду з кранів, як у кльозеті і інше. Це була одна з причин, що ми щадили навіть наші центи на їзду трамваями та ходили пішки до праці, щоб могли мати хочби завдаток на власну хату. З винаймленими мешканцями всі наші знайомі мали різні проблеми, головню тому, бо ті українці, що давніше прибули до Канади переважно рекрутувалися зі сільського бідного елементу, що не багато мали спільного з культурним життям міста, а доробившись трохи в Канаді трактували нас за таких невігласів, якими були самі.

По закінченні вишивання я стала працювати в кравця а потім у спортовій фабриці 2 тижні, яку я лишила, бо конечно там хотіли скоротити моє ім'я на "Іва" замість "Іванна", і так вести в картотеках. До фабрики, де шили жіночі плащі і костюми — ліпшої роботи, стягла мене С. Шпилька, потім Сорочинська, де я вибула з перервами до емеритури заробляючи "на пісворк" — (плачені від вшитой штуки) — двадцять років.

У фабриці шиття

У фабриці Стерлінг мене приділили до шиття підшивок. Нас було 12 в осібній малій кімнаті, де було лиш 12 машин, тому не було гуку, стукоту чи задушного повітря. Ми входили через бюро. Всі ми працювали на "пісворк". Новоприбулих нас було три: Тамара Кубрак, Славка Шпилька, Іванка Зельська. Була також одна німка й одна францужанка, всі тут уже роджені, які гарно до нас ставилися, як одна родина. Всі дівчата мали закінчений гайскул, але рівень знання у них був низький. Не вміли відчитати 1 і 6 зер (1,000,000), говорили лиш по-англійськи, а ми три між собою по-українськи. Найбільше я дружила з Люїз і ми часто в часі обідової перерви ходили за орудками й я практично вивчала звичаї і англійську мову.

В часі першого слеку (перерва в продукції), я ще не мала права на державну допомогу, "на безробіття". Це

обрахували в бюро, та мене й японку післали на працю до іншої фабрики того самого властителя і я там шила підшивки до футер. Бюро само викликало таксівку, дали шоферові точні інструкції куди нас завезти, та віддати в бюро. Це облегшило наші клопотання. До нас ставилися з повагою, а на новому місці нас навчили, як має виглядати підшивка до футра. Моє сільскінове футро витерлося долиною до снігівців і я дала його там до направи. Його мені направили даром кажучи, що то для мене різдвяний дарунок від них. Як почався новий сезон у Стерлінга, то ми обидві перейшли на свої давніші місця.

Зі смертю головного менеджера, фабрика "Стерлінг" поступенно міняла характер виробництва з дорогих і виключних замовлень до щораз дешевших-пересічних, що позначилося дешевшим матеріалом і роботою. В якомусь сезоні навіть взяли замовлення для шиття військових мундурів. Я також тоді працювала шиючи додатки на машині, що рівночасно обтинала. Тоді нам платили на години. Формани пильнували, щоб ми не галяли часу й я переконалася, що праця на пісворк куди відповідніша для мене, як праця на години, що над карком стоять і підганяють.

Десь у тому часі я вже включилася до громадської праці, та була в дирекції Фонду Допомоги, що пізніше називався Суспільна Служба. Це від мене вимагало полагодження різних справ у Централі КУК, або доручень Централі і тому я часто бувала в бюрох Централі, та все скоро й позитивно полагоджувала з екзекутивним директором Володимиром Коханом або зі секретарем Осипом Навроцьким.

Документ горожанства

Після п'яти років побуту в Канаді, ми могли старатися про горожанство, що і використали, бо тільки горожани Канади можуть переїхати границю до Америки. А нам так кортіло відвідати маму і родину, що поселилася в Америці.

Та з придбанням горожанства не йшло гладко через мене, що вперлася, щоб мені признали моє заміжнє прізвище Зельська, а не Зельський як у мужа. В уряді горожанства мене переконували, що так усіх трактують

у Канаді. Я не поступалася, висуваючи мої аргументи, що приїхала до Канади і на документі є Зельська, українки не потребують додавати пані, бо на жіночий рід вказує прізвище, та що дівчатка в родині прізвищем ідуть по матері, а хлопці по батькові. Мої аргументи не переконували урядовців і їх сходилось щораз більше, щоб мені доводити, що в Канаді прийнятий інший звичай. Тоді я очайдушно заявила, то зверніть мені мою аплікацію, я не хочу горожанства.

Щойно така заява змусила закостенілих бюрократів одобрити мої вимоги, та виставити мені документ горожанства Зельська так, як я домагалась. У Вінніпегу таких впертюхів було лиш два це Зельська і Рудницька, що оборонили шляхетське закінчення своїх прізвищ на -ська і -цька.

Склеп

Моя праця у фабриці була денною шихтою від 8-5 по полудні з 1 годиною перерви на обід. Муж працював на нічній шихті, щоб у день бути в хаті з дитиною. Він нічної зміни не любив, тому старався вимотатися з цього, та всіма можливими способами намагався змінити положення. В той час ми вже мали свою хату з рентівниками, що допомогли нам її сплатити. Хату ми продали та набули склеп з харчами недалеко української католицької церкви св. Покрови на вул. Ред. Зразу в склепі працював муж і бучер (м'ясар), але скоро оказалось, що замість м'ясара я прийду до склепу до каси, а муж на місце продажі м'яса, бо вже трохи підучився того ремесла.

Довгі години праці в склепі, ведення хати, щоденне прятання склепу по замкненні мало залишало мені часу на суспільну роботу, але я продовжувала мою працю виконувану раніше над кутком "Українська вишивка" у журналі "Жіночий Світ", поміщуючи регулярно взори до вишивання з поученнями для ширшого громадянства.

Переходячи на працю до власного склепу, муж мусів покинути головство Пласт-Прияту, яке він зорганізував і очолював три роки. Після вибору нового голови, мене (одинокую жінку) включено до управи. Імпрези і підприємства ми влаштовували часто, бо треба було сплачувати пластовий дім на вул. Фльора,

що закупив Пласт (за головства мужа в Пласт-Прияті). Будучи в управі Пласт-Приятю, мені треба було бути скоріше перед початком, а також довше по закінченні імпрез, що звичайно було далеко по півночі. Міський транспорт у мою сторону був у той час лиш до півночі. Я звичайно брала таксівку та розвозила тих, що мешкали в мойому напрямі, та на кінець розплачувалася з таксіварем, бо тоді ще ніхто з управи Пласт-Приятю не мав свого авта, щоб нам послужити. Всі тоді тиснули центи сплачуючи свої хати.

В неділю наш склеп був відкритий від 10 - 1 години в полудне. Після обіду муж звичайно йшов на якісь святкування в громаді а я засідала до рисування wzorів, що майже в кожному числі Жіночого Світу були поміщувані. Взір мав бути не забитий і лиш у двох кольорах — червоно-чорний, щоб коштував не багато. Цього пильнувала також тодішня редакторка Стефанія Бубнюк, яка часто виливала свою надмірну турботу на мою голову. Всеж моє замилування та свідомість служби народові в поміщванні wzorів, вибору й правильности їх примінення дозволили мені 20 років співпрацювати в Ж. Св. та ще додатково 5 років з Нашою Дорогою. Більшість з тих wzorів використано потім для видання книжки: "Українська вишивка" в 1978 році накладом 1 тисячу примірників і друге доповнене видання в 1981 році, що видала Дарця, накладом 2 тисячі примірників, що поволі розходиться. Перше видання до кількох місяців розійшлося, тому була потреба на друге видання.

Крім незлічимох клопотів із веденням крамниці мені добре запам'ятався епізод, як до склепу прийшла пані Жукотинська (полька) та кричала "понаїздили до Канади, бо там рабували, жидам пальці з перстнями відтинали, а тут доми, склепи покупували" й інші несусвітні речі, де треба було мовчати "для святого спокою", бо вона покупець, а мені так тяжко втримати "язик за зубами", щоб спростувати викривлене поняття.

Закуплений товар декому треба було допомогти нести, або доставити додому. Звичайно ми це сповняли самі, або допомагав нам хлопець Льоренс Вінтер. Одного разу Льоренс був перешкоджений, тому товар відвозив ровером муж. Вертаючи, муж упав з ровера і додому прийшов з обірваною штанкою. Це остаточно

рішило, що треба купити авто. Воно було конечне не лиш для доставки товарів із крамниці, але також для відпруження мужові після його першого атаку серця. Все пов'язане з купном авта, та курсом їзди автом, це було виключне завдання мужа. Врешті, все минувшина, та муж також хотів пописатися, як він їде автом.

По замкненні крамниці ми пішли разом до гаражу, де стояло новіське авто. Зафуркотів мотор і авто рушило з місця. Цілий бік новіського авта загнуввся до одвірка дверей. Так почалися клопоти й нові видатки, а рівночасно відпруження для нас обоїх.

Після перших неправильностей биття серця у мужа, вони повторялися. Д-р Володимир Чубатий, наш домашній лікар, навчив його як можна неправильність поправити чи перервати, натискаючи бючку на шиї, або легенями стиснути серце. Та це був знак для нас, що "забаву в склеп" треба закінчувати й по 5 1/2 року праці в склепі ми рішили його продати. Наш склеп купили Лемехи. Досі він в'язав мітли. Вона була бистріша.

Знова у власній хаті

Тимчасово ми замешкали в осібному дімку о. Петра Даревича на вул. Фльора, а потім ми стали сватами, аж по закінченні Дарцею університету. Ми влаштували Дарці крім інших церемоній також виставку її мистецьких здобутків. До спілки ми запросили її товаришку Христю Навроцьку з її малюнками. Виставка була в залі УНО і пройшла з великим успіхом для обидвох панночок. Дарця стала працювати учителькою в державній школі. Доїздила нашим автом.

Найбільш активною була вона в Пласті, не лиш як виховниця, командантка табору, але також як провідниця пластунок, що приїхали на посвячення пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вінніпегу з цілої Канади і частинно з Америки. Вона тоді була провідницею руханкових вправ з дівчатами Пласту, що в міській арені виконували разом з хлопцями вправи. Поява такої великої скількості молоді на тих святкуваннях зворушила всіх присутніх, що вітали їх вмарш оплесками а присутність українців там була 40

тисяч. В описах українських і англомовних часописах тих святкувань були поміщені численні знятки з вправляючими пластунами та супровідними похвалами для пластунів.

На посвячення пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вінніпегу я була в поході разом з Рідною Школою УНО, де я починала моє навчання з їх школою. Похід організацій і шкіл був довгий, що ішов серединою ізні. На той час був спинений коловий рух на вулиці Портедж, а коло крамниці Бей скручував похід під Парлямент. За той час назбиралося багато авт, що причікували. Хтось хотів перервати наш похід, щоб переїхали чекаючи авта. Вмішався мундуровий поліцай, що пильнував порядку, та голосно, щоб усі чули заявив по англійськи: "То вся родина Шевченка, залишіть їх у спокою, нехай продовжують похід". Ціле місто Вінніпег святкувало тоді посвячення пам'ятника Тарасові Шевченкові, що його проектував скульптор Дараган.

В міжчасі ми купили хату-дуплекс на вулиці Боровс ч 243/245, що мала дуже добре положення, бо була недалеко пошта, трамваєва зупинка, монастир і старечий дім сестер Служебниць, наш домашній лікар д-р Володимир Чубатий, домівка УНО, кредитівка Карпатія і інші українські осередки. Ми замешкували 5 кімнат на поверсі, а рентували 4 кімнати на долині. З того мешкання Дарця їздила вчителювати і також вийшла заміж. У тому мешканні хворів мій муж і помер у шпиталі на рака печінки 29 січня 1974 року. Я там жила до 1981 року і 15 червня т.р. переселилася до Миссиссага коло Торонта, на вул. Блюр схід, ч. 1625, Апр. 918.

Рідна школа українознавства в Вінніпегу

В 1962 році в місяці серпні, на літній оселі філії УНО у Вінніпегу "Русалка", над озером Вінніпег, у часі фестину що там відбувався, тодішний культ-освітній референт філії УНО у Вінніпегу пан Ріпак запропонував мені вчити в їхній Рідній Школі. Я пропозицію прийняла,

*Рідна Школа УНО у Вінніперу.
Група дітей. 1972 рік.*

бо могла погодити працю в фабриці "Стерлінг" з пропозицією.

Я вже раніше переконалася, бо їдучи трамваєм по праці в фабриці бачила декого з учителів, що вчили в тій школі. З тугою за шкільною дітворою і може навіть зі заздрістю споглядала я в їх сторону, та скрито завидувала їм, що можуть у Канаді вчити дітей, та перебувати в їх товаристві й рівночасно виконувати корисну роботу для української громади.

Управителька школи в той час була пані Когут і їй не сподобалося, що культ-освітний референт філії ангажував до учительської праці і вона дала мені це відчуття, та я була тут ні при чому. Коротко ми спільно працювали й вона зрезигнувала з причини хвороби. Управителькою стала Іванна Севериненко — членка ОУК і вона, Анна Паньків, Іванна Зельська, стали тягнути учительського воза в Рідній Школі УНО у Вінніперу, що в слідуючих роках розвинулася до 12 клас

навчання, та в той час була найсильнішою Рідною Школою в місті.

Навчання в Рідній Школі відбувалося в будинку УНО в понеділок, вівторок, середа, четвер і субота. Молодші класи поперемінно вчилися два рази в тиждні, а старші в суботу. Я повинна згадати, що в школі якийсь час вчили релігію, та лиш 2 - 3 роки, бо опісля управа УНО зліквідувала той предмет, бо забагато їх коштувало. Дивно! Тоді учителям платили лиш \$40.00 на місяць за класу, тобто за 16 годин навчання. Будучи головою Шкільної Ради я домагалася разом з д-ром Я. Кальбою підвишки заплати учителям за їх працю.

Члени управи УНО багато кричали (на кожних своїх сходах), що доплачують до школи, рахуючи лиш свої видатки, а ніколи не враховували грошей, що збирали "на Куті" чи "Свяченім" та інших імпрезах, де діти зі школи виводили програму — тому було більше людей.

А правда, був ще дитячий садок, але то була самостійна одиниця. Його провадила Ялінка Білецька-Козоріс, але Євгенія Май (членка ОУК) все старанно змивала пилюку з підлоги, щоб дітям було чисто. До садочка тоді учащав її синочок Славко. Не пригадую, коли організували садочок і як і коли він закінчив існування.

По відході п. Когут зі школи, мені впала крім суботи ще праця з класою третьою, що вчилася в тиждні. І. Севериненко ніколи перед тим не була управителькою, тому надрабляла міною "всезнайка", одначе мені то зовсім не перешкаджало і ми дружньо співпрацювали. Котрогось року школа приготовляла сценічну виставу "Цар Ох!". Її розучував з учнями нашої школи пан Полікша, а І. Севериненко допомагала. На одній з проб вона не могла дати ради з дисципліною, тому викликала мене з моєї класи, щоб її допомогти. Я скоро зорієнтувалася, лиш глянула за провідником неспокою, кивнула на нього пальцем, щоб прийшов, поговорила з ним і він припинив бешкетування. Це мабуть був початок опінії про мене, що я не маю проблем з підростками, тому мені постійно впадали найстарші класи школи т. зв. випускні класи, з якими я була на приятельській стопі, майже постійно. Крім того я в тиждні вчила 3 класу, де удосконалювала мої

досягнення з клясою та заставляла їх самостійно думати. Я повинна ще згадати, що Анна Паньків традиційно вчила лиш першу і другу кляси в тижні, а нічого в суботу.

СПОМИНИ ЗІ ШКОЛИ УНО

Фрагменти

Сина Богдана, Ялинка вчила сама вдома, бо був у її опінії умово відсталим. Це була також опінія англійської школи. Ялинка впросила мене, щоб взяти його до моєї кляси. Він був старший і більший ростом, але дружньо працював з нами. Навіть деколи оригінально вибивався даючи приміри з космонавтики чи летунства. Я піддержувала його ініціативу й це його заохочувало, робив поступи. Ялинка, що вкладала чимало праці над ним, і він сам з навчання в школі був дуже задоволений і я також.

А був у тій клясі хлопчик, що ледве просувався з навчанням. Яюсь я була присутна на пробі шкільної оркестри, та завважила, що мій учень — той клясова “мізерія” — вибивається в оркестрі, та граючи на бубні в ритмі, держить цілу оркестру. Від того часу я була йому більш вибачлива в навчанні, шануючи його здібності до музики.

Я кликала всіх школярів по імені, і то українськими іменами, а тому що деколи було їх кількоро того самого імені, то ми усталювали, як я повинна кликати й так кликали співтовариші. Приміром: Івась, Іван, Іванко; або Марійка, Марічка, Мариня і т.п. А от знайшовся Леон. Як його будемо кликати? Кляса вирішила що Левко. Другого дня прийшов до школи хлопця батько з авантурою, що його син є Леон, а не Левко. Я погодилася і хлопець вернувся до Леон. Після кількох літ зустрічає мене на вулиці рослий хлопець Леон, та робить мені вимівку, чому я тоді, як був він учнем, поступилася його батькові і його стали кликати Леон і він лишився Леон, а він дуже хотів бути Левко. Шкода, що мені тоді того не сказав.

Спів у школі вчили спеціалісти Григорій Пона, п. Сосновий, д-р Балько, Оля Бабух і інші. Приготовляючи наших дітей до виведення збірного хору для всіх дітей

Рідних Шкіл міста Вінніпег, де спільно відзначували свято в честь Тараса Шевченка, ми запрошували професійного диригента й то був щороку хтось інший, щоб дати дітям і їм нагоду публічно виказати свої музичні здібності перед чужою публікою. Такими диригентами були: Ярослав Щур, Оля Бабух, Василь Соломон та інші. Згадую про це тому, що за мого дворічного головства Шкільної Ради ми це практикували. Одного року, як мав відбутися такий концерт у Плей-гавз театрі, то директор театру в останній хвилині не дозволив виступити на сцені цілому збірному хорові, лиш 300 дітей, мотивуючи, що сцена в тому будинку більше не втримає. Він не сподівався такої великої кількості дітей, тому не попередив. Ми тоді розділили дітей на хор молодших і старших. Слідуючі концерти ми відбували в новозбудованій великій залі Сентеніал.

Щоб можна було вивести на сцені учнів нашої школи на наших шкільних імпрезах, як Свято Матері, Свято Тараса Шевченка чи інших, а також, щоб спонукати до заправи ведення таких святкувань у майбутньому, я послуговувалась моїми старшими учнями, яким доручала певні ділянки праці, заправляючи їх до відповідальності. Добре тямлю, як Марко Геврик безжалісно трисував групу невільників для виведення їх у Гамалії Т. Шевченка, Тарас Бабух крейдою на підлозі сцени значив місця, де кому стояти в час виступу, а Омелян Кардашинець записував виступ на тасьмі рекордера (тоді це була новість), хтось відповідав за світло, хтось пильнував куртини, інший виходу на сцену. Всі були заняті й докладали старань, щоб добре вив'язатися зі своїх зобов'язань. Я пильнувала всіх, а потім обговорювали, та вчилися на наших помилках.

Іншим разом Тереса Елі, що мала всіх дівчат школи вчити гагілок, заявила, що гагілки треба виводити босоніж і так їх виводили й ніхто не дістав катару, чи не простудився, та не було жадних нарікань батьків ані учнів, бо це зарядила товаришка. Моя роль була нагляд і координація.

Для виведення забави для цілої школи поодинокі учні розібрали функції що їм найбільш відповідали. Почалася забава, а що наймлена електронічна оркестра

грала дуже голосно, то я підійшла до хлопця, що відповідав за музику (Богдана Беззуб'яка), щоб грали тихіше. Він мені відповів: так гарно грають. Як тобі гарно, то й мені гарно — була моя відповідь.

При обговоренні поеми Т. Шевченка “Катерина”, котрийсь учень висказався, що то проблема дівчини, якщо вона вродить дитину. Самі хлопці засипали його такими сміливими аргументами, що слухаючи їх, дух мені запирало й було не потрібне моє втручення. Мовчали також усі дівчата, поки не виговорились хлопці.

При обговоренні індустрії України виринула проблема, як дістаються робітники до праці в Києві, що мешкають у нових поселеннях на лівому березі Дніпра, як уся індустрія є в Києві на правому березі Дніпра. Як і чим вони дістаються до праці? Скільки мостів збудовано на Дніпрі в околиці Києва? На мапах зазначено лиш давніший пішохідний міст Платона а інших мостів не позначено, бо то військова тайна. Чому таїти, ніяк не могли зрозуміти, так, як і інші засекречення Советського Союзу.

Чи в часі великого голоду в Україні 1932-33 років українці стали такі ліниві, щоб піти до крамниці купити, що треба з їди, та вимирали з голоду? Вияснення було конечно потрібне, бо ті наші діти ніколи в своєму житті не були голодні, не хотіли пити, щоб загасити спрагу, тому не могли зрозуміти голодової трагедії України, де лиш з голоду вмерло сім мільйонів людей. Висловлювались щиро, тому я сприймала без зайвих кпин, але докладніше пояснення було конечно потрібним. Пізніше висвітлювання фільму про голодові роки в Україні 1932-33 у фільмі “Жнива розпачу” допомогло молоді зрозуміти трагедію українського народу. Фільм хоч трохи роз'яснив багатьом нашим співгромадянам ці мільйонові жертви українців, розголосив ім'я України — українці, та вкінці наукова праця Конквеста застала большевиків признатися до спричиненої трагедії, хоч всю вину зіпхнули на давно померлого Сталіна.

Мені впадали випускні кляси з найстаршими учнями, бо була опінія що мені підростки не роблять бешкетів і про це вже була згадка. По вакаціях, перший раз входжу до кляси. Нараз кляса тупотить ногами й руками б'є в пульти лавок. Зразу я думала, що то мені

привіт, але як це продовжувалося, я сіла при столі нічого не реагуючи. По якомусь часі стихало і стихло. Питаюся, чого ви втихли? Хтось каже, ми не хочемо вчитися! Ми не мусимо вчитися. А що ви хочете? Ми хочемо дискутувати. Дискутуйте! Перебивали собі взаємно і скоро втихли. Питаю, чому не дискутуєте? Мовчать. Тоді я спокійно вияснила, щоб дискутувати мусите знати про що хочете дискутувати. На слідуючий раз приготуйтеся всі до дискусії. Будемо дискутувати “спорт у нашому місті”. Всі погодилися. На сьогодні досить! Можете йти додому. Ми хочемо вчитися. Добре, будемо вчитися! Покладена “на лопатки” кляса, на початку нашого знайомства подивогідно вчилася.

Якось з весною, тільки я ввійшла до кляси, як хлопці поставили мені питання, що я маю проти довгого волосся у хлопців. Бачу, що кляса змовилася і вичікуючи свідрить мене очима. Пропоную наперед змовити молитву, а сама роздумую від чого почати мою відповідь. Я почала з біблійних зображень, середновічних перук у мужчин та ніби провірюю, питаю, чи я щось сказала проти довгого волосся? Кляса потвердила, що ні. Тоді я звернула їх увагу, що не довге а брудне, смердюче волосся у хлопців може викликати протести — всі погодились зі мною. В клясі ніколи не було довговолосих. Лише одна з матерей жалілася і просила інтервенції, бо її синок замикається в лазничці, де миє і сушить щодня своє волосся, тоді як решта родини тупотить під дверми, бо всім їм треба рано вживати того місця.

На навчання в суботу наші учні приходили заспані, ніяк не можна було їх розрухати. Я запропонувала, що від слідуючого разу будемо перших 15 хвилин обговорювати “Всесвітні новини” — вістки можуть бути з преси української, чи англійської, з журналів, радіо і інше. Що то за спасенна думка була так починати навчання. Виявляли не лише факти, але й критичні завваження, перестороги й подібне, що приходилось по 15 хвилихна уривати, тому ніхто не спізнався, всі хотіли поділитись новинами тижня, або про них дізнатись.

Нова випускна кляса мені заявила, що досі не робили задач то і мені робити не будуть. Я одначе кожної нової лекції пригадувала, хто мені віддав

зроблену задачу, а хто ще мені довжний — так за 2 місяці призвичаювалися до шкільної дисципліни. Одного разу до класу я принесла часопис, де в Югославії по землетрусі показані спустошення, та заклик студентів приїхати допомогти їм відбудувати Югославію. Оглядали образки — то цікаво й то не наука, Хтось прочитав заклик студентів. Почалася дискусія і вирішено, що поїдуть допомогти югославським студентам. Чи я поїду? Як ви їдете, то і я їду, але що буде з навчанням? Задавайте нам багато, щоб ми до Різдва зробили класу. Чи потрібно суровішої постанови й рішення цілої класу?

Перед або після навчання ми писали до консуля, до студентів, до комітету відбудови, або читали від них листи. А як приїхав до нашого Митрополита Преосвящений Букатка, то ми ходили в делегації по інформації про Югославію, представивши наш план. Преосвящений радив замешкати між людьми, а не в гуртожитку. Ми написали листа до їх комітету, але до кінця шкільного року ми не одержали відповіді, тому не поїхали. Користь була велика не лиш з навчання бо взаємно себе пильнували. З практичного життя навчилися писати до консуля і інших установ, слати делегацію, та що вона повинна говорити, а попри те легко і без протесту проходило навчання приписаного матеріалу.

Богдан закінчив навчання у своїй школі, а випускню класу хотів закінчити у нас. В його школі не вчили історії України. Що тут робити? Богдан обіцяє, що дожене втрачене. І справді наздігнав класу, вивчаючи дома частинами, які я провірювала, кожночасне зголошення. Богдан був інтелігентний хлопець і амбітний, тому скоро вибився та потім був запрошуваний до ведення фестивалів (Давфин, Вінніпер, Саскатун, Союзівка, Верховина) та постійно працював у радіовисильні в Келгарах.

Кожній випускній класі їх батьки й школа робили спільно святкове закінчення, що звичайно супроводилось роздачею дипломів, що також означало, що школа українознавства дала їм підставове знання з українознавства. Звичайно заплановане закінчення супроводилось апробатою випускників і ніколи не йшло в розріз із їхніми бажаннями. Одного

разу випускники рішили, що вони хочуть “гей-райд” (їзда на копиці сіна) в парку після півночі. Я і Володимир, що тоді був управителем школи відмовились від такої приємності й я вмовила в них наш проєкт вечері в ресторані, разом з батьками. Все відбулося зразково й ми розпращалися. Одначе, без нашого відома, їхній проєкт мав здійснитися. Без молодечої дурійки таке не обійшлося, що закінчилося скиненням Йоасі зі сіна. Вона впала між “пойзен айві” (отрута) — та гірко відпокутувала цілі вакації ліченням задної частини. Йоася сама мені це розказувала та зазначила, що без дозволу і досвіду дорослих, ніколи в житті не зробить нерозважного кроку.

Дипльоми закінчення школи ми виписували в українській і англійській мовах, що були на двох спаяних картках, щоб можна було їх відділити, якщо б було потрібно, приміром при вступі до університету, чи іншої вищої школи. Я також устійнювала, як правильно по англійськи написати ім'я і прізвище. При перевірці Тарас обстоював, що йому конечно мушу написати Тері, бо він не хоче Тарас. Я вживала доступних мені аргументів, щоб його переконати, покликаючись на пам'ятник Тараса Шевченка у Вінніперу, на амбіцію, якби Тарас був премієром Канади, які б це наслідки були у свідомості українців у Канаді й Україні та подібних. Він вкінці погодився на Тарас. По закінченні медицини він відкрив свою канцелярію, а на вивісці було Тарас і українську мову вживав у своїй практиці, бо нею все володів перфектно, хоч був у четвертому поколінні канадцем.

Було пізно ввечері, різкий дзвінок — і я вийшла до входових дверей щоб перевірити хто і що хоче. Побачила мого бувшого учня, що просив у мене допомоги, бо приготує для студентів університету “балак” про Україну. Досі він сидів у бібліотеці, та мало знайшов потрібного матеріалу. Ми устійнили, що повиннен говорити, що з того має, та що ще треба доповнити. Прозірки ми замовляли телефоном у різних громадян. З довір'ям він до мене звертався і довір'я я не захитала та в потребі допомогла, хоч тоді він уже не був учнем нашої школи, а студентом університету.

На громадській вуличній збірці, де я стояла з пушкою, зустрів мене бувший учень і представив мені

свою панночку. Ми привіталися, але панночка не розуміла що ми говоримо, тільки мило усміхалась. Було очевидним, що не розуміє — чужинка підтвердив Лесь. Тоді я його напала, щоб не крутив дівчині голови, а пошукав собі українку. Що робитимеш з чужинкою, як прийдуть діти? Потім дізналася, що він її залишив.

Щоб забезпечити тяглість навчання в Рідній Школі, я деколи шкільні кляси доручувала тим учням, що покінчили нашу школу, та що могли в майбутньому вчити в школі. Оля добровільно зголосилася вести підготовчу, англомовну клясу, щоб учні здобули певний запас слів, та щоб було можливим включити їх до нормального навчання. Для закріплення певної групи слів можна “бавитися”, щоб їх закріпити. Кляса бавилася кидаючи скрученою хусткою та вимовляючи рівночасно склад, а той що зловить хустку мусить той склад доповнити. Весело грала ціла кляса вигукуючи склади. Нараз у дверях став шкільний інспектор Іван Боднарчук і хустка полетіла на нього та склад слова навздогін. Він скоро зорієнтувався і включився до гри, на радість усіх дітей.

З котроюсь випускною клясою я (тодішня директорка школи), батьки й їх діти поїхали туристичним кораблем по ріці Ред. Прогулька була дуже цікава й зразу ми роздивлялися на полубі корабля, а в поворотній дорозі ми святкували закінчення школи вечером і програмою. Нами зацікавився капітан корабля — убраний у парадній уніформі, приніс шампанське що стрілило, оповідав пригоди й дотепи по українському та бавив ціле наше товариство оповідаючи про себе й своїх батьків фермерів, вкінці заявив, що він також українець, що всім заімпонувало та було рівночасно гарним прикладом для наших випускників, де можна вибитись на чільне становище та не покидати своєї національності. Він справді своєю появою між нами зробив більше для задержання української ідентичности, як кількалітний побут дітей у школі. Він був живим приміром!

Бувший Січовий Стрілець і військовий старшина пан Залуцький мав у нашій школі двох хлопців Данила і Петра. Коли хлопці були в третій клясі, батько привів третього сина Зенка і заявив: “Маєте, мого третього хлопця, але я їх не буду 4 рази в тиждень возити до

школи. Я мешкаю далеко на передмісті". (Тоді кл. 1 і 2 вчилися в понеділок і середу, а 3 і 4 кл. у вівторок і четвер). Зенко ходив до школи з братами, а я його підучувала на перервах писати й читати. Всі три хлопці були визначно музикальні й грали на різних інструментах створюючи домашню оркестру, а часом грали і для всіх учнів нашої школи. По закінченні навчання в нашій школі вчили молодших від себе в Рідних Школах міста. Зенко й Данило вчили в Трансконі, а Петро надійно довгі роки вчив у школі УНО у Вінніпеґу.

Клясу провадив один із наших випускників Ігор, що тоді в університеті брав архітектуру. Виявилось, що в часі навчання у тій клясі зникла колодка від шафи, де були всі шкільні документи й конечно треба було шафу замкнути. Колодки не можна було знайти, а одинокий учень, що виходив не признавався, де він ту колодку заподів. В часі ремонту школи колодка знайшлася у збірнику з водою, що нею змивають клозетову мушлю. Колодка була заржавіла. На слідуєчий рік ми хлопця не прийняли до школи, не за вибрик, але за те, що не признався. Це було прикро для нас усіх, але для престижу школи, та вдержання дисципліни, не можна потурати невідповідній поведінці, ані в школі, ані в дома.

Колись пращаючись із моєю випускною клясою між іншими вказівками я радила їм, щоб шукали собі партнерів життя між українцями й тоді можуть мене просити на весілля і я прийду. Цього я придержуюся, до моїх давніх друзів. Багато пройшло часу, багато змінилося, та наша приязнь триває. Співаючи в престіжевому хорі на сцені, завважила мене на залі Леся і по виступі прийшла привітатися. Це гарно, що не забула своєї давньої учительки, хоч я пересилилася з Вінніпеґу до Торонта. Тішуся її вибором подруга, та її успіхами в видаванні виховних книжечок для дітей.

Релігію в Рідній Школі УНО коротко вчили два духовники — католицький і православний — рівночасно в осібних кімнатах. Отець д-р Степан Сас а потім дякон Трач для українців католиків а для православних інші отці. Батьки одної дівчинки (комуністи) заборонили дитині вивчати релігію. В дні коли вчили релігію,

дівчина приходила нормально до школи і в час навчання релігії сиділа в коридорі та слухала навчання обох релігій, бо двері в обох класах були навстіж відкриті для виміни повітр'я. Вона повинувалася забороні батьків і рівночасно користалася з лекцій релігії.

З Рідною Школою УНО у Вінніпегу мене в'яже 12 років. Зразу 5 років я була там учителькою, 2 роки заступала директора школи та 5 років була управителькою тої школи. Зі мною вчили: Анна Паньків, Іванна Севериненко, Надія Піп, Віра Бучинська, Ялинка Козоріс, Маруся Костишин, Мирон Орищук, Христя Гнатів, С. Задорожна, Оля Вишньовська, Ігор Процак, Петро Залуцький і інші. Всім висловлюю мою подяку за співпрацю.

Евдокія Черевик університеті робила магістерку й я її переписувала на машині потрібні матеріяли, що все їх вона доносила, та нераз пригадувала, що ми повинні разом піти до ресторану на вечер'ю. Як назріла моя постанова перенестися ближче дітей, то вже була конечність зреалізувати обіцянку. Ми поїхали в противну сторону наших мешкань до великого ресторану. Тільки ми всілися та почали їсти зупу, як прийшов до нас бувший учень привітатися. В тому ресторані він мив начиння, щоб додатково заробити на оплату студій в університеті.

Василь Грабець ніколи не вчителював у нашій школі, але його повне шляхотних поривів серце стежило за українським життям у Канаді. Він завчасу доглянув занепад української мови та її засвоєння учням. З невеликої своєї старечої пенсії, а радше зі скромних заощаджень, він виділив невелику суму грошей, що радше була символічною, на степендію з українознавства для випускної класи. Цей непопулярний жест тоді, став гідним наслідування громадянством у ширшому масштабі й досі є одною з кращих прекмет болільників, які дорожать рідною українською мовою в Канаді.

Моє видання

В 1979 р. вийшла моя книжка "Українська вишивка" — альбомного формату, що скоро розійшлася і треба було перевидати. В 1981 р. появилася друге доповнене

видання. Моя доня Дарія Даревич занялася друком і адміністрацією обидвох видань.

Слово до видання написала Анна Марія Баран — референтка народнього мистецтва СФУЖО. Книжка “Українська вишивка” вміщає около 200 зорів різних районів України, що поділені на: зори з Волині, з Буковини, сорочки для жінок і дівчат, сорочки для чоловіків і хлопців, примінення вишивки для модерного одягу, дитяча одежа, примінення вишивки для модерної хати, примінення вишивки в церкві. Майже всі поміщенні зори є чорно-червоні.

Після появи книжки, розіслано або даровано більше ніж 50 примірників: університетам, бібліотекам, особам. Наспівали гратуляції, привіти усні і телефонами слова признання, що виразно вказувало, що була потреба цього видання, яка заповнила прогалину суспільного життя. Між письмовими привітами був присланий з Міннеаполіс вірш Катрі Гуцал з присвятою авторці видання Іванні Зельській.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

*Писанку напишу —
На щастя, на вроду.
Намалюю серцем —
Красу мого роду...*

*Поставлю на столи —
Дрібно вишивані,
Лучитися буду —
З предками... з віками.*

*Далеко, — за морем
Від рідної хати,
Я буду достойно —
Великдень стрічати...*

*І світлі традиції
Моего народу —
Передам унукам,
На дальшу дорогу!*

П.С. ... Покищо прийміть від мене цей скромний, проте щирий Великодній вірш — привіт.

Спілкування з Монахинями

У Львові

Мої взаємини з монахинями почалися давно — з дитинства, може навіть тоді, як моя мама завела мене і записала до першої класи приватної української школи сестер Василіянок у Львові на вулиці Потоцького 95. Там я почала моє навчання, там і кінчила матурою в учительській семінарії 1929 року, маючи тоді 18 років життя.

На православній Волині, де я учителювала 8 років, не було жіночих монаших чинів, тому за той час мого там перебування я не мала контакту з монахинями. Моє спілкування продовжувалося з монастирем сестер Василіянок у Львові, де під їх опікою, ще вчилися мої дві сестри Іруся і Стася. Іруся досі згадує, як я їй купила велику краківську ковбасу, яку вона дуже любила, а вона, що тоді вчилася до матури, з'їла її за добу, відказавшись від інститутської їди.

В 1971 році я відвідувала Львів — за большевицької окупації. З львівськими сестрами Василіянками я листувалася через сестру Андрею Дуль і знала, що вони потребують і чого я не могла їм післати в бандеролях, а на викуплення більшої посилки у них не було грошей, бо не могли свій стиль монашого життя, аж так змінити. Разом з мужем, першого дня нашого побуту у Львові, ми відвідали мешкання, що тоді було їхнім монастирем на вулиці Чернишевського, та принесли їм дрібні речі для них привезені: нитки до вишивання, ручки до писання, запальнички та інше. Другого дня дві монахині, сестра Анастасія і сестра Дионізія, відвідали мене в готелі Жоржа та забрали цирату на стіл, великий обрус і кілька метрів полотна до вишивання від моєї сестри Ірусі для сестри Севастіяни, та ще якісь речі, а Іза (сестра Ізидора Литвин) поїхала зі мною до іншого дому сестер, що там жили по монашому.

Сестри тішилися мною, гостили, розпитували й оповідали. Супроводили мене молитвами та бажаннями. Мій побут у них був ясним днем у їх сірому існуванні большевицької дійсності. Думаю, що обітуючи монаше убожество, жадна з них не могла

навіть подумати, що ходитиме в таких лахах та ще латаних. А була це їх краща одежа, що її вбирали на мій приїзд.

Сестри розказували про сестру Зиновію Мельник, яку я добре пам'ятала, що дізнала чудесного оздоровлення за посередництвом молитов до митрополита Андрея графа Шептицького. Її особисто я не бачила, бо вона була поза містом, але опісля ми листувалися. Вона описала мені в листі про своє оздоровлення. Це було так: При всіданні до поїзду кондукторша дверми вагону приперла її руку, поламавши кістки одного пальця. Швидка допомога взяла її до шпиталю, де джурний лікар оглянувши (мабуть рендгена) приписав їй ампутацію частини руки, щоб запобігти гангрени. Вона не переставала молитися та просити заступництва митрополита Андрея Шептицького — тоді вже слуги Божого й благала лікаря не ампутувати її руки, хоч її дальше погрожували гангреною. Після півночі на службову зміну прийшла лікарка, яка піддержувала рішення свого попередника, та сестра Зиновія і її просила не ампутувати й та рано відпустила сестру зі шпиталю віддавши їй рендгена та інші опечатані документи хвороби. Зиновія дальше потапала в молитві до митрополита Андрея, якого знала особисто — благала помочі й рятунку та сильно вірила, що слуга Божий її допоможе. Все гоїлося на очах і до двох тижнів почав відростати ніхоть. Ушкоджена рука перестала боліти й вона могла нею виконувати всяку працю, як раніше.

Рендгена й усі офіційні документи вона прислала мені й я за порадою митрополита Максима Германюка переслала їх Постуляторві о. Гринчишинові (мабуть з її листом, бо його не знаходжу в себе), але маю інші від неї листи, де вона описує свої хвороби та ніколи не нарікає. Вкінці прийшов лист від тої, що нею опікувалася та вже кількакратно писала до мене листи за спаралізовану Зиновію, що сестра Зиновія Мельник ЧСВВ померла. Новий Постулятор о. Гарванко відвідував свою родину в Торонті, я тоді до нього подзвонила питаючи, чи він обізнаний з випадком сестри Зиновії та чудесним оздоровленням за посередництвом молитов до слуги Божого Андрея Шептицького. Він тих матеріялів навіть не бачив, але як новий Постулятор сказав мені, що той

факт повинні ствердити дві духовні особи, щоб він мав важність. Господи! Чи то можливе в час панування атеїстів на наших землях? Хто це мали бути ті духовні особи? Чи монахию також не можна вірити? Невже навіть урядові документи з печатками большевицькими є не вірогідними? Мені прикро за таке ставлення духовників до беатифікаційного процесу с. Б. митр. Андрея. Змилуйся над нами Господи! неville наша Церква і українці не потребують заступника в небі?

У Вінніпегу

Наш дім на вулиці Борровс у Вінніпегу був перший від головної вулиці Мейн. недалеко по противній стороні вулиці був старечий дім, що ним опікувалися сестри Служебниці. Після закінчення моєї праці в православної Консистерії, я забігала там часто, а радше щодня, на Службу Божу, що її правив резидент на візочку без обох ніг о. Романчук, а причащала сестра, що опікувалася каплицею. Звичайно треба було зголосити сестрі перед початком Сл. Б. про намір причащатися, щоб відложила частичку, бо о. Романчук хворий на цукрицю не міг лишніх споживати. Була якась причина, що я спізнилася і прийшла в час відправи. Сестра мене не запричащала кажучи, що я не зголосила раніше й вона не відложила частичку для мене. Як про це дізналася с. Єлисавета Касіян, то була вельми згіршена й спонукала ту сестру мене перепросити. Сестра Йосифа Делькевич Служебниця задумала залишити тривалу по собі пам'ятку та вишити до Риму до церкви св. Софії великий обрус на престіл. Я вибирала взір, а рішав митрополит Германюк, бо сестра хотіла вишити багато скромніший. Широкий взір, що мав іти кругом обруса при відправі якого стояло 18 владик вимагав від сестри самопосвяти, щоб виконати замірене. З посвятою і терпеливістю вона його вишивала навіть тоді, як ішла до шпиталю на операцію. Вона не показала того нескінченного обруса навіть Владиці Букаткові, що разом з митр. Германюком її відвідували в шпиталі. Обрус був викінчений у двох кусках, щоб можна його прати, чи прасувати. С. Йосифа деколи потребувала моєї поради, тоді телефонувала або я сама забігала до неї. Вона також живо розказувала мені про те, як переховувалася перед гонителями на Словаччині, як

діставалася з іншою сестрою до Риму в товаристві о. Саболя і інше. Тепер жалію, що тоді не списала на рекордері її розповіді.

Про старечий дім у Вінніпеґу я властиво зле висловилася, бо це радше “нірсінґ гом”, де частина стареньких постійно лежить, як у шпиталі й їх треба обслуговувати. Між тими, що ще ходили була одна старушка з погідною усмішкою на лиці, що кожний раз при зустрічі зо мною так мені казала: “щоб вас нічо не боліло”. Це зворушливе її звернення було для мене навіть ліком кілька років пізніше.

Після Служби Божої в каплиці дому я відвозила когось з приїтніх на візочку до його кімнати. На останку мого там побуту цей привілей належав сестрі Агафії, яка знала, що я її відвезу по тому довгому коритарі встеленому килимом, по якому так пиняво котився візок. Про мої відвідини того “нірсінґ гом-у” писала пані Лідія Лугова, що відвідувала своїх рідних у Вінніпеґу, у книжці “Стежками Минулого” стор. 120-121.

У Торонто

В останній день мого побуту у Вінніпезі я прощалася зі сестрами й старенькими в домі Пресвятої Родини. Тоді с. Миколая просила передати від неї привіт сестрам Службницям у Торонті, бо її недавно перенесли на працю до Вінніпеґу. В галерії КУМФ на відкритті котроїсь з виставок я побачила дві Службниці приступила до них передаючи вітання від с. Миколаї. Так і почалося не лиш моє знайомство, але й дружба зі сестрою Вікторією. Я допомагала їй у складення монашого Вісника, поучувала про особливості української мови в слові і письмі. Сестра відвідувала мене в потребі, або телефонувала, а також приводила до мене сестер, що були в переїзді і знали мене раніше з Вінніпеґу.

Один раз навіть була зі мною с. Вікторія, як у будинку була тривога — вогню. Тоді у неї був клопіт не лише зі мною, але також з автом, як з паркувальної площі зникло її авто, що взяв ґаражник, бо було запарковане на невластивому місці. В переїзді з Люрду у Франції була с. Іванна. Обидві сестри, Вікторія і Іванна, зайшли до мене. Цікава розповідь с. Іванни про Люрд спонукала мене до написання статті про Люрд.

Сестрам я пожалілася, що моя ікона Богоматері зі стіни впала та задержалася за бібліотекою повною книжок. Цю ікону малював маестро Юліян Волянук з Льорейн і це була моя цінність, не тому, що там багато золота, а тому, що опіку Богоматері я відчувала багатократно. Сестри подумали, пооглядали, с. Іванна лягла на підлогу і штовхала її долини, а с. Вікторія це саме робила зверху. Сестри заощадили мені багато труду і Богоматір з дитятком знова на стіні.

В Анкестер

Реколекційний Центр у Анкестер провадять сестри Служебниці. Цю чудова і розлогу посіпість купила, а радше підписала документ купна с. Єлисавета Касіян, що тоді була настоятелькою провінції. Вона дуже журилася, що загнала згромадження сестер у велике задовження. По літах усильних старань сестер Служебниць, з допомогою добрих людей і невсипущою опікою Матері Божої — довг сплачений. Тепер там назва: "Гора Марії". Сестри приймають там на кількадекільні побут гостей на Зізди, Конференції, Реколекції тощо, забезпечують мешканням, харчем, нічлігом за оплатою.

Я була там декілька разів на реколекціях, на пікніку і Відпусті.

Мені легко нав'язувати контакт з монахинями, навіть тоді, як я висловлювала критичну думку про беатифікацію с. Служебниці Йосафати Гордашевської — засновниці чину. Сестра Амброзія і тоді була поблажлива, і тоді, як гостили сестри мене і Тереню в своєму домі.

Сестри св. Анни в Римі.

В часі нашої поїздки (Дарця, Юрко, Данилко, Ромчик, тато і я) до південної Франції, Люрду, Риму — їдемо одним автом. Ми заїхали в Римі до гостинниці, що її провадили сестри св. Анни з Бразилії, при парафії Сергія і Вакха на Дель Монте 3. Дім обслуговували 2-3 молоденькі сестри. Вони варили, прали, прятали цілий будинок і ще крім своїх монаших повинностей бігали в університет доучуватися. Скільки їм могло залишатися часу на відпочинок? На спання? В такому темпі, то навіть на тому континенті, де поспіх передує, є подивугідним. Думаю, що то навіть спонукало тих

сестер з Риму. через мене, що верталась до Канади, просити кардинала о. Йосифа Сліпого, що саме кінчив свою об'їздову туру по Канаді, просити, щоб зарядив для них помічників, бо не можуть належно обслуговувати "Патріяршого Дому".

Я незмірно здивувалась, як одного разу в Римі сестра Зиновія Процик запропонувала нам, щоб залишити наших малих хлопців під її опікою, щоб ми могли свобідніше розглядати пам'ятки Риму. Хлопці були вдоволені, що могли залишитись у будинку й опісля хвалилися, що могли вганяти по довгих коритарях і були зі сестрою на плоскому даху будинку.

Зі сестрою Зиновією Меланією Процик я заприятлилася і ми переписувалися кілька років, поки її з Риму не відкликав матірний монастир на генеральну секретарку до Бразилії. З нагоди заснування того чину у Бразилії та існування його 50 років заряджено святкування. Я дістала запрошення, але їхати до Бразилії до Вера Гуарані в провінції Прудентополіс я не могла, написала листовні привітання та залучила міжнародний чек на американських \$20.00, та вислала поштою.

За посередництвом с. Процик мені вдалося підняти хлопця-степендиста для вдови пані Е. Тюн замешканой 352 Нортгшібе Бл. у Торонті, яким вона хотіла по смерті свого мужа опікуватися, в пам'ять свого мужа, за яким дуже тужила. Як довго вона опікувалася тим хлопцем мені зовсім не відомо, бо за намовою своячки свого мужа, вона скоро переселилася до Монреалу і мій контакт з нею обірвався.

У Бразилії

Ідучи з турою, що її провадив о. Михайло Буячок у 1979 році, та будучи тоді в Бразилії я ближче запізналася з не уніформованими сестрами Катехитками св. Ольги. В Прудентополісі вони провадять Академію і Інтернат для дівчат. Я залишила їм мою книжку: "Українська вишивка", бо дівчатка вишивають. Я стала листуватися посилаючи все для Інтернату кілька доларів, а від них приходили листи, святочні картки своєї роботи й знімки їхніх робіт. Наше листування продовжується з головною вихователькою Ольгою Корчагін, що дало мені навіть поштовх до написання статті, що друквана в "Свободі" 17/5 1986 і

повинна ще з'явитися в Жіночому Світі, що вже перенісся до Вінніпеґу. Оля Корчаґін і Надя Шультган настоятелька, товаришили мені в автобусі до Курітиби, де ми мали того вечора святкове прийняття в нашому готелі.

Того вечора в готелі відвідала мене також Наталя Лиса та її дочка Ірина, що приїхали спеціально зі Сант Павль, щоб мене привітати.

В Аргентині.

З тою самою групою туристів я була в Аргентині. Там мала я змогу познайомитись з двома сестрами Василянками. В церквах, каплицях і молитовницях повно вишивок. Придалось примінення вишивки на фелоні, яке я мала зі собою, та прібка матерії, на якому матеріялі вишивають у Манітобі. Така прібка конечно потрібна при замовленні матеріялу. І моя залишена їм книжка придалася. Як добре, що я 5 примірників захопила зі собою і їх в Південній Америці залишила.

У Миссиссаґа.

Після того, як я замешкала в Миссиссаґа, моя парафія Успення Пресвятої Богородиці, де парохом є о. Матвій Берко, спровадила з Філядельфії дві монахині Василянського чину. Це с. Богдана Падний і с. Імельда Бараник, обидві колишні настоятельки чину в Америці. Молода парафія в розбудові закупила для сестер дім поруч парафіяльного на монастир для них. І я і сестри нові в тій парафії, скоро знайшли спільну мову.

Ми радились при складенні нового молитовника, який зложили й хотіли видавати друком обидві сестри. Їхня діяльність поширюється не лиш для нашої парафії, але також на католицьку молодь Торонта.

По використанні мною українських часописів: Новий Шлях, Наша Мета, Українські вісті, Свобода, та забрання поміщеного матеріялу членок журналісток СФУЖО, я передаю сестрам. Вішаю у пластиковій торбі на входових дверях їх будинку. Сестри використовують їх по своєму, бо їм конечно треба держати руку на живчику життя, якщо успішно хочуть працювати з молоддю.

До Римського Архіву сестер Василянок передаю сестрою Богданою листи монахинь і кілька знімок їх чину у Львові, які існують при большевиках. З ними

листувалася моя мама і я, та листи збереглися частинно у моєї сестри Ірусі й у мене. На залучених знімках є померла мати Віра Слободян ЧСВВ — бувша настоятелька того чину на вулиці Потоцького у Львові. Мати Віра відбула 10 річне заслання і повернулася калікою зі Сибіру.

У Школі св. Софії

Наше життя і перебування на цій планеті є назагал упорядковане, де чергуються пори року, місяці, дні, і до такого порядку ми вже звикли. Всяке порушення вселенського порядку нас бентежить. Смерть в родині також будить занепокоєння — турбує. Смерть нашого Патріярха Йосифа Сліпого порушила серця багатьох українців і відхід його у “кращий світ” явився причиною численних панахид, академій, конференцій у пам'ять Покійного, щоби краще збагнути, хто він був для нас і як горів безперервною любов'ю до своєї Церкви і її вірних. У підсумках його діяльності ми певні, що матимемо ще одного кровного заступника перед престолом Всевишнього.

Зацікавлення особою Патріярха Йосифа діти школи св. Софії принесли з домів, де багато старших пам'ятали, як він в часі свого побуту в Канаді, посвячував угольний камінь під будову нашої церкви в Миссиссага. Вчителі використали зацікавлення дітей і його розвинули і так прийшло до рішення спільно молитися за спокій душі покійного Патріярха. Кожна кляса, залежно від її рівня щось вивчала про нього і щось з того закріплювала у своїх проектах на папері — рисунком, письмом, тощо. Про найкраще виконану працю рішала ціла кляса, і ту вирізнену працю, по Панахиді, дитина вручала Єпископові, як дарунок кляси, деколи з підписами цілої кляси, рисунками, текстами.

Слово Владики Ізидора до дітей було достосоване до їхнього рівня думання, і його однаково щиро прийняли 8-клясники й наймолодші з двох садочків. З блискучих дитячих оченят було добре видно, що вони точно зберігають пошану до родичів і вчителів, які посвячують їм свій час і вміння, та плекатимуть чемність, доброту і приязність до всіх.

***У Школі Св. Софії в Міссісага (пообідня група)
1981 рік.***

Урочистість відбулася 18-го лютого, 1985 року, в аудиторії школи. Панахиду відслужили Кир Ізидор Борецький — єпископ Торонта і Східньої Канади, о. мітр. Матвій Берко, парох української католицької парафії Успення Пресв. Богородиці в Миссиссага — падхненник зорганізування тої школи і сотрудник тієї парафії, уродженець Бразилії, українець о. Роналд Кекіс. Другий о. сотрудник парафії Юрій Куто, португалець, що прийняв наш обряд, співав разом з учнями, які пильно слідкували за видруккованим текстом Панахиди, що її кожна дитина що вміла читати мала на осібному папері. Милі дитячі голоси несли свобідно свої моління перед престіл Всевишнього. Можна було дивуватися, що дітвора з такою увагою й побожністю стояла, немов у справжній церкві. Та це заслуга вчителів, директорки Наді Луців, катехита школи о. Ю. Куто та загального настрою, що панує в тій школі.

Чомусь прийшло мені на думку зазначити, що наш католицький хрест є однораменний. У мене є лист з патріяршої канцелярії з власноручним підписом покійного Патріярха Йосифа, що наш український хрест є однораменний, патріярший має додаткове рамя, а зі скісним рамям, це хрест московської патріярхії. Не започатковую ніякої дискусії на тему українського хреста в нашій церкві, бо це давно канонічно вирішено.

Українська парафія Успення Пресв. Богородиці в Миссиссага є моральним опікуном школи св. Софії, і хоч та школа існує лише 4 роки, там тепер навчається 293 дітей від 1-ої до 9-ої кляси, а в двох садочках — 88 діточок. Для школи передбачена розвоєва будучність, бо з кожним шкільним роком листа учнів побільшується. В 1984 році в парафії було 67 христин, і лише 9 похоронів, і можна сподіватися, що винаймлений будинок при 3540 Гевенвуд Рд. треба буде поширювати. Директорка школи і повний склад учителів (переважно українсько-англомовні) радо зустрінуть новий учнівський дорібок.

Для вигоди працюючих батьків у будинку школи можна залишити дітей перед навчанням рано, о год. 8-ій, а також після шкільного навчання, до год. 5:30, під опікою двох старших пань.

Навчання на весело.

В українській цілоденній школі св. Софії в Миссиссага, що є під зверхністю “Католицького Скул Борд” і опікою, чи радше патронатом парафії Успення Пресвятої Богородиці в Миссиссага, де довголітнім парохом є о. Матвій Берко, а управителькою школи Надія Луців. Предмети навчання згідно з програмою такого типу шкіл є англійською мовою, українську мову вивчають осібно, а осібно є навчання релігії. У тій школі батьки дітей допомагають чинно в проєктах школи в усіх її починах.

Деякі батьки були зацікавлені в тому, щоб можна було їм залишати їхні діти під опікою, в будинку школи раніше, поки почнеться навчання і коли воно закінчиться, та вони зможуть після зарібкової праці забрати своїх дітей домів. Назустріч проєктові батьків пішла управителька школи, даючи до розпорядження групи стале приміщення в одній із клас школи. Заангажовано також опіку над дітьми. Я була тою опікункою над дітьми через три роки з тим, що лиш першого року я приходила два рази денно до школи, а іншими роками лиш у ранніх годинах, бо мені пропадав час цілого дня.

Склад підопічних мінявся, а вікова різниця у дітей була також велика, тому праця не була легка і треба було способу, щоб знайти дорогу порозуміння і зацікавлення з усіма дітьми. Після деякої підготовки, найуспішнішим середником єднання виявилось впровадження організованої гри, де підопічні могли не лиш виявити свої здібності, але також чогось навчитися. І ми почали бавитися...

Щоб ми могли зжитися, на початку наші гри були “безмовні”, а опісля степенувалося вживання слів у грі. Це було корисне для всіх, бо в грі можна довільно викрикувати різними голосами, гукати, шепеляти, причікувати і т.п., бо гра, то не наука, а забава. Найбільша користь була тим, хто мало або зовсім не знав української мови. Вони легко запам’ятували слова й звороти та звикали до вживання української мови. І диво! Новина! Можна гарно бавитися і уживати українську мову — міркувало не одно дитя. Досі вони

досить удадо наслідували страхітливі персонажі з телебачення, але інакше бавитися майже не вмiли.

Ми бавилися такі гри, що списані дальше, хоч то не конечно в такому порядку: Скаканка, Гаряча бараболя, Поміч дай, Хто діткнувся?, Вибирай, М'яч понад голови, й інші.

Степенування та збільшення слів у грі сприяло вивченню і закріпленню української мови, тому опісля забави з виголошуванням цілих рефренів (Кум кума...) гомоніли на коритарях школи.

З батьківського комітету школи св. Софії все були пані, що нашою групою опікувалися. Пані опікунки міналися кожного року. За час моєї там праці були: Мирослава Горіх і Геня Лахманюк, Оксана Кулик і пані Вернер. Їм належало дати список учасників за тиждень і вони пильнували вплат батьків за перебування їх дитини в групі. Вони також доставляли чек заплати мені. Збіркою грошей я ніколи не займалася, а якщо хтось вплатив у мене, то я передавала опікунці групи.

Раз котресь з дітей вплатило мені \$2.00 і я ті гроші положила на столі. Коли вже всі діти пішли до своїх клас на навчання, тих \$2.00 не було. Я нікому не розповідала, а радше обвинуватила себе, що дала дитині причину до спокуси. По 2-3 днях гроші знайшлися на тому самому місці і так само зложені, як тоді, коли зникли. При відхідному одна з дівчаток запитала мене, чи я знайшла гроші, бо то були мої. Не питана, призналася. Це очевидно заслуга її батьків, що спонукали її віддати присвоєні гроші.

Для перевірки присутности дітей я на осібній картці паперу рисувала такі рубрики: ім'я і прізвище дитини, та дні в тижні від понеділка до суботи, залишаючи кожній дитині мале віконце в якому треба поставити рисочку присутности. Дехто з дітей у своєму віконочку змальовував мініатурну картинку, нераз дуже цікавого змісту. Тих картонок було щораз більше. Потім ціла картка такого паперу виглядала мальовничо і творчо.

Для тих найменших дітей зі садочків, взяти в руки перший раз у школі чорнильне перо до записування а не олівець, яким школярі в Канаді до третьої класи пишуть, то велика заохота, немов признання до приналежности до школи, може підбадьорення до навчання, або аж суперництво.

Мені пригадався цікавий спогад з того часу. Всі ми з паперу мали зроблені літаки, що їх самі робили. Тими літаками ми ціляли до плюшового зайчика, що був високо на кріслі, що стояло на столі. Ціль була попасти зайчика в голову. Гра так захопила дітей, що вони навіть не завважили, що до кляси прийшла директорка школи з асистентом якогось начальства. Сама директорка думала, що діти вчать кидати літаками, але як дізналася, що то намагання стрілити до цілі — сама дивувалася завзяттю дітей.

Мала Ніна змалку тяжко хворіла, тому батьки над нею "тряслися", а як прийшла до школи, то розгублювалася у великому шкільному будинку, не вмiла ходити по сходах, та не вмiла потрапити в нашу групу, що тоді була на поверсі шкільного будинку. Одного разу котрась із учительок, заплакану Ніну привела до кляси садочка, бо виглядом вона там підходила. Ніна відразу запротестувала, кажучи: "То не моя учителька. Гренма моя учителька". З того часу в школі мене стали кликати "Гренма тічер". Малу Ніну самі учні навчили ходити по сходах цілого будинку.

Це гри, що ними ми бавилися перед або після навчання:

Гра — скаканка

Уставляємо на підлозі предмети різної височини у віддалі від себе 2 - 3 кроки кожний. Уставка гусаком для чергування. Діти перескакують уставлені предмети. хто зачепив ногою виходить з гри. Хто перескочив усі предмети стає на кінці гусака. Замість предметів можуть бути діти. (Не слід мішати дітей старших і молодших, бо малі не вмiють скакати.)

Гра — гаряча бараболя (гот потейтос)

Довільне число дітей сідає на підлозі, ноги широко розставлені, щоб стопи стикались. Грачі качають малим м'ячиком по підлозі. (Не вільно кидати.) До кого прикотився м'ячик той скоро його відкидає (гаряча бараболя) до будь якої дитини-грача. Гра абсорбує увагу всіх грачів. Грати, коли діти є змучені біганням. Пильнувати, щоб м'ячиком бавилися всі учасники.

Гра — поміч дай

Визначаємо площу для гри. Вибираємо одну дитину що ловить. Можна вибирати лічилкою, що є справедливіше. Якщо дитина, що ловить, доганяє ту, що втікає, інша може прийти на поміч, коли подасть утікаючі руку. Двох не ловить. Не вільно увесь час бігати двійками. Коли небезпека минула, пари розлучуються. Зловлена дитина починає гру. Дитину, що ловить “знакуємо”, щоб інші бачили, хто ловить.

Гра — хто диткнувся?

Половина граючих стоїть при кінці умовленої площі до забави. На протилежному кінці є друга половина грачів, що присіла на задках, показуючи плечі, голови прихилені до землі, очі замкнені, щоб не підглядали. Стоячі **тихо** підкрадаються разом і ніжно торкають прихилених, та вертаються на свої попередні місця. На команду сидячі повертаються і вгадують, хто кого торкнув. Відгадані міняються місцями. Всі беруть участь.

Гра — вибирай

Граючі стають тісним колом лицем до себе. Обидві руки позад себе. Хтось з грачів дістане зв'язану пластикову торбу, якою вдаряє свого сусіда як домовлено на ліво або на право. Сусід втікає кругом кола а торба його вдаряє увесь час. Втікаючий стає на своє місце, а той з торбою **скрито дасть комусь іншому**. (Гра добра, коли діти помучені біганням.)

Гра — м'ячем понад головою (великий м'яч)

Довільне число грачів. Уставка довільно гусаком, але є ліпше, як уставка є за зростом. Великий м'яч подаємо піднесеними вгору руками **до заду**. М'яч бере той кому подано і сам подає даліше. Останній несе м'яч до переду й даліше подає, бо гра продовжується...

При більшій кількості грачів цю гру можна використати для перегонів із уставкою в 2 такі самі гусаки. Виграє той ряд, що скоріше, правильно передає м'яч.

Гра — підскок вгору

Учасники стають колом. Руки свобідно. Одне стоїть по середині кола з довшим шнуром до скакання, що на

кінці обтяжений або лиш зав'язаний, та водить шнуром влизько дитячих ніг. Діти підскакують, щоб шнур не зачіпив їх ніг. Чию ногу зачіпить шнур той відходить на бік. Як шнур увихається, то гра дуже цікава. Давати шнур лиш жвавим, тоді гра цікавіша. Всі зацікавлені. Гру повторити 2 - 3 рази.

Гри з уживанням мови:

Гра — Гуска - Качка (2 слова)

Учасники сидять колом на землі. Одне є поза колом. Його назвемо "І". "І" ходить назовні кола, та легко дотикає одною рукою голову кожної дитини і говорить: *гуска*. Кому скаже *качка*, той зривається на ноги й оббігає сидячих. За той час "І" стає на його місце, а бігаючий "І" починає гру знову.

Гра — Хата Горить (3 слова)

По середині грища границя. На одній стороні грища один грач. Всі учасники по противній стороні грища. Самітник кличе голосно й виразно: **хата горить!** Всі відповідають: **ні!** Самітник кличе три рази. За третим **ні** всі діти біжать на противну сторону грища. Самітник ловить на тій стороні, де були діти. Можна зловити лиш одну дитину. Зловлені діти то помічники самітника. Всі, що зі самітником кличуть разом: *хата горить* і ловлять противників. Забава кінчиться, як всі зловлені. Самітник вибирає на своє місце кого хоче. Гра починається наново.

Гра — Муляр (4 слова)

Зазначено дві рівнобіжні лінії у віддалі около метра віддалені від себе по середині назначеного бігання. На одній стороні грища стоять всі граючі. Між лініями стоїть муляр. Він викрикує: **я муляр потребую цегли**. По тих словах граючі перебігають на противний кінець визначеного грища — визначеної мети. Може ловити лиш між лініями і лиш одну дитину. Коли муляр добре знає мову може кликати, *я муляр потребую вікна, двері, дах і т.п.* Сам назначує, що кличе. Гра продовжується. Остання дитина, що її не спіймано стає мулярем.

(Треба призвичаювати дітей, щоб бігли всі разом, бо деякі хитріші лишаються, щоб пописуватися, як то спритно вони бігають).

Гра дітям дуже подобається — всі бігають.

Гра — Кольори (5 слів і більше)

Найстарший з групи стоїть осторонь і він буде відгадувати кольори. Діти довільно вибирають собі кольори й їх запам'ятовують. Найстарший підходить до дітей і каже: **я потребую кольор** жовтий, зелений і т. п. Як вгадав кольор, то забирає ту дитину зі собою, а як не вгадав то йому кара: оббігти сидячих на підлозі дітей. Для відміни можуть забрані кольори оббігати також, але питається лиш найстарший.

При більшій кількості дітей може бути двоє, що ходять за кольорами. Хто їх взяв більше, той виграє.

Гра — Петро, де ти? (5 слів)

Стають колом — взяли за руки. Широке коло. По середині двоє, що мають закриті очі паперовими торбами без дна, або картоновими тубами. Один є Петро, а другий пан. Пан кличе: **Петре, де ти? Я тут**, відповідає другий. Пан ловить Петра орієнтуючись по голосі, тому Петро скоро втікає з того місця, де подав голос. Ловити можна лиш в колі. Коли Петро зловлений то гра скінчена. Петро і пан вибирають на своє місце кого хочуть. Гра продовжується.

(Діти, що в колі не нудьгують, бо приглядаються, як ті 2 з затемненими очима ловляться. Кожне хоче бути в середині.)

Лічилка —

Раз, два, три, бігаємо, як вітри — ловиш ти.

Гра — Жабки (більше слів)

На гриці зазначено 2 великі кола в протилежних кінцях. Там сидять присівши і спершись руками в землю жабки. В кутку на гриці є зазначене місце для бузька і він значить коло, коло себе і то буде в'язниця для зловлених жабок. Бузьок і жаби на своїх місцях. Гра починається хором жабок, що одні питають, інші відповідають.

Кум одні — другі кума
Де бузьок? одні — другі нема
А де? одні — другі умер
Коли? одні — другі в четвер

Всі жаби **А ми тому раді, раді, раді** і вибігають з кола на грище. Бігають. Бузьок ловить лиш одну жабку і веде її до в'язниці.

Гра починається наново розмовою жабок. Остання не зловлена жабка стає бузьком і гра продовжується.

Гра — Хованка

Гра дуже добра коли є трохи присмерк у приміщенні.

Ведучий або одно з дітей каже:

“Ой добре, добре,
Заховайся добре,
Щоб ні турки, ні татари,
Днесь тебе не відшукали... Вже!”

Всі заховалися. Одне з дітей “жмурилось” — не дивлячись де інші ховаються. Тепер воно віднаходить захованих дітей. Останнє знайдене дитя — шукає.

Гра починається знов.

Гра — Пан Вовк

Пан Вовк стоїть на одній стороні грища при стіні, або з прислоненими очима. Всі учасники по противній стороні. Вони питаються: **кілько кроків пане Вовк?** Пан Вовк каже кілька кроків (до десяти) та ще додає **великих, малих, дрібних** тощо. Коли всі близько нього він викрикує: **обід** і ловить лиш одну дитину. Разом кличуть і разом ловлять. Остання не зловлена дитина є слідуєчий пан Вовк. Гра продовжується.

(За короткий час, всі діти добре рахують.)

Гри, які ми бавилися виробили звички потрібні для перебування у гурті, а також навчили:

- Ділитись і обмінюватись забавками,
- Тракувати всіх дітей однаково,
- Респектувати власність речей своїх і чужих,
- Класти на місце речі, що їх уживали,
- Спільної відвічальності у грі чи забаві,
- Не збивати в забаві з ніг інших гравців,
- Не галасати й бігати без потреби (то перешкаджає іншим),
- Рисувати лиш на паперах (не на таблицях, стінах, і т. п.),

- Виконувати вказівки,
- Ставати гусаком, рядом, колом,
- Числити по українськи до 10 - 20,
- Докладно вимовляти "клички" у грі.

Діти нижчих клас уже добре ходять, бігають і це конечно можна використовувати в спільних організованих грах, а коли попадаються учні старших клас, то вони сповняють незвичайно важну функцію "опікунів" і спільно бавляться, сповнені відвічальністю і гордістю, що допомогли меншим від себе. Так ми в забаві "вчилися на весело".

З поданих гор може користати довільний гурт дітей, де б вони не збиралися більшим чи меншим з'єднанням у садочку, школі чи сходинах.

З М І С Т

I. ЧАСТИНА

Дитинство	5
Шкільні роки	9
Сиротинець — Захист	22
Дозвілля	26
Далекий спомин	35

II. ЧАСТИНА

На Волині і поза нею	43
У Влоцлавку	71
Поворот у рідні сторони	83
У Сяноці і далше на захід	84
Різдво у Нітенав	89
Вишкіл і праця	92
Відвідини	96

III. ЧАСТИНА

Виїзд за океан	99
Рідна школа у Вінніпеґу	108
Моє видання	119
Спілкування з монахинями	121
У школі св. Софії	128
Навчання на весело	131

011503

950

\$1050^元